

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

1990 SONRASI DÖNEMDE
ARNAVUTLUK'TA DİNİ HAYAT

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İSLAM HOXHA

BURSA 2010

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

1990 SONRASI DÖNEMDE
ARNAVUTLUK'TA DİNİ HAYAT

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İSLAM HOXHA

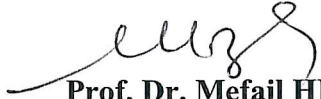
Danışman
Prof. Dr. AHMET GÜÇ

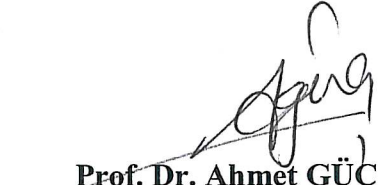
BURSA 2010

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı'nda 700621006 numaralı **İslam HOXHA**'nın hazırladığı "**1990 Sonrası Dönemde Arnavutluk'ta Dini Hayat**" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, **22/03/ 2010** günü **13:00 – 14:00** saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının **B.A.S.A. (başarılı/başarısız)** olduğuna **O.Y.B.Ç. (oybirliği/oy çokluğu)** ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Mefail HIZLI
Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ
Üye

Yard. Doç. Dr. SÜLEYMAN SAYAR
Üye

22./03/ 2010

ÖZET

Yazar	: İslam HOXHA
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Dinler Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: viii + 81
Mezuniyet Tarihi	: /.... / 2010
Tez Danışman(lar)ı	: Prof.Dr. Ahmet GÜÇ

1990 SONRASI DÖNEMDE ARNAVUTLUK'TA DİNİ HAYAT

Arnavutluk halkı Müslüman ve Hristiyan olmak üzere iki İbrahimi dine mensuptur. Müslümanlar nüfusun çoğunluğunu oluşturmakta olup ülkenin her bölgesinde yaşamaktadırlar.

Müslümanlar kendi kimliklerini, inançlarını, örf ve adetlerini korumayı başarabilmiş ve yeni nesillere aktarabilmiştir. Komünizm döneminden kalan etkilerin de varlığını halen değişik formlarda sergilediği görülmektedir.

Hristiyanlar da geçmişlerine, din ve geleneklerine yeniden sahiplenip yaşamaya başlamışlardır.

Buna rağmen her iki kesimin dini ritüellerine katılma oranı düşük olmakla beraber, kendi yaşam tarzlarından memnun oldukları görülüyor. Her iki dine mensup olan insanlar birbirine saygılı, müsamahalı, hoşgörülü ve otak bir kültürde barış içinde yaşamaya çalışmaktalar.

Devlet de bu barış ortamının bozulmaması için çaba gösterdiği görülüyor.

Anahtar kelimeler :

Arnavutluk, Müslümanlar, Hristiyanlar, Dini hayat, Dini yapı, Dini ritüeller, Hoşgörü

ABSTRACT

Yazar	: İslam HOXHA
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Dinler Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: viii + 81
Mezuniyet Tarihi	: /.... / 2010
Tez Danışman(lar)ı	: Prof.Dr. Ahmet GÜÇ

RELIGIOUS LIFE IN ALBANIA AFTER 1990

The people of Albania believe in two Abrahamic faith, Islam and Christianity. The majority of Albanian nation consists of Muslims and they live in all parts of the country. Muslims maintained their religious identity, faith, cultural life and customs. However remainings and cultural affects of communism exist under different forms. Christian Albanians also have returned to their religious and cultural life.

Muslim and Christian Albanians, although both sides do not frequent religious rituels much, seem happy with their way of life. Both Muslims and Christians respect each other's culture and try to live together in harmony. Albanian state and government seem to maintain this harmonical and peacefull structure.

Key words: Albania, religion, Muslim, Christian, culture.

ÖNSÖZ

Arnavutluk Balkan yarımadasının batısında ve Adriyatik kıyısında yer alan bir Avrupa ülkesidir. Komşuları İtalya, Yunanistan, Karadağ, Kosova ve Makedonya devletleridir. Balkan ülkelerinin en küçüğü olan Arnavutluk yüzey şekilleri çeşitli olan bir ülkedir. Arnavut halkı Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Nüfusun %70'i Müslüman, diğerleri ise Hıristiyan'dır. Çalışmamızda Arnavutluk'ta yaşayan halkın dini hayatı dinler tarihi perspektifinden ele alınmıştır. Araştırmada bizzat Arnavutluk'ta yaşayan insanlar esas alınmış; yurt dışında yaşayanlar ise konunun dışında bırakılmıştır. Çalışma, konu ile ilgili kaynaklar çerçevesinde mümkün olduğu kadar objektif ve bilimsel kriterlere uygun olarak ele alınmıştır.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Arnavutluğun genel tarihi seyri içerisinde dini gelişmelere yer verilmiştir. Bu kısma komünizm dönemi de dâhil edilmiştir. Birinci bölümde Müslümanlar, ikinci bölümde Arnavut Hıristiyanları ele alınmıştır. Her iki bölümde de Müslüman ve Hıristiyanların dini örgütlenmeleri, bilgi kaynakları ve en önemli ibadetleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise ülkede hoşgörü ile bir arada yaşama ve misyonerlik faaliyetlerine yer verilmiştir.

Bu çalışma boyunca her türlü yardım ve desteği sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Güç Bey'e şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışmayı yaparken gerek Türkiye'de ve gerekse Arnavutluk'ta bana yardımcı olan arkadaş ve dostlarıma ve özellikle bana Türkiye'de böyle bir çalışma yapma imkanı veren Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı yetkililerine de teşekkür etmeyi bir görev telakki ediyorum.

İslam HOXHA

Bursa-2010

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen Madde veya Makale
A.B.B.	: Arnavutluk Bektaşiler Birliği
A.D.A.	: Arnavutluk Devlet Arşivleri
A.İ.B.	: Arnavutluk İslam Birliği
A.O.B.K.	: Arnavutluk Ortodoks Bağımsız Kilisesi
Bkz.	: Bakınız
c.	: cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
İ.B.	: İslam Birliği
M.S.	:Milattan sonra
No.	: Numaralı
s.	: sayfa
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TİKA.	:Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı
vb.	: ve benzeri
vs.	: ve saire
Yay.	: Yayınları, yayınevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1990 SONRASI DÖNEMDE ARNAVUTLUKTA DİNİ HAYAT

I. MÜSLÜMAN ARNAVUTLAR	11
A. SÜNNİ MÜSLÜMANLAR.....	11
1. Dini örgütlenmeleri	11
2. Müslümanların dini bilgi kaynakları.....	14
3. Temel dini pratikler.....	18
4. Arnavutluk'a İslami eğitimin dönmesi	25
B. ARNAVUTLUK'TA BEKTAŞİ TARİKATLARI.....	30
1. Mistik İslami Bir Tarikat Olarak Bektaşilik	31
2. Bektaşilerin Hiyerarşik Yapısı	35
3. Bektaşilerin Kıyafetleri.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

I. ARNAVUTLUKTA YAŞAYAN HİRİSTİYANLAR	
A. BAĞIMSIZ ARNAVUTLUK ORTODOKS KİLİSENİN KURULUŞU.....	41
1. Ortodoksların İnanç Esasları	42
a. Tanrı Anlayışı.....	42
b. İsa Mesih	43
c. Kutsal Ruh.....	44
d. Tanrı Anası Meryem	45

e. Kefaret.....	45
f. Ölüm ve Sonrası	47
g. Kilise.....	47
3. Ortodoks Liturjisi.....	48
4. Ortodoks Sakramentleri	50
1. Vaftiz	50
2. Konfirmasyon	51
3. Evharistia	52
4. Tövbe	53
5. Rahip Takdisi.....	54
6. Evlilik.....	55
7. Yağlama	55
5. Arnavutluk Ortodoks Kilisesinin Faaliyetleri.....	56
a. Okulları	58
b. Yayınları	60

B. KATOLİK HİRİSTİYANLAR

1. Katolik Kilisesinin Hiyerarşik Yapısı ve Teşkilatı	61
2. Katoliklerde En Önemli Liturjik Günler.....	62
3. Katolik Dergileri	62
4. Katolik Misyonlar	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARNAVUTLUKTA DİNLERARASI DİYALOG VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

I. ARNAVUTLUKTA DİNLERARASI DİYALOG.....	64
II. MİSYONERLİK FAALİYETLERİ.....	69
SONUÇ	75
BİBLİOGRAFYA.....	78

Giriş:

Hıristiyan kaynaklarına göre, Arnavutların yaşadığı topraklar İlyricum adıyla bilinmektedir. Hıristiyanlık bu bölgede birinci yüzyılda havariler vasıtasıyla yayılmaya başlamıştır. Hıristiyanlığın bu topraklarda yayılışı Pavlus'un İlyricum yolculuğuna ve Şin Astin Dıraç şehrinde piskoposluk görevinde bulunuşuna dayandırılmaktadır. Pavlus İlyricum'a yolculuk yapmış, yardımcısı aynı bölgeye gelmiş ve bir yazısında Titi'nin Dalmaçya bölgesine gelmesi gerektiğini söylemiştir. Bazılarına göre Hıristiyanlığın bu bölgede yayılması doğudan değil, batıdan olmuştur. Rivayete göre Romalı ve "Praetorium" adıyla bilinen Arnavut asıllı ve Roma'nın saraylarını muhafaza etmekle görevli olan muhafızlar, Hıristiyanlığı bu bölgede ilk yayan kimseler olmuştur.¹ Diğer taraftan, tarihçi ve Roma Katoliği olan Ferlati'ye göre Draç'taki en eski Hıristiyan azınlık Pavlus tarafından oluşturulmuştur.² Tarihçi Hernack'a göre Arnavutluk'taki en önemli Hıristiyan merkezleri Nikopoja, Butrinti ve Korkyra şehirleridir.

Hıristiyanlık erken dönemlerden itibaren çeşitli itizal hareketlerine maruz kalmıştır. Hıristiyanlık tarihindeki ilk ciddi itizal hareketlerinin ortaya çıkışına, gerek ayrışma ve çatışmalara sebep olan "benzer-cevher" ve "aynı cevher" teorileri, gerekse monofizitizmi ve Meryem'in Tanrı Anası olduğunu savunanlar ile Diyofizitizmi ve Meryem'in normal bir insan olduğu görüşünü kabul edenler arasındaki çekişmeler sebep olmuştur. Diğer taraftan doğu ve batı kiliseleri arasındaki siyasi ve sosyal mücadelelere ilaveten, özellikle İkonoklazm ve İkonoklastik çekişmeler, Hıristiyanlık dünyasının bu iki büyük gücü arasında vuku bulacak büyük skizmanın önemli nedenlerini oluşturmuştur.³

Dolayısıyla Hıristiyanlık tarihindeki ayrılma ve çatışmalar IV, VI-VIII. asırlar boyunca devam etmiş, XI. yüzyılda doruk noktasına ulaşmış ve nihayet Hıristiyanlığın "büyük skizması" adıyla bilinen büyük ve ciddi ayrılma 1054 senesinde gerçekleşmiştir. Böylece Hıristiyanlığın ana gövdesi doğu-ortodoks ve batı-katolik şeklinde ikiye

¹ Edwin, Jacques, *Shqiptaret-Populli Shqiptar Nga Lashtesia Deri Ne Vitin 1912*, Karte e Pende Yay., Stamboll 1996, s. 124.

² Jacques, a.g.e., s, 209.

³ Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi, Yay.,Konya 1998.,s.186.

ayrılmıştır. Bu basit ve geçici bir ayrışma olmayıp tam tersine her iki tarafın birbirlerini din dışılıkla suçlayarak bugüne kadar geldikleri büyük ve ciddi bir ayrışma olmuştur. Somut olarak bu olay Roma kardinali Humbert ile Kostantinopolis Patriği Mecaël Carularios'un birbirlerini heretik kiliseler olarak ilan etmeleri ile son bulmuştur.⁴ İşte Arnavutluk toprakları doğu ve batı kiliselerinin karşı-karşıya geldikleri ve birbirlerini öldürdükleri bölgeyi teşkil etmektedir.

Bu büyük skizmadan sonra ilerleyen dönemlerde ortodoksinin merkezi olan İstanbul Kilisesi bünyesinde yeni birtakım kiliseler ortaya çıkmıştır. Bunların arasında Arnavut Kilisesi de zikredilebilir. Fakat buna rağmen batı kilisesi İlyricum kilisesinden hiçbir zaman vazgeçmemiş ve aralarındaki zıtlaşmalar aralıksız devam etmiştir. Öte yandan, Kilisenin doğu-batı şeklinde ikiye ayrılması Balkanlar'daki, özellikle de Arnavutluk'taki Hıristiyanları büyük ölçüde etkilemiştir. İstanbul ile Roma'nın egemenlik sınırlarının kesiştiği noktada bulunan Arnavutluk kiliseleri bazen Doğu Kilisesi'ne bazen de Batı Kilisesi'ne bağlanmak zorunda kalmıştır. Örneğin Batı Kilisesi kendi varlığını Arnavutluk'taki Ragusa ve Tivar Mitropolisi aracılığı ile devam ettirmiştir. Dürahyum piskoposluğu da 1289'a kadar bağımsızlığını koruyabilmiştir. Fakat o seneden itibaren Ohri Başpiskoposluğuna bağlanmak zorunda kalmış ve bu şekilde doğu kiliselerine dahil olmuştur.⁵

Ancak dokuzuncu yüzyılda Ohri Başpiskoposluğu'nun kurulmasıyla İlyricum'daki kiliselerin çoğu ona bağlanmıştır. 1767'de Ohri Başpiskoposluğunun yasaklanması üzerine ise İlyricum'daki Piskoposluklar XX. yy'a kadar Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlanmak durumunda kalmışlardır. Daha sonra milli duyguların da etkisiyle, kilise törenlerini Arnavut dilinde gerçekleştirme fikri ortaya çıkmıştır.⁶

Diğer taraftan Arnavutluk toprakları XI. yüzyılda gerçekleştirilen büyük skizmanın ve katolik-ortodoks ayrılışının gerçekleştirildiği önemli bir yerdir. Bu sebeple Arnavutluk toprakları hem ortodoks hem de katolikler için önemli bir yere sahiptir.

⁴ Nesimi, Qani, *Ortodoksizmi te Shqiptaret*, Tetove 2005, s. 44.

⁵ Beduli, Dhimiter, *Kisha Ortodokse Autoqefale e Shqiperise Gjer ne Vitin 1944*, Kisha Ortodokse Shqiptare, Tirane 1992, s. 10.

⁶ Beduli, a.g.e., s. 13; Nesimi, a.g.e., s. 72.

Geçmiş asırlarda yüzlerce ortodoks Osmanlı döneminin önemli paşaları ve vezirleri haline gelmiştir. Fakat Megaloideaların ortaya çıkmasıyla beraber, özellikle Helen kökenli olanlar, kargaşa ve huzursuzluğun musebbibi olmuşlardır.

Arnavutluk, tarihi-kültürel özellikleri ve stratejik konumu itibariyle, aynı zamanda İslam ve Hıristiyanlık dinlerinin birleştiği nokta ve sınır olması sebebiyle, önem arz etmektedir. Balkan halklarının İslam'ı kabulüyle ilgili farklı fikir ve tezler ortaya atılmış olsa da, gerçek olan şudur ki İslam'ın köklü ve sistematik bir şekilde kabulü Osmanlı döneminde ve XIV. asırdan sonra gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Arnavut ve diğer Balkan halkları İslam'la Osmanlı'dan önce de tanışmışlardır. Bunu ticaret yapan tüccarların Roma İmparatorluğunun değişik bölgelerinden gelip Selanik'te buluşmaları ve farklı din ve kültürlerin Mezopotamya, Hindistan, Roma, Bizans, Anadolu vb. bölgelerden gelen insanların karşılıklı etkileşimlerinin bir sonucu olarak da görmek mümkündür.⁷

Tarihçilere göre İslam'ın Arnavut topraklarında yayılışı üç farklı dönem ve çağda gerçekleşmiştir: 1- Osmanlı öncesi dönem. Bu kısmi ve sistematik olmayan bir tarzda olmuştur. 2- Osmanlı dönemi. İslam'ın sistematik bir şekilde yayıldığı ve Arnavutluk kültürü üzerinde iz bıraktığı dönemdir. 3- Modern dönem. Bu dönem de milli mücadele ile devam eden İslamlaşma dönemidir. Netice itibariyle söylemek gerekirse, Arnavutların yaşadığı topraklar tarih boyunca farklı medeniyet ve dinlerin en çok birleştiği yerdir.⁸

Arnavutların İslam'ı kabul etme sebeplerini ve onların bu dine zorla mı yoksa isteyerek mi geçtikleri sorusunun cevabını Milli Şairimiz Şemsettin Sami'nin "İslam'ın Yayılması" isimli eserinde bulmak mümkündür. Ona göre: "İslam'ın fetih yolu ile yayılışı dışında başka bir yol daha vardır ki bu tarihçiler tarafından yeterince dile getirilmiştir. O da İslam'ın kendiliğinden kabul görmesi; kılıcsız, askersiz ve savaşız kabul edilmesidir. Böyle bir şey savaş ile yapılandan daha büyük olmasa da, daha az önemli de değildir.⁹ Meşhur İngiliz tarihçisi Arnold'a göre de: "Müslümanların insanları

⁷ İbrahimi, Nexhat, *İslami Në Balkan Para Shekullit të XV, Zëri İslam Yay.*, Prizren 2000, s. 43-66.

⁸ Basha, Ali, *İslami në Shqipëri Gjatë Shekujve*, Biblioteka İslame, Tiranë 2000, s. 35.

⁹ Frasheri, Sami, *Perhapja e İslamit*, Shkup 1994, s.17.

kılıç ile İslam arasında tercihte bırakılmaları konusu gerçek değildir. Onlar sadece İslam ile cizye arasında seçim yapmak durumundaydılar”¹⁰

Zikredilmesi gereken bir diğer önemli mesele de o dönemde Arnavut topraklarının hür ve bağımsız bir konumda olmayıp, aksine işgal edilmiş, parçalanmış, iç savaş halinde ve Latin, Slav ve Helen asimilasyonuna karşı korumasız oluşudur. Güç kullanımı konusunda tarihçi Ferid Duka da şöyle demektedir: “İslam’ın yayılması değişik sebeplerden dolayı gerçekleşmekle beraber, şunu ifade etmek önemlidir: “Osmanlılar tarafından İslamlaşma siyaseti hiçbir zaman olmamıştır. Verilerimize göre halk İslam’ı kendi hür iradesine dayanarak kabul etmiş ve hiçbir zaman bu konuda güç kullanımına başvurulmamıştır.”¹¹

Tarihçi ve etnolog olan Mark Tirta’ya göre de, İslamlaşma zorlama ile değil, fakat Hıristiyanlıktan bir soğuma ve özellikle Sırp, Yunan ve Bulgar Ortodoksların asimilasyon tehlikesine karşı bir tepkinin sonucu olarak gerçekleşmiştir. Abdi Baleta’ya göre de Müslüman faktörünün mevcudiyeti, Arnavutları asimilasyondan kurtarmıştır. Bu tezi destekleyen birçok yabancı tarihçi de vardır. Bunlar arasında Roberto Maroco della Roca, İ. İrvin, R. Falaschi, W. S. Dawis gibi tarihçiler zikredilebilir. Onlara göre Arnavutların İslam’ı kabul etmekle kendilerini Slav etkisinden korudukları gibi, daha önce Katolikliği kabul etmekle de kendilerini Yunan Ortodoksluğundan kurtarmışlardır.¹²

Arnavutluk’un kuzeyinde yaşayan çok sayıda insan tarafından Slavlara karşı duyulan korku ve nefret onların İslam’ın kabulüne etkili olmuştur. Bu sayede onlar Türklerle aynı statüye sahip olmak suretiyle komşu Slavların baskısından kendilerini emin hissetmişlerdir. Eğer İslam Dini zor kullanılarak yayılmış olsaydı, XIX. yüzyılda Balkanlarda hiçbir kilise veya manastır ayakta kalamazdı. Ali bin Maksud’a göre Osmanlılar Balkan halklarının kendi din ve dillerini zorla kabul etmelerini istemiş olsaydı, bu gün Balkanlarda gayri Müslim veya Türkçe konuşmayan hiçbir insan bulunmazdı. Eğer gerçekten güç kullanılmış olsaydı bu gün Osmanlıların Rumeli

¹⁰ Morina, Qemal (editör), *Feja, Kultura dhe Tradita nder Shqiptaret*, Prishtine 1992, s. 33.

¹¹ Ditura İslame, No.34, Şubat 1992, s. 14.

¹² Delvina, Sherif, *E Verteta Mbi Epirin*, Tirane 1999, s. 304.

kısının tamamının Müslüman olması gerekirdi. Fakat böyle bir şey olmamıştır. Çünkü İslam inancına göre dinde zorlama yoktur.¹³

Dinin Komünizm Dönemindeki Durumu: Komünizm Arnavutlukta ilk kez 30’lu yıllarda Slav dilinden yapılan tercüme eserler vasıtasıyla yayılmaya başlamış ve bir ideoloji şeklinde kapitalizm, bolşevizm ve feodal sınıflara karşı savaşmış, daha sonra dinlere karşı da aynı düşmanlıkla mücadele etmiştir. Bu dönemde pek çok dini lider ve âlim komünizme karşı tavır almış ve onun ciddi zarar ve tehlikelerine karşı halkı ve o dönemin idarecilerini uyarılmışlardır. Arnavutluk Diyanet İşleri Başkanı İmam Vehbi Dibra konu ile ilgili tepkisini: “Sadece ateist ve komünist düşünce bu halkın milli hislerini yok edebilir” şeklinde dile getirmiştir. Tepki gösterenler arasında İbrahim Dalliu, Hafız Ali Korça gibi önemli simalar da zikredilebilir. Bunlara göre bir halkı vuracak, bir dini ve devleti yerle bir edecek en tehlikeli ve şanssız ideoloji komünizmdir. İkinci dünya savaşından sonra komünist rejim, iyi planlanmış bir strateji uygulayarak halkın inanç ve dinlerini yok etme eylemini göstermeye başlamıştır. Dinin yerine komünizm ideolojisini getirerek dini sosyal hayattan uzaklaştıracak adımları atmaya başlamıştır. Bu süreç ve uygulamalar kırk beş sene sürmüş ve bu süre zarfında insanların beyinleri ve duyguları yıkanmaya çalışılmıştır. Hükümetin başına gelen komünist parti temsilcileri, anarşi ve tranzisyon dönemlerini çabuk ve sorunsuz aşabilmek için birçok reforma imza atmışlardır. En önemlileri tarım, devletleştirme, mali ve eğitim reformları olmuştur. Öte yandan, bu siyasi olayların arasında manevi ve ruhi dünyayı ihya etme adına önemli olaylar da yaşanmıştır.

Her şeye rağmen Müslümanlar savaş sonrası Arnavutlukta güçlü bir nüfusa sahip olup kültürel ve medeni potansiyel açısından Arnavutluk’un her tarafında yaygın durumdaydılar. Bu dönemde Arnavutların % 70’i Müslüman, % 20’si Ortodoks ve % 10’nu Katolik idi.¹⁴

Sünni Müslümanların yanında önemli ölçüde birçok tarikatın mevcudiyeti de etkisini gösteriyordu. Zikredilmesi gereken önemli faaliyetlerden Müslümanlara ait olan

¹³ Basha, Ali, a.g.e., s. 68–71.

¹⁴ Nesimi, a.g.e., s. 105; Roberto Maroko dela Roka, *Kombi Dhe Feja Ne Shqiperi 1920-1944*, Elena Gjika, Tirane, s.19.

1500 personelin dinin gelişmesi için gösterdikleri çabalar ve ülkede bulunan toplam 1815 mabedin 1058'i (cami-tekke olmak üzere) onlara ait olmalarıdır. Elbasan, Korça ve Dibra gibi şehirler camilerin ve Müslüman nüfusun en yoğun olduğu bölgelerdi. Kukës ve Has gibi bölgelerde ise nüfusun % 100'ü Müslüman'dı.¹⁵

Müslümanlar, statülerinde belirlenmiş bir şemaya göre organize edilmişti. Ülke dört bölgeye ayrılmıştı. Bunlar Başmüftülükler adı altında organize edilmiş ve kendi aralarında alt müftülüklere ayrılmışlardı. Bektaşiler hariç, bu şemaya dâhil birçok tarikat da vardı. Bunlar Halveti, Rufai, Kadiri, Ticani ve Sadi tarikatlarıdır. Bu tarikatların halkın dini dünyalarında fazla bir etkisi yoktu. Etkin olabilmeleri için yukarıda zikredilen tarikatlar 1945 senesinde birleşti ve "Drita Hyjnore" vakfını kurdular.¹⁶ Bu durum ilk dönemlerde komünist sistemin dini meselelere tarafsız ve ilgisiz olduğu izlenimini veriyordu. Kendini organize etmiş ve hukuki haklara sahip olabilmesi için Müslümanlar, "Genç Müslümanlar Birliği"nin isteği doğrultusunda Adalet Bakanlığı nezdinde geçici genel kurulun kurulmasını ve onun vasıtasıyla İslam Birliğinin Temsilcilerinin (İB) seçim yoluyla seçmelerini kararlaştırdılar.¹⁷ Bu genel kurula başkan seçilen Hafız Musa Ali Bey 1 Mayıs 1945 senesinde kendi yönetiminde İslam Birliği Genel Kurul Toplantısı düzenlendi ve daimi üyeleri seçildi. Bu kurulda on beş kişiden onu sivil statüsündeydi.

İslam Birliğine ait kadroların disipline edilmesinden hemen sonra, dini ritüeller sıkı bir şekilde kontrol ve gözetim altında alındı. Müslümanlar beş vakit namaz dışında Cuma ve iki bayram namazlarını kılıyorlardı. 1945 senesinden itibaren Arnavutluk İslam Birliği (AİB) bayram günlerini belirleyip, hükümete resmi tatil olarak onaylattı. Yedi dini bayramlar için dokuz gün tatil edilecekti. Bu tatil günleri şunlardır: 1. Leyle-i Regaib (Bir gün) 2. Mirac Gecesi (Bir gün) 3. Leyle-i Beraet (Bir gün) 4. Leyle-i Kadr (Bir gün) 5. Ramazan Bayramı (iki gün) 6. Kurban Bayramı (İki gün) 7. Mevlid-i Şerif (Bir gün)¹⁸

¹⁵ AMR(Arkivi Ministrise Mbrojtjes), No. 5, 1953 Dosja 59,s. 23.

¹⁶ Hysi, Shyqyri, *Muslimanizmi ne Shqiperi ne Periudhen 1945-1950*, Mesonjetorja, Tirane 2006, s. 41.

¹⁷ Arkivi Qendror Shteteror i RSH (AQSH), Fondi 89, 1945, Dosja 295, s. 24.

¹⁸ AQSH, F.882, sene 1945, Dosja 35, s. 23.

Bektaşilerin resmi tatil günleri olarak ise şu günler onaylandı: 1. Matem Günü
2. Nevruz Günü¹⁹. Aynı zamanda Katoliklerin Paskalya Bayramı için iki, Ortodoksların Paskalya Bayramı için iki, Noel Günü olarak iki, kutsal su günü, Pavlus'un günü, Ana Meryem Günü ve bütün kutsanmışların günü (1 Kasım) tatil günleri olarak kabul edildi.

Arnavutluk İslam Birliği (AİB) kendi yapı sistemini legalize ettikten sonra mali ve ekonomik kalkınmaya da önemli bir yer verdi. Bu dönemde çok sayıda arsa, zeytinlik, üzüm bahçesi gibi yerlere sahip çıkarak giderlerinin % 45'ni karşılıyordu. Fakat 1946 senesinde mali reformlardan dolayı İslam Birliği vergilerini ödeyemez hale geldi.²⁰ Bu dönemde devlet, okullardaki din eğitimini de kontrol altına aldı. Eğitim reformu ve statüye göre 1946 senesinden itibaren okulları dinden ayırdı ve okullardaki din eğitimini yasaklayıp dini okullardaki din dersleri programlarına el koydu.

Komünist rejimin din karşıtı siyaset ve tutumlarından sadece Müslümanlar değil, Ortodoks ve Katolikler de nasibini aldı. 1947 senesinde Tirane Kilisesine provakatör olarak törene katılan bir çok devlet adamı, din karşıtı tavırlar sergiledi. Başpapazın uyarması üzerine, o ve bir çok önemli din adamı devlet aleyhtarlığı suçlaması sebebiyle tutuklandı ve hapsedildi. İşkodra'da kiliselere silah ve mühimmat gizlice sokularak çok sayıda papaz Vatikan ve diğer bazı devletlerin ajanı suçlamasıyla tutuklandı.

7 Şubat 1950 senesinde Arnavutluk Bağımsız Ortodoks Kilisesi (ABOK) III. kongresine katılan Enver Hoca ve diğer devlet bakanları tarafından, Ortodoksluğun yeni devlete sunduğu katkılar zikredildikten sonra, bu Kilisenin yeni statüsü kabul edildi ve 4 Mayıs 1950 senesinde Büyük Millet Meclisi Komisyonu tarafından resmi olarak tanındı. Yeni statünün 16. maddesinde devlet siyasetine uygun bazı ilaveler yer aldı ve bazı değişiklikler yapıldı. Bu maddeye göre başpiskopos veya piskopos olacak kişinin Arnavut asıllı olması, Arnavutlukta yaşaması ve Arnavutça bilmesi şartı getirildi. Fakat

¹⁹ Gazeta Zyrtare no.75, Tarih 30.11.1945, Ligje No. 155, 9.11.1945.

²⁰ Hysi, Shyqyri, a.g.e., s. 137.

1967 senesinde Büyük Millet Meclisi komisyonunun 1337 nolu kararıyla bu statü de ortadan kaldırıldı.²¹

1949 senesinde dini meseleleri düzenleme adı altında Arnavutlukta yeni bir kanun çıkarıldı. Komünist rejim bu seneden itibaren ilk defa hedef ve amaçlarını gösterip dini meseleler ve faaliyetleri açıkça kontrol altına alma çabalarında bulunuyordu. Bu kanunun kabulüyle beraber din karşıtı propaganda ve savaş ilanı resmiyete geçti. Öte yandan komünist partinin güçlenmesiyle birlikte yazılı ve görsel medyada kesintisiz olarak dinin lüzumsuzluğu ve değersizliği üzerine propagandalar çoğaltılarak halkın dini duygu ve düşüncelerden soyutlanması gerektiği telkin ediliyordu. Ayrıca dini konuşma ve dini faaliyetler kontrol altına alındı. Dini liderler ve dindarlar devlet takibine alındı ve etkili din adamları siyasi suçlamalarla hapsedilip düşman ilan edildi. Böyle bir propagandada montaj ve iftiralar hiç eksik olmazdı. Mesela önce Hafız Ali Korça'nın oğlu hapsedildi ve daha da sonra kendisi sürgüne götürüldü. O, yazdığı bir şiirinde bu dönemde yapılanları şöyle anlatmıştır:

“Ekmeği istediğimde, açlığı verirler / Hayatı istersen yokluğu verirler
Uykuyu istersen korkuyu verirler / Şerefi istediğinde aşağılığı verirler
Arkadaş istediğinde ihaneti verirler / Güveni istediğinde güvensizliği verirler
Mağfaret istediğin zaman kan-revan verirler / Adam istediğinde esfele-i Safilini verirler
Mübarek biri isen köpeklerle bir araya getirirler / Işığı istediğinde karanlığı verirler
Dini istediğinde azab verirler...”²²

Bu olaylar üzerine bir de kültürel katliam yaşandı. Devlet emriyle Arap yazısıyla yazılmış bütün kitaplar, muhtevasına ve değerine hiç bakılmaksızın, toplatılıp kâğıt fabrikasına atıldı. Ezan günde beş defadan sadece bire indirildi ve 1963 senesinden sonra ise sadece Cuma ve bayramlarda okunmasına izin verildi.

²¹ Anastasi, Aurela, “Statuti i Kishes Ortodokse Autoqefale Shqiptare dhe Evolimi i Tij”, 70 vjet Kisha Aotuqefale Ortodokse,(Uluslararası Sempuzium Bildirileri), Tirane 1992, s. 58–59.

²² Dalliu, İbrahim, *Patriotizma ne Tirane*, İmazh Yay., Tirane 1995, s.5.

1964 senesinde açık bulunan fakat perspektifi olmayan bir hasta gibi o güne kadar ayakta kalan Tiran Medresesi de kapatıldı.²³ Arnavutlukta bir sembol ve İslam'ın kültürel değeri olarak sadece bu müessese kalmıştı. Bu medreseden önce on bir medrese daha kapatılmıştı. O dönemde Tiran Medresesi Balkanların şümüllü bir programa sahip olan en büyük eğitim müessesesi olarak faaliyet gösteriyordu.²⁴ Eğitim programında dini derslerin yanında bilimsel dersler de vardı. O dönem itibariyle geniş imkânlarla sahipti. Bundan dolayı kapatılınca hemen tıp fakültesine verilerek dış hekimliği kadetrasına dönüştürüldü.²⁵ Bununla da yetinilmeyerek bazı cami ve kiliseler eğlence yerlerine dönüştürüldü. Bazıları da depo, sinema ve sanat evleri olarak faaliyet göstermeye başladı. Bu yıllarda 530 camiden sadece 24 tanesi ayakta kalabildi. Bunlar da 1967 senesinden sonra müze veya kültürel yapılar grubuna dâhil edildi.²⁶

Komünistlerin son darbesi ise 1967 senesinde, 4262 numaralı Büyük Millet Meclisinin kararıyla, farklı din ve diyanetlere ait bütün taşınır ve taşınmaz mal varlıkları, ait oldukları il veya ilçenin mülkü sayılmak üzere bizzat bu iş için kurulan komisyonlara teslim edildi ve onlara hiçbir ödeme yapılmadı veya değer biçilmedi. Aynı sene Enver Hoca, bir konuşmasında dinin asırlardır halkın ve vatanın gelişmesine hiçbir zaman katkıda bulunmadığını ve halkın amansız bir düşmanı ve gericilik mekanizması olduğunu açıkladı. Böylece din, halk için bir zehir olarak kabul edildi.

Bu konuşma dine ve onun faaliyetlerine son darbeyi indirdiği gibi bundan sonra dine karşı yapılan her türlü hareket de devletin takdirini ve desteğini kazanacaktı. Bu şekilde Arnavutlukta dinle ilgili olan her şey yasaklandı. Arnavutluk halk cumhuriyetinin yeni anayasasının 5506 sayısının 55. maddesine göre bu ülkede dini karakter veya motifli olan her türlü organizasyon veya gruplaşma yasaklanmış oldu. Dini motifli organizasyonlar “faşist, demokrasi dışı ve sosyalizm karşıtı” olarak kabul edildi. Bu hususlar bütün dinlere ve dindarlara karşı uygulanmıştır. Cami ve kiliselerdeki her türlü

²³ Gjuzi, Nexhat, *Roli i Besimit Musliman ne Shqiperine Paskomuniste* (Seminer Bildirileri), Toena Yay., Tirane 1994, s. 56.

²⁴ Hysi, a.g.e, s. 150.

²⁵ Basha, a.g.e., s. 186–189.

²⁶ Jacques, a.g.e., s. 499.

ibadet yasaklandı. Dini üniformalara ve dini temsil eden insanlara yasak getirildi. Kendini din temsilcisi olarak tanıtmak da suç sayılıyor ve kanuni olarak cezalandırılıyordu. Komünistlerin amacı dini olan her davranış ve yaşam biçimini yok etmektir.

Bütün bu yapılanların bir sonucu olarak, komünist dönemde doğan herkesin din ve onun sosyal etkileri hakkında hiçbir bilgisi yoktu. Onlar için bu durum tam bir cehalet vesilesi oldu. Bunun sebebi dini müesseselerin, dini inanç veya dinin tezahürlerinin tamamen yasaklanması idi. Dine karşı takınılan bu tavır ve davranışlar neticesinde yeni yetişen Arnavut nesli, dinin inanç ve dini bilgiden tamamen yoksun olarak yetişti. Ülke halkı tam bir getto hayatına ve içe kapanışa sürüklenerek örneği görülmemiş insan hakları ihlaline maruz bırakıldı.²⁷ Fakat 1990 senesine kadar devam eden bu ateist rejim amacına ulaşmadan yok oldu.

²⁷ Abdullahu, Faton, *Dimensionet e İdentitetit Qytetruet*, Kultura, Feja, Politika-Rilindja, Prishtine 1998, s. 49.

BİRİNCİ BÖLÜM

1990 SONRASI DÖNEMDE ARNAVUTLUKTA DİNİ HAYAT

I. MÜSLÜMAN ARNAVUTLAR

A. SÜNNİ MÜSLÜMANLAR

1. Dini Örgütlenmeleri

Din bir sistemdir. Sosyolojik açıdan baktığımızda din, içerisinde karmaşık toplumsal ilişkileri besleyen bir sosyal sistemdir. Bu sistemin unsurları ise dini inanç ve değerler, kurumlar, pratikler, ayin ve teşkilatlardır. İnsanlık tarihi boyunca yeryüzünün her yerinde insanların fert ve grup olarak dini yaşadıkları görülmektedir. Arnavutluk'taki dini örgütlenmeler de bunun bir örneğidir.

Arnavutluk İslam Birliği, Arnavutluk Cumhuriyeti'ndeki bütün Müslümanların temsil edildiği, İslam'ın temel prensiplerinin kabul ve tatbik edildiği, bağımsız ve politik olmayan bir kurumdur. Bu kuruluşun kısaltması KMSH'dır (yani AİB)²⁸. AİB'nin amacı dini yaymak ve insanlara bu konuda yardım etmektir. Faaliyetlerindeki asıl amaç ise, Müslümanların dini duygu ve düşüncelerini yaymak, onları dine karşı duyarlı hale getirmek ve onları hem dini hem de ekonomik yönden güçlü kılmanın yanında, hak ve hürriyetlerini korumak, vatan ve milletin birlik ve beraberliğini temin etmektir. Dini ritüellerin tatbiki konusunda esas alınan mezhep Hanefî mezhebidir. AİB'nin logosu Tiran'daki Ethem Bey camisidir. Resmi dili Arnavutça, ritüellerin yerine getirildiği dil ise Arapça'dır²⁹.

AİB, faaliyetlerini bölge ve il müftülükleri vasıtasıyla yerine getirir. AİB Arnavutlukta hukuki haklara sahip resmi bir kuruluştur. Ülkedeki dini eğitim ve kültürel faaliyetler de onun izni ile olmaktadır. AİB camileri, eğitim müesseseleri, Kuran

²⁸ Statuti i Komunitetit Mysliman te Shqiperise, Tirane 2007, s. 3.

²⁹ Statuti i Komunitetit Mysliman te Shqiperise, Tirane 2007, s. 4.

Kursları, üniversite ve üniversite öncesi okulları olan bir kurumdur. AİB'nin yönetim organları: 1. Genel kurul 2. AİB'nin kurulu 3. AİB'nin başkanı 4. Müftülüklere bağlı konsey grupları şeklinde dörde ayrılır. Genel kurulun üyeleri AİB'nin kurulu, başkanı, her ilin müftüleri ve her il adına seçilmiş bir veya iki temsilci tarafından oluşturulur. Sayıları 90 kişiyi bulur.

Bu kurul dört seneliğine seçilir ve seçilmiş dört temsilci tarafından yönetilir. Senede iki defa toplantı yapılır. Olağan üstü hallerde toplanabilmek için üyelerin üçte birinin yazılı isteğinin olması gerekir. Toplantının yapılabilmesi için üyelerin üçte ikisi yeterlidir. Genel kurul üyeleri, her beş senede bir AİB Başkanını gizli oy ile seçme hakkına sahiptir. Başkan oyların %50 + 1'ini alması halinde seçilebilir. Oy çokluğu ile de başkan görevden alınabilir. Genel kurulun görevlerinden birisi de başkan yardımcısını, genel sekreteri, müdür ve müftüleri onaylayarak göreve başlamalarını sağlamaktır³⁰.

Daha önce de belirtildiği gibi genel kurul başkanının yanında dört üye bulunmaktadır. Bunlar kendilerine ikişer yardımcı seçerek: 1. Dini Tebliğ ve Kültür Komisyonu 2. Denetleme Komisyonu 3. Eğitim Komisyonu 4. Üyelerin Statü Haklarını Takip Etme Komisyonu gibi komisyona başkanlık yaparlar. Bu komisyonlar aralarında anlaşır kendi sahalarındaki rutin kontrollerini AİB ve müftülüklerden bağımsız olarak yapar ve sonuçları yazılı olarak genel kurul toplantısına sunarlar. Orada gerekli değerlendirme yapıldıktan sonra bu komisyon, varsa eksiklerin tamamlanması için tenbihlerde bulunma hakkına sahiptir. Genelde bu komisyonların başkanları müftü veya o sahanın uzmanı sayılan kişilerdir. AİB'nin merkezi, Tiran şehrinde yer almaktadır. Başkanın yanında yardımcı başkan, genel sekreter ve bütün müdürler bulunmaktadır.

AİB'nin gelirleri kendi vakıf mallarından sağlanan gelirlerden ve Müslüman ülkelerden gelen yardımlardan oluşmaktadır. Devletin bu konuda hiç katkısı yoktur. İlk defa bu sene hükümetin resmi din kuruluşlarına takdir edeceği az bir miktar paradan söz edilmekle birlikte, şimdiye kadar yapılmış herhangi bir yardım söz konusu değildir.

³⁰ Statuti i Komunitetit Mysliman te Shqiperise, KMSH Tirane 2007, s. 13.

Vaatler şimdilik sözde kalmıştır. Verilen bu sözlerin önümüzdeki yıllarda yerine getirilmesi beklenmektedir.

Arnavutlukta bütün camiler AİB'ye ait olup onun tarafından yönetilmektedir. Bu camilerde görevli olan imam ve müezzinler AİB tarafından atanır. Genellikle şehirlerdeki imamlara cuz'i bir maaş verilmekle beraber, köylerdeki imamların çoğuna maaş verilmemektedir. Köy camilerinde sadece bayram ve cuma namazları kılınmakta olup imamlar genellikle başka iş yaparak geçimlerini sağlamakta veya cenaze vb. durumlarda halkın gönüllü geçen yardımlarıyla yetinmektedirler. AİB'nin Müslüman ülkelerden gelen yardımlarla ve kiralık bina, dükkân, arsa ve benzeri kaynaklardan elde edilen gelirlerle bu imamlara yardımcı olması da mümkün görünmemektedir.

Mallakasta ve Rreshen şehirleri dışındaki şehirlerde en az bir cami mevcuttur. Camilerin çoğu 1992 senesinden sonra ülkede kurulan Arap vakıflarının katkılarıyla inşa edilmiştir. Camiler daha çok orta ve kuzey Arnavutlukta bulunmaktadır. Kuzeydeki köy camilerinin çoğu halk tarafından inşa edilmiştir. Başka amaçlarla kullanılan eski camilerin bir kısmı tamir edilip hizmete kazandırılmıştır. Fakat genel itibarıyla camilerin çoğu bakımsız ve basit bir mimari tarzında inşa edilmiştir. Camisinin olmadığı köyler de çoktur. Bu köylerden namaz kılmak isteyenler, cuma ve bayram namazlarını eda etmek üzere camisi olan yakın köy veya şehirlere gitmektedirler.

Arnavutluk'ta bulunan camileri gözlemlediğimizde (eski camiler hariç) Kosova, Makedonya ve Türkiye'deki camilerden daha küçük olup mimari ve sanatsal açıdan da önemli bir özelliğe sahip değillerdir. Fakat bunların yanında, mesela İşkodra'daki Paruca Camisi, Kavaya'da yapılan cami gibi, şahıslar tarafından yaptırılan bazı camilerde mimari özellik görmek mümkündür. Şehirlerdeki imamların çoğu üniversite mezunu veya kendini Arnavutluk standartlarında iyi yetiştirmiş kişilerdir. Araplar ülkeye erken dönemlerde girdikleri için çok sayıda genci ülkelerinde okutup, ülke ve din hizmetlerine kazandırmışlardır. Bugün müftülük veya imam hatiplik görevlerinde bulunanların çoğunu Arap ülkelerinde eğitim görenler oluşturmaktadır. Bu kişilerin Arapça bilmeleri görevlerinde başarılı olmalarına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Ancak imamlar bu görevi ikinci bir meslek olarak gördükleri için halka önemli hizmetler sundukları söylenemez. Müezzinlik mesleğini ise sadece şehirlerdeki bazı

camilerde görmek mümkün veya müezzin kadrosu nerde ise hiç yoktur. Bu görev genellikle gönüllü kimseler tarafından yerine getirilmektedir.

2. Müslümanların Dini Bilgi Kaynakları

Arnavutluk'ta 45 sene süren komünist bir rejim yaşanmış ve bu dönem boyunca dini uygulamalar, kaynaklar, kisveler ve ritüeller tamamen yasaklanmıştır. Komünistler camileri yıkmak ve başka amaçlarla kullanmakla yetinmeyip, dinin yasaklanmasıyla birlikte, İslam ile ilgili ve Arap harfleriyle yazılan bütün eserleri toplayıp kâğıt fabrikasına göndermişlerdir. Bu dönemde imam veya dini bilgisi olan kimseler gizli bir şekilde bile olsa din ile ilgili konu veya meseleleri anlatma cesaretini gösterememişlerdir. O dönemde, halk nazarında duvarın bile kulağı vardı ve bundan dolayı kan kardeşine bile güven duyulmuyordu. Arnavutluk'ta yaşanan bu uygulama diğer komünist ülkelere göre daha sert idi. Halk manevi duygulardan uzak ve adeta karanlık bir dünyaya gömülmüştü. Evlerinde dini içerikli kitaplar bulunduran kimseler suç işlemiş sayılıyor ve hapse atılıyordu. Bu insanlar halk nezdinde de düşman ve vatan haini olarak gösteriliyordu.

Komünistler 1967–1990 seneleri arasında en sert uygulamalarını sergilediler ve din veya din içerikli bilgi ve anlayışlar gericilik ve halk için uyuşturucu özellik taşıyan unsurlar olarak lanse ediliyordu. Bu şekilde Kuran ve ezandan uzak yetişen yeni nesiller, önyargılı olup dini gericilik veya yersiz ve gereksiz bir şey olarak kabul ediyorlardı. Bu durum onların dünyalarında derin bir iz ve boşluk oluşturdu. Sadece maddeye dayanan ve akli esas alan katı bir zihniyet ortaya çıktı. İnsanlar merhamet, karşılıksız sevgi, güven ve inançtan uzak bırakıldı. Yapay ve kökü maziye dayanmayan bir nesil yetiştirildi ve bu durum halk arasında da çok ağır tahribatlar meydana getirdi.

1990 senesine kadar devam eden komünist sistemin yıkılmasıyla her konuda olduğu gibi din eğitimi ve uygulamaları konusunda da bir serbestlik yaşandı. Halkın arasında gizlice canlılığını sürdüren ve baskılardan dolayı açığa vurulamayan dini öğrenme ve yaşama arzusu, dine karşı büyük bir ilgi olarak ortaya çıktı. İnsanlar cami ve kiliselere akın etti. Yeniden bir diriliş yaşandı ve böylece beklentilerin çok olduğu heyecanlı bir döneme girildi.

Ülkenin sosyo-ekonomik durumu iyi olmamasına rağmen, halk dinini öğrenmeye gayret gösterdi. Çok sayıda genç eğitimlerini tamamlamak üzere Arap ve Müslüman ülkelerine akın etti. Bu öğrencilerin büyük bir kısmı eğitimlerini tamamlayıp ülkelerine dönmelerine rağmen, eğitimlerini tamamlamadan geri dönüp Avrupa ülkelerine göç edenler de oldu. Arnavutlukta yaşayan insanlar artık dini gereksinimlerini bilmekte ve buna göre hayatlarına yön vermektedirler.

Müslüman Arnavutlar ilk dini bilgilerini, o dönemde hayatta kalmış az sayıda hocadan, eski medrese mezunu kişilerden veya Arap ülkelerinden gelen Müslümanlardan öğreniyorlardı. Fakat bu iki kaynak arasında görünürde önemli ölçüde halk nazarında farklılıklar vardı. Çünkü geçmişten beri devam eden Müslümanlık anlayışı ile Arapların tebliğ ettiği veya telkinlerde bulunduğu İslam anlayışı farklılık arz ediyordu. Bu durum insanların kafalarında şüphe, güvensizlik ve tatminsizlik uyandırdı. Zira Arnavutlukta dini hayat her ne kadar zayıf da olsa, geleneksel olarak Osmanlı, Türkiye ve diğer Balkan ülkelerindeki anlayışa paralel bir özellik arz ediyordu. Mesela Arapların veya Arap ülkelerinde eğitim görmüş olanların, çorapsız, takkesiz namaz kıldırmaları, normal çoraplar üzerine mesh etmeleri, sakallarını uzatmaları, cumalarda bir ezanın esas ve sünnet kabul edilişi, tespihlerin sesli olarak yapılmaması ve namaz sonunda elleri kaldırıp dua etmenin bidat sayılması, mevlidin bidat kabul edilmesi, mübarek gecelerin kutlanmaması, teravihlerin 20 rekât değil de 8 rekat olarak kılınması, Hanefi mezhebinin yok sayılması veya zayıf rivayetlere dayalı bir mezhep olduğu iddiaları; öte yandan Türkiye’de okuyan öğrencilerin imanlarının zayıf olduğu söylentileri ve bidat işledikleri şeklindeki iddialar halkın tepkisine sebebiyet verdi. Halkın bir kısmı bu durumu particilikle mukayese ederek dini uygulamalardan uzaklaştı. Her şeye rağmen Hanefi mezhebini esas alarak dini yaşayış ve uygulamalarına devam edenlerin sayısı çoğunluktadır. Bu durum Arapların iyi niyetli olmalarına rağmen halkın rıza ve sevgilerini kazanamadıklarını göstermektedir. Arapların faaliyetleri İslam’ın anlaşılma ve uygulanması açısından birçok probleme sebebiyet vermiştir. Çünkü halkın mezhepler konusunda bilgi sahibi olmaması, geleneksel uygulamalarla bu yeni uygulamalar arasındaki farklılıkları kavrayamamaları ve

bu kişilerin “İslam’ın doğduğu yerden gelmiş olmaları ve İslam’ın en doğru biçiminin onların anlattığı şekilde olduğu” şeklindeki iddialar tartışmalara sebep olmuştur.

Vehhabi zihniyete sahip olan bu kişiler, kendi etraflarına çok sayıda lise ve üniversiteli genci de çekerek halen Arnavutluk’un birçok camisindeki cemaatin çoğunluğunu teşkil etmektedirler. Geleneksel İslam anlayışına muhalif tutumlar sergileyen bu anlayış “Biz itikatta selef, amelde de Hanbelî mezhebindeniz. Biz amelde de itikatta da Hanbeliyiz, selefiyiz. Vehhabi diye bir şey yoktur. Muhammed bin Abdülvehhab ilmen ve fiilen bu mezhebi yenileyen bir şeyhülislamdan başka bir şey değildir” iddiasındadırlar. Onlara göre Vehhabilik inancının temelini tevhit anlayışı teşkil eder. Şirk, bidat, şefaath ve benzeri görüşlerin hepsi de tevhide dayanmaktadır. Buna göre tevhit, ibadette yüce Allah’ı bir kabul etmektir.

Tevhit kalple, lisanla ve amelle olmalıdır. Bunlardan birisi eksik olursa, insan Müslüman sayılmaz. İman ile küfrü ayırt eden ameli tevhitir. Hariciler gibi, Vehhabiler de ameli imana dâhil ederek, namaz, oruç, hac ve benzeri emirleri yerine getirmemeyi küfür kabul ederler. Bu konuda İbni Teymiye’ye uydukları görülmektedir. Şefaath konusunda da Abdülvehhab, İbni Teymiye’ye uyararak: Bakara, 2/255; En’am, 6/51; Sebe’, 34/23; Zümer, 39/44; Necm, 53/26 ayetlerini delil olarak göstermiştir. Bu ayetlerden yola çıkarak aslında şefaathın Allah’a ait olup başkasından şefaath beklemenin küfür, şirk ve sapıklık olduğunu söylemiştir³¹.

Bu kesim tarafından Arnavutça olarak yazılan veya genellikle Arapçadan tercüme edilen kitapların çoğu tevhit ve bidatla ilgili konu ve meseleleri ihtiva etmektedir. Hutbelerinde de bid’atla ilgili hadisleri Arapça olarak okumayı ihmal etmezler. Yine Abdülvehhab’a göre, Allah’ın kitabında ve Resulü’nün sünnetinde bulunmayan bir şeyi (bid’at) ortaya koyan kimse mel’undur ve ortaya koyduğu şey de reddedilmelidir³². Şirk olarak gördükleri bid’atlar mezarlıklar, türbeler ve bunların ziyaretleridir. Mezarda namaz kılmak Allah ve Resulüne isyan etmek, dine karşı gelmek demektir ve bunlar en büyük şirk, en korkunç bid’atlardır. Aynı şekilde ölümlere niyaz etmek, onları vesile

³¹ Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Birleşik Yay., İstanbul 1999, s. 110-117.

³² Abdurahman b. Hasan, *Fethu’l-Mecîd*, el-Mektebetu’s-Selefiyye Yay., Medine 1977, s. 272.

kılmak ve falcılara inanmak da tamamen bid'attır. Ancak Vehhabiler, bid'at diyerek mubah olan birçok şeye de saldırmaktadırlar. Mesela mevlit cemiyetleri bunlardan biridir. Onlara göre mevlit okumak, okutmak, sünnet ve nafil namaz kılmak dinen yasaklanan şeyler arasındadır. Aynı şekilde nazar değmemesi için nazar boncuğu veya muska taşımak; ağaç, taş ve benzeri şeyleri kutlu saymak; Allah'tan başkası adına kurban kesmek ve adak adamak; belanın, hastalığın yok olması, güzel görünmek vs. için boncuk, ip ve benzeri şeyleri takınmak; sihir, büyü, yıldız, fal vb. şeylere inanmak; salih kişilere veya evliyaya saygı göstermek ve Allahtan başkasına niyaz ve duada bulunmak ve yardım dilemek de bid'attır, şirkir. Başkalarını taklit etmek dinden çıkmaktır. Aynı şekilde camilerin süslenmesi, kubbe ve minare yapılması bid'attır. Ayetler ister muhkem ister muteşabih olsun, zahirlerine göre manalandırılır. Te'vil, bid'at ehlinin işidir. Görüldüğü gibi şirk olarak gördükleri bid'atların çoğu aslında göreneklerden kaynaklanan ve dinin aslı ile ilgileri bulunmayan anlayışlardır.

Vehhabiler, diğer bütün İslam mezhepleri gibi Kuran ve hadisi temel kaynaklar olarak görmekte beraber, onları anlayıp tatbik etme konusunda onlardan ayrılmış ve yalnızca İbn Abdülvehhab ve kendilerince muteber sayılan kimselerin görüşlerine bağlı kalmışlardır³³.

Arnavutlukta Vehhabiler bu âlimlerin Arapça kitaplarını tercüme edip satışını yapmaktadırlar. Bunun yanında çok sayıda dua kitabı, broşür ve ayda iki defa çıkan gazeteleri vardır. Tiran'daki merkezleri "Dine Hoxha" camiidir. Vehhabiler yoğun bir şekilde Tiran, Kavaye, Lushnje, Fier, Durres, Kukes, Shkoder, Sarande, Has, Peqin, Elbasan gibi şehirlerde bulunmaktadır. Giydikleri elbise ve görünüşleriyle de farklılık arz etmektedirler. Erkeklerin pantolonları güya "sünnete uygun", ayak bileğinin üstünden kısaltılmış ve geniştir. Sakallarını uzun ve mümkünse hiç kesmemektedirler. Bununla birlikte sakallarını kısaltan veya tamamen tıraş edenler de vardır. Kapalı olan bayanlar da taktıkları başörtü şekline belli olmaktadır. Genellikle büyük, geniş, siyah ya da gri rengi tercih etmekte ve göğüs ve sırtı örtecek şekilde bağlamaktadırlar. Aralarında yüzlerini tamamen kapatanlar da vardır.

³³ Fığlalı, a.g.e., s. 119-128.

Bunların dışında, Arnavutlukta, Mısır kökenli olup “İhvanı Müslimin” zihniyeti taşıyan ve bu isimle tanınan başka bir cemaat daha vardır. Onlar da birkaç grup halindedir. Merkezleri Tiran’da bulunan Tabak Camiidir. Bunların arasında çok sayıda üniversite genci göze çarpmaktadır. Cuma günlerinde camileri tamamen dolmaktadır. Görünüşde daha modern, daha ılımlı ve diyaloga daha açıktırlar. Halkın gelenek ve görenekleriyle karşı-karşıya gelmemeyi tercih ederler. Şiddete pek eğilimli değillerdir. Sakallarını kısa tutmayı ve normal giyinmeyi tercih ederler. Medyaya yakın olmaya çalışmakta ve halkın sempatisini kazanmayı amaçlamaktadırlar. Vehhabilerden farklı olarak manevi değerlere ve yoruma açık olup “bid’atlar” konusunda daha müsamahalıdırlar.

3. Temel Dinî Pratikler

İslam, esasları Allah’ın mesajlarına dayanan ve Peygamber Efendimiz tarafından tebliğ ve temsil edilen ilahi dinin adıdır. İslam dini, itikadi, ameli ve ahlaki hükümlerden oluşmaktadır. Bu üç esasa inanarak yaşayan ve dinini temsil eden kişi dindar sayılmaktadır. Diğer dinlerden farklı olarak, Kur’an-ı Kerim’de “ey insanlar” diye hitap edilmek suretiyle İslam’ın bütün insanlığın kurtuluşu için geldiği belirtilmiştir. Peygamberimizin de bütün insanlığa peygamber olarak gönderildiği net bir şekilde ifade edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de, “(Ey Muhammed) De ki: Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümlerine kendisine ait olan Allah’ın hepinize gönderdiği peygamberiyim”³⁴; “(Ey Muhammed) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik”³⁵ buyrulmaktadır. İnsan da dünyaya imtihan için gönderilmiştir. Bu konuda Kur’ân-ı Kerim’de: “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır...”³⁶ buyrulmaktadır.

Dini inanç ve ibadetler iç içe girdiğinden dolayı bazen onları birbirinden ayırmak kolay olmamaktadır. Öte yandan, dini pratiklere az ilgi duyduğu veya ilgisiz davrandığı halde iman herkeste vardır.³⁷ Dini inançların yanında bireyde dini pratiklere bağlılık

³⁴ A’raf, 7/158.

³⁵ Enbiya, 21/107.

³⁶ Mülk, 67/2.

³⁷ Günay, Ünver, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1999, s. 88.

duygusu da gözlemlenmektedir. Bu husus Arnavutlukta yaşayan din mensupları açısından da böyledir. Arnavutlukta Müslümanların ibadet konusundaki tutumlarında özellikle 1990 öncesi dönemde uygulanan yasakçı politikaların önemli etkisi olmuştur. Bu uygulamalar etkilerini günümüze kadar da devam ettirmiştir. Müslümanlar arasında ibadet etme oranının düşüklüğünün en önemli sebebi budur. Bilindiği üzere, komünizm döneminde Müslümanların ibadetlerini açıkça yerine getirmeleri yasaklanmıştır. Ateist bir rejimde yaşamış olan insanlar inanç yönünden zayıf bırakılmış, dini pratiklerden uzak kalmışlardır.

İslam'da ibadetler: Bedenle yapılanlar, para ve mal ile yapılanlar, hem beden hem de mal ile yapılanlar şeklinde üçe ayrılmaktadır. Namaz ve oruç gibi ibadetler bedenle; zekat, fitre, sadaka vs. gibi ibadetler mal ile; hac ve kurban gibi ibadetler de hem mal hem de beden ile yapılır. Arnavutluk genelinde dini pratiklerin yerine getirilmesi belki de İslam dünyasına göre en düşük seviyededir. Balkanlar'da yaşayan Müslümanlara nazaran da Arnavutluk'taki Müslümanların dini pratikleri yerine getirme oranlarının düşük seviyede olduğu söylenebilir. Yerine getiriliş sırasına göre bu ibadetler şu şekilde ele alınabilir:

Bilindiği gibi namaz bütün Müslümanların en önemli ibadetidir. Kelime-i şهادetten sonra, İslam'ın en önemli rüknü olan namaz, günde beş defa olmak üzere, kadın ve erkek her Müslüman için farz kılınmıştır. Kuran'da: "Beni hatırlamak için namaz kıl"³⁸ buyrulmuştur. Mirac gecesinde Allah tarafından emredilen namaz, Müslümanların dini ve ruhani hayatları açısından önem arz etmektedir.³⁹ Bilindiği gibi beş vakit namazın dışında farz veya vacip olan ve halkın en çok önemsendiği namazlar Cuma ve Bayram namazlarıdır. En fazla kalabalığın görüldüğü namazlar Cuma ve Bayram namazlarıdır. Arnavutluk'taki camilerin büyük çoğunluğu küçük hacimli olduğundan ve halk Bayramı daha büyük bir coşkuyla kutlamak istediklerinden Tiran, Elbasan, Kavaya, Fushkruja gibi şehirlerde meydanlar veya spor salonları namaz kılmak için tercih edilir. Halk büyük bir coşku ve heyecanla camilere akın eder ve ibadetlerini yerine getirmeye çalışırlar. Bayram namazlarına daha çok önem atfedilir. Halkın bir kısmı veya büyük

³⁸ Taha, 20/14.

³⁹ Buhari, Salat , 1; Muslim, İman, 263.

çoğunluğu namaz kılmayı bilmeseler dahi yine de namaza iştirak ederler. Devlet yetkilileri de tebrik ziyaretleri çerçevesinde Arnavutluk İslam Birliğinin makamına ziyarete gelirler. Fakat bunların büyük çoğunluğu Bayram namazlarına iştirak etmemektedirler.

Bayram sabahlarında Müslümanlar güzel elbiseler giyerek ve çocuklarını da yanlarına alarak camiye giderler. Sabah namazına katılanların sayısı bayram namazına katılanlara oranla çok daha azdır. Bu da, farz olan sabah namazına, bayram namazı kadar önem atfedilmediğini göstermektedir. Bayram namazından sonra Müslümanlar birbirlerini tebrik eder ve kardeşlik havası içerisinde kucaklaşırlar. En coşkulu bir şekilde yerine getirilen ibadetler bayram namazlarıdır. Bayram bütün halk üzerinde büyük manevi coşku ve sevinç uyandırmaktadır. Arnavutluğun birçok bölgesinde Müslümanlar tarafından geleneksel hale getirilen aile ziyaretleri de sürdürülmekte; bugüne has ikram, yemek ve tatlılar hazırlanmakta, çocuklara hediye ve şekerler dağıtılmaktadır. Kabir ziyaretleri ise bayramdan önce veya sonra yapılmaktadır. Kabir ziyaretlerinde duaların yanında mum yakmak, etrafı temizlemek, kabre çiçek koymak ve onu temizlemek gibi davranışlar görülmektedir. Fatiha suresini bilenler onu okumakta, Yasin-i Şerif'i de para karşılığında hocalara okutmaktadırlar. Bunu ölülerine karşı bir minnet borcu, hatırlama, hediye veya selam göndermek niyetiyle yapmaktadırlar. Bu uygulamaları daha çok Tiran, Dibra, Kruya, Durres, Kavaja gibi şehirlerde görmek mümkündür.

Cuma namazlarına da önemli ölçüde bir katılım söz konusudur. Çünkü Cuma namazı topluca yapılan bir ibadettir.⁴⁰ O gün büyük şehirlerdeki camilerin hepsi dolar. En fazla katılanların genç kuşak olduğu görülmektedir. Bazı camilerde Kur'an okunduğu veya vaaz verildiği halde, diğer bazı camilerde böyle bir uygulama görülmemektedir. Bu da o camide görevli olan imamın anlayış ve tutumuna bağlıdır. Çünkü bu saatlerde Kur'an okumayı adet haline getirmeyi delile dayanmayan bir uygulama kabul edip bidat sayanlar dahi vardır. Hutbeler ise genellikle uzun okunur ve hutbenin her iki kısmında cemaata hitap edilir. Normal şartlarda hutbelerin 45-60

⁴⁰ Cuma, 62/10.

dakika arasında sürmesi bu camilerdeki imamlar için olağan bir durumdur. Cuma namazının birinci ezanından sonra sünnetleri kılanların yanında kılmayanlar da az değildir. Cuma farzından sonra ise son sünnet, zuhri ahir ve tespihlere katılmazlar. Yaşlı olanlar veya Hanefi Mezhebine mensup olanlar ise bu ibadetlerin hepsini sonuna kadar yerine getirirler. Cemaatin çoğunluğunun gençlerden oluştuğunu farketmek kolaydır.

Vakit namazlarında bütün camilerde ezan höparlörle okunur. Şehirlerde beş vakit namazda camiler açık olur ve namazlar cemaatle kılınır. Bazılarında Hanefi Mezhebi uygulanır, bazılarında ise farklı uygulamalar söz konusudur. Genellikle Tiran, Dibra, Kruya, Durres, Kavaja, İşkodra gibi büyük şehirlerde cemaat kalabalıktır. Küçük sayılan şehirlerde ise beş vakit namaz kılınmakla beraber cemaat kalabalık değildir. Köy camilerinin neredeyse hiçbirinde düzenli imam ve cemaat olmadığından genellikle beş vakit namaz kılınmaz.

Bu namazlar dışında zikredilmesi gereken cenaze namazı da önemli bir yere sahiptir. Ölen Müslümanların cenaze namazı genellikle bütün şehirlerde kılınır. Cenaze namazı o şehrin veya bölgenin müftüsü veya imamı tarafından kıldırılır. Çoğunlukla cenaze namazına mevtanın akraba veya tanıdıkları katılır. Cenaze imam tarafından kefenlenir fakat çoğu zaman cenazeye takım elbise ve ayakkabı giydirilir ve tabutla beraber defnedilir. Kefenleme işlemini istemeyen veya önemsemeyen çok sayıda aile vardır. Bu durumda imamın yapabileceği fazla bir şey yoktur. Cenaze genelde mevtanın ailesi tarafından yıkanır. İmam ise sadece kefenleme işlemini yerine getirir ve cenaze namazını kıldırır. Cenaze namazı da kabristanın bir yerine konulan musalla taşı üzerinde veya yere kunularak kıldırılır. Cenaze camiye götürülmez ve cami cemaati bu şekilde namaza katılma imkânına sahip değildir. Cenaze marasimine genellikle kalabalık insan katılır. Bir kısmı yolda ayrılırken diğerleri kabristana kadar gider. Bu insanların yüzde doksanı cenaze merasimine katılmışsa da cenaze namazına katılmaz, sadece izlemekle yetinirler. Bunun bilgisizlik, cenaze namazına önem verilmemesi, abdest almayı bilmeme veya üşenme, insanların bu tür katılımlarda birbirinden çekinmeleri, namaz kılmayı bilmemeleri gibi sebepleri vardır. Defin sırasında İhlas, Felak, Nas, Fatiha sureleri ve Bakara suresinin ilk ayetleri okunduktan sonra Arnavutça veya Arapça dua yapılır. Dua yaparken eller göğe doğru kaldırılır. Daha sonra ölenin ve

annesinin ismini zikrederek telkin verilir. Sonra da ölenin ailesine taziye için yakınları ve tanıdıkları evlerine veya lokantaya gider ve orada yemek yenir, kahve ısmarlanır ve kahve tabağına yakınlığa göre bir miktar para bırakılır. En yakın olanlar daha çok para bırakır. Bu miktar 200 Lek'ten (2 \$) başlayarak 5000 Lek'e kadar varır. Daha sonraki günlerde ise ölen kişi için beşinci, yedinci, kırkıncı günde veya yıl dönümünde yine anılmak amacıyla yakınlarla evde veya lokantada yemek verilir. Davet edilenler yine en az 1000 Lek bırakır ve yemeğe katılırlar. Bu merasimlerde bölgelere göre Yasin-i Şerif veya mevlit okunur. Bazı bölgelerde bunların hiç biri yapılmaz, hatta yemekte içki bile ikram edilir. İçki genellikle Arnavutluk'un Güneyinde, Tiran, Krüya gibi şehirlerde ikram edilir. Daha sonraki günlerde kabir ziyaretine giden yakınları kabre çiçek bırakır. Ayrıca mum yakma geleneği de görülür. Böyle bir şey yapmak sevap olarak algılanır ve ölenin ruhunu aydınlatacağına inanılır. Bu gelenekler bölgeden bölgeye değişir.

Arnavutlukta camiye hiç gitmeyen veya hiç namaz kılmayan insanlar da az değildir. Yani Bayram ve Cuma namazlarına dahi hiç katılmayan insanlar vardır. Teravih namazlarına ise yüksek bir katılım olmazsa da Arnavutluk genelinde önemli bir yere sahip olup insanlar üzerinde etkisi yüksektir. Teravihler bazen ikişer, bazen de dörder rekat olarak kıldırılır. Camilerin çoğunda yirmi rekar kılınır, fakat sekiz rekat kılınan camiler de mevcuttur. Teravih namazı kılanlar arasında erkeklerin yanı sıra bayanlar da önemli bir sayıya sahiptir. Ramazan ve Kurban Bayramları namazlarında da aynı şey sözkonusudur.

Arnavutlukta dini hayatın en yoğun ve coşkulu yaşandığı ay Ramazan ayıdır. Şüphesiz Ramazan ayının en önemli ibadetlerinden biri oruçtur. Her yıl Ramazan ayı boyunca sabahtan akşama kadar olmak üzere, belirli şartlara uyarak yerine getirilen oruç ibadeti, sırf dini bir ibadet olmasının yanısıra toplumsal hayatın büyük ölçüde dini bir atmosfere bürünmesine de vesile olmaktadır.⁴¹ Arnavutlukta Müslümanların bir kısmı oruç tutmakta ve her sene artış göstermektedir. Bu artış daha çok bayanlarda, gençlerde ve özellikle üniversiteli gençlerde görülmektedir. Oruç tutmayanların sayısı da az değildir. Ramazanın en coşkulu yaşandığı yerler ise özellikle nüfusu kalabalık olan

⁴¹ Taştan, Vahap, *Kimlik ve Din*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay., Kayseri 1996, s.94.

Tiran, İşkodra, Dibra, Kavaya, Elbasan gibi şehirlerdir. Bu aylarda büyük camilerde mukabele de okunmaktadır. Mukabeleyi beş altı senedir, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından görevlendirilen hafızlar okumaktadır. Bu uygulama halk tarafından ilgi ile karşılanmıştır. Akşam namazlarından sonra minareleri ışıklarla süslenen camiler sabaha kadar yanar, şehirlere ayrı bir güzellik ve manevi atmosfer katar. Çeşitli kurumlar veya şahıslar tarafından iftar yemeği verme âdeti de her sene artış göstermektedir. Yazılı ve görsel medyada, radyo ve televizyon programlarında Ramazanla ilgili programlar ve sohbetler yayınlanır. Bazı TV'lerde akşam ezanı okunur, gazetelerde ise Ramazan ile ilgili yazılar yazılır.

İslam'ın beş temel esasından birisi olan hac da Arnavutluk Müslümanları tarafından önemsenen bir ibadettir.⁴² Hacca gidenlerin çoğunu yaşlılar oluşturmakla beraber, hacca giden gençler de çoktur. Hacc yolculuğu sadece havayolu üzerinden yapılmaktadır. Hacc organizasyonları Arnavutluk İslam Birliği veya onun izniyle bu işi üstlenen özel şirketler tarafından yürütülmektedir. Hacı adaylarına uçağa binmeden görevliler tarafından ihramlar dağıtılır. Her grubun başında rehberleri vardır ve onlara Hacc'da yapılacak vazifeleri öğretirler. Ayrıca bunun için özel bir kurs düzenlenmez. Hacı adayları hacca gitmeden önce akraba ve dostlarını ziyaret eder ve helalleşirler. Hacc ibadeti ciddi bir ibadet olarak kabul edilir ve insanlara güven, saygınlık ve itibar kazandırır. Hacca gitmiş olan kimselerden beş vakit namazı kılmak, doğruluk, adaletli olmak, yalandan uzak durmak, güvenilir olmak gibi dini ve ahlaki konularda azami ölçüde hassasiyet göstermeleri beklenir.

Bütün ilahi dinler gibi İslam dini de yardımlaşma ve dayanışmaya büyük önem vermiştir. İslam'da zekât da, namaz, hac, oruç gibi bir ibadettir. Kuran-ı Kerim'de "Namazı kılın, zekâtı da verin" veya "namaz kılarlar, zekâtı da veririler" mealindeki ayetler, bu konudaki kesin ifadelerdir.⁴³ Peygamberimiz de İslam'ın beş temel esas üzerine bina edildiğini söylediği ve bunların arasında zekâtında zikredildiği görülmektedir.⁴⁴ Zekât hem dini hayatın devam ettirilmesi hem de yoksullukla mücadele

⁴² Ali İmran: 3/97.

⁴³ Bkz. Ahzab: 33/33, Bakara: 2/3, Nisa: 4/77.

⁴⁴ Buhari, İman 1,3; Müslim, İman 19-22.

açısından önemli bir ibadettir. Arnavutluk'ta zekât zengin ve dindar Müslümanlar tarafından fakirlere verilmektedir, fakat kurumlara teslim etme geleneği gelişmemiştir. Zekat verenler daha çok ihtiyaç sahiplerine veya öğrencilere ilk elden vermeyi tercih etmektedirler. Fitre sadakasını verenler çoğunlukta olup fitre daha fazla önemsenmektedir.

Kurban ibadetinin de Müslümanların dini hayatı üzerinde önemli bir yeri vardır. Kur'an-ı Kerim'de: "Biz her ümmete hayvan cinsinden rızık olarak verdiklerimiz üzerine Allah'ın adını anımlar diye kurban kesmeyi gerekli kıldık"⁴⁵ buyrulur. Hadisi şeriflerde de kurban hakkında: "Kurban kesecek güçte olup da kesmeyen namazgahımıza yaklaşmasın"⁴⁶ şeklinde uyarılar mevcuttur. Kurban "karube" fiilinden masdar olup sözlükte "yaklaşmak" manasına gelir. Dini bir terim olarak, "ibadet maksadıyla, belirli bir vakitte, belirli şartları taşıyan hayvanı usulüne uygun olarak boğazlamak" demektir.⁴⁷ Hanefiler "dinen aranan şartları taşıyan ve hali vakti yerinde olan kimselerin kurban kesmeleri vaciptir" demişlerdir. Konu ile ilgili görüşlerine delil olarak da yukarıda zikredilen hadisi şerfi esas almışlardır.⁴⁸

Arnavutluk'taki müslümanlar tarih boyunca Hanefi Mezhebini benimsediklerinden dolayı, bu ibadete önem vermektedirler. Kurban kesmenin vacip olmasını gerektiren şartları yerine getirenlerin bu ibadete gerekli önemi verdikleri görülmektedir. Çok sayıdaki Müslüman ya bizzat ya da vekalet yoluyla kurbanlarını kesmektedirler. Bu konudaki dikkat ve anlayış her sene artmaktadır. Zengin olmayanların sayısı da az değildir. Fakat bazı hususların, İslam'a aykırı olarak gerçekleştiğine de şahit olunmaktadır. Mesela bilgisizliğinden dolayı pek çok kimse kurbanını Bayram namazından önce kesmektedir. Camilerde bu konuda gerekli uyarılar yapılmasına ve broşürler de dağıtılmasına rağmen böyle bir uygulama hala devam etmektedir. Kurban etini üçe bölüp dağıtanların yanında bilmediklerinden dolayı dağıtmayanlar da vardır. Çok sayıda dindar insan veya derneğin yardım amacıyla halka kurban eti dağıtarak

⁴⁵ Bkz.Hacc 22:34, Kevser 108:2, Hacc 22:37.

⁴⁶ İbn Mace, Edahi, 2; Müsned 2:321.

⁴⁷ Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, Düşünce Kitapevi Yay., İstanbul 2003, s.309.

⁴⁸ Güç, a.g.e., s. 313.

örnek olmaya çalıştıkları da görülmektedir. Her sene binlerce kurban kesiliyor ve binlerce koli dolusu et din mensubiyeti gözetilmeksizin insanlara dağıtılarak halk üzerinde güzel bir manevi hava oluşturulmaktadır. Böyle bir uygulama çocuklar ve gençler üzerinde olumlu etkiler meydana getirmektedir. Bu şekilde kurban ibadeti insanları birbirine yakınlaştırmakta, önyargıları gidermekte ve yardımseverlik ruhunu canlı tutmaktadır. Kurban ibadeti Müslümanlar tarafından ayrı bir duygu ve heyecanla yerine getirilmektedir. Bazı bölgelerde kurbanlık hayvanlar dışında bilgisizlik, imkânsızlık ve yanlış inançlardan dolayı tavuk, hindi, ördek gibi hayvanları kan dökmek niyetiyle kestiklerini görmek mümkündür. Onlara göre kurbanın koyun, keçi, inek gibi hayvanlardan olması şart değildir, önemli olan kan dökmektir ve bunların etini yemek de caizdir.

Arnavutluk'ta Müslümanlar veya diğer din mensupları arasında hurafe sayılan inançlar da yaygın durumdadır. Örneğin fal, büyü, nazar, muska gibi hurafeler bunlardan ancak bir kısmıdır. Kutsal sayılan mekânlara, kilise, türbe gibi mabetlere dertlerine derman aramak maksadıyla gidenlerin sayısı fazladır. Bunlardan Laçi Kilisesi, Kruya'daki Sarı Saltık Tekkesi ve bunun gibi çok sayıdaki Bektaşî Tekkesi, Kukës'teki Buzmadhe ve Kolesyan türbeleri gibi yerler sadece bir kısmıdır. Bu türbe ve tekkelerdeki dervişlerden şifa talep edilmektedir. Tıbben şifası bulunmayan cin çarpması, büyü, karı-koca arasında veya ailede geçimsizliklere veya farklı ruhi hastalıklara şifa bulmak niyetiyle bu mabetlere gidilmektedir. Buralarda şifa bulduklarına inananların sayısı da oldukça fazladır. Ayrıca buralara para ve hediyeler bırakılır, adaklar adanır, kurbanlar kesilir. Fakat bu konuları istismar edenlerin sayısı da çoktur. Kendilerinin gaybı ve gizli olan büyüleri bildiklerini, çözdüklerini, dermansız hastalıklara şifa verdiklerini söyleyenler, hatta kendilerini peygamber olarak ilan eden insanlar dahi vardır. Bu durumlara çözüm bulmak için Arnavutluk İslam Birliği kendine düşen görevi yerine getirmekle beraber, devletin ciddi bir yaptırım uyguladığı söylenemez.

4. Arnavutluk'a İslamî Eğitim Dönülmesi

Arnavutluk İslam Birliğinin Eğitim Müdürlüğü, bu teşkilata bağlı olan eğitim kurumlarının gidişatından ve faaliyetlerinden sorumludur. Bu müdürlük Arnavutluk'ta

görev yapan bütün imam-hatipleri, dört kültür merkezini, il ve ilçe müftülüklerine bağlı olarak yönetip idare etmektedir.

Arnavutluk'ta yedi imam-hatip okulu bulunmaktadır. 1991 yılından önce Tiran ve İşkodra kentlerinde imam-hatip açıldı. 1992 yılında bunu Durres, Kavaya, Berat ve Gjirokastra şehirlerinde açılan medrese okullar takip etti. 1994 senesinde Cerrik'te başka bir İmam-Hatip Okulu daha açıldı. 2009 yılının Eylül ayında Korça kentinde kız ve erkek, orta ve lise kısmı olmak üzere bir İmam-Hatip Okulu kampüs şeklinde eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Aynı zamanda bu seneden itibaren Gjirokasta İmam-Hatibi sponsor yokluğundan dolayı eğitimine son vermiştir. Bütün bu okullar Eğitim Bakanlığı ile Bakanlar Kurulundan lisanslı olarak eğitimlerini sürdürmektedir. İlk olarak 1996 yılında Tiran, İşkodra, Kavaya, Cerrik ve Gjirokastra, 1999 senesinde ise Durres ve Berat okullarının lisansları alınmıştır.

Bugün Tiran, İşkodra ve Korça İmam-Hatip Okullarında orta ve lise, diğerlerinde ise sadece lise eğitimi verilmektedir. Halen İşkodra İmam-Hatip Okulunda 730 kız ve erkek öğrenci ayrı binalarda eğitim almaktadırlar. Tiran İmam-Hatip Okulunda ise 337 kız ve erkek öğrenci aynı binada fakat ayrı katlarda eğitimlerini sürdürmektedirler. Durres İmam-Hatip Okulunda 190 kız ve erkek öğrenci ayrı binalarda eğitim görmektedirler. Kavaya İmam-Hatip Okulunda 190 erkek öğrenci bir binada eğitim almaktadırlar. Berat İmam-Hatip Okulunda 173 kız ve erkek öğrenci ayrı binalarda eğitim görmektedirler. Cerrik İmam-Hatip Okulunda yalnız 184 erkek öğrenci bir binada eğitim almaktadırlar. Bu sene yeni açılan Korça İmam-Hatip Okulunda 140 öğrenci eğitim görecektir. Dört sene sonra tam faaliyete geçtiğinde 520 öğrencinin eğitim göreceği tahmin edilmektedir. Durres İmam-Hatip Okulu hariç, Arnavutluk İslam Birliği Müdürlüğüne bağlı bütün bu okulların yatılı yurtları mevcuttur. Bu okullarda eğitim gören toplam öğrenci sayısı yaklaşık 2000'dir.

Bu okulların plan ve programları Eğitim Bakanlığı tarafından tanınmakta ve onaylanmaktadır. Diplomaları da devlete bağlı diğer liseler ile eş değerde olup müfredatları bu bakanlığın formuna uygundur. Bu eğitim sistemini Türkiye ile kıyaslayacak olursak Anadolu İmam-Hatip Liseleri ile aynı statüde olduklarını söylemek mümkün olabilir.

İşkodra, Durres ve Gjirokastra İmam-Hatip Okullarının orta kısımlarında verilen dersler ve uygulanan program aşağıdaki şekildedir:

İŞKODRA, DURRES ve GJİROKASTRA İMAM – HATİP 2008-2009 (6,7,8,9 Sınıflar)					
NR	İŞLENEN DERSLER	ORTA OKUL			
		SINIFLAR			
		6	7	8	9
1	Ana Dil	5	5	5	5
2	Yabancı Dil – İngilizce	2	2	3	3
4	Yabancı Dil – Arapça	2	2	2	2
5	Matematik	4	4	4	4
6	Fizik	1	2	2	2
7	Kimya	0	1	1	2
8	Biyoloji ve Sağlık Eğitimi	2	2	2	2
9	Tarih	2	2	2	2
10	Coğrafya	2	2	2	2
11	Bilgisayar	1	1	1	1
12	Müzik	1	1	1	1
13	Beden Eğitimi	2	2	2	2
	<i>Genel Ders Toplamı:</i>	24	26	27	28
	DERSLER	ORTA OKUL			
14	Kur`an-I Kerim	2	2	2	2
15	Akaid	2	3	2	2
	<i>Toplam.</i>	4	5	4	4
	<i>Toplam (Saat / Hafta)</i>	28	31	31	32

İşkodra, Durres ve Gjirokastra İmam Hatip Okullarının Lise kısımlarında verilen dersler ve uygulanan program aşağıdaki şekildedir:

İMAM HATİP LİSE KISMI (2009-2010)				
NR	İŞLENEN DERSLER	SINIFLAR		
		10.Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
1	Arnavut Dili ve Edebiyatı	3	3	3
2	Yabancı Dil – İngilizce	3	3	3
3	Yabancı Dil – Türkçe	2	2	2
4	Yabancı Dil – Arapça	2	2	2
5	Tarih	1	2	2
6	Coğrafya	0	1	2
7	Astronomi	2	0	0
8	Matematik	3	3	3
9	Fizik	2	2	0
10	Kimya	2	2	0
11	Biyoloji	2	2	0
12	Sosyoloji	2	1	0
13	Bilgisayar	2	1	1
14	Tecrübe kazanma	1	1	1
15	Beden Eğitimi	1	1	1
16	İktisat	0	0	2

17	Teknoloji	0	0	3
18	Kur'an-ı Kerim ve Tefsir	2	2	2
19	Fıkıh	1	1	1
20	Akaid	2	2	2
21	Hadis ve Hitabet	1	2	0
	TOPLAM:	34	33	30

İmam-Hatip Okullarında görev yapacak öğretmenlerin dikkatli bir şekilde seçildiklerini ve Arnavutluk şartlarında branşlarının en iyileri olduklarını söylemek mümkündür. Bu okullara öğrenciler, orta okulda öğrendikleri bilgiler doğrultusunda imtihana tabi tutularak alınmaktadırlar.

Başlangıçta öğrencilerin oturma ve diğer şartları yetersizdi, fakat yılların geçmesiyle ve sponsorların ve idarecilerin samimi çalışmaları sayesinde, bu okulların eğitim-öğretim durumları son derece iyileşmiştir. Bu iyileşmeler çağdaş bir seviyeye getirilmiş olup hem fiziki yapı, hem de eğitimin kalitesi yönünden ülkedeki bilinen diğer özel okullarla rekabet edebilecek seviyeye getirilmişlerdir.

Berat, Durres ve İşkodra'da bulunan okullarda eğitim genellikle ana dilde, Tiran, Kavaja, Cerrik ve Korça'da bulunan okullarda ise fen derslerinde İngilizce eğitim verilmektedir. Bu okullarda fen dersleri ve dini derslerin yanı sıra Arapça, İngilizce ve Türkçe gibi yabancı dillerde de dersler verilmektedir.

Arnavutluk İslam Birliğinin amaçlarından birisi de şimdiden hazırlıkları yapılmakta olan bir üniversitenin açılmasıdır. Bu yönde yapılan yatırımlar ve öğretim üyelerinin göstermiş olduğu büyük çabalar sonucunda Arnavutluk İslam Birliği okulları eğitim-öğretim yönünden yüksek seviyelere ulaşmış ve ülkedeki en gözde kolej ve okullarla rekabet edebilecek duruma gelmiştir. Bunun en iyi göstergesi Ulusal ve Uluslararası Olimpiyatlarda temsilcilerimizin başarılı olması ve aynı zamanda gerek Arnavutluk Üniversitelerinde gerekse Avrupa ve ABD Üniversitelerinde öğrencilerimizin % 98'inin

sınavlarda başarılı olmalarıdır. Bütün bunlar İmam-Hatip Okullarının tek yönlü eğitim veren dini okul olmayıp dini ve dünyevi ilimleri birlikte veren bir okul olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple okullarımızda sadece Müslüman öğrenciler değil, aynı zamanda diğer inançlara mensup öğrenciler de eğitim görmektedir. Bu durum Müslüman olmayanların da bu okullara önyargılı bakmadıklarını göstermektedir.

Aynı zamanda Arnavutluk İslam Birliği Eğitim Müdürlüğü'nün yetkilisi altında bulunan ve iç tüzüğünde yer verilmiş olan birkaç kültür merkezi de bulunmaktadır. Bu merkezlerde öğrenciler değişik alanlarda yetiştirilmektedir. Söz konusu eğitim merkezleri şunlardır: 1.Vora İslamik işbirliğinin yatırım tesisi, 2."Khadin Bin Buti" Gramş Mesleki Yetiştirme Merkezi, 3."Amina Bint Omeir" Patos Kültür Merkezi, 4."Grisa El_Suejdi" Leje Merkezi.

Bu merkezlerde ayrıntılı programlara dayanan aşağıda belirtilen mesleki kurslar düzenlenmektedir: 1. Kur'anı Kerim okuma ve yazma kursları, 2. Yabancı diller kursları (Arapça, İngilizce, İtalyanca, İspanyolca), 3. Temel kültür dini dersleri, 4. Bilgisayar kursları, 5. Terzilik kursları.

Bu kursların temel amacı katılımcılara yaşamlarında faydalı olabilecek mesleki kültürü ve dini bilgileri vermektir. Özel ve tamamlayıcı eğitim de camilerde verilen kurslarla telafi edilmektedir. Bu kurslar müftülük ve cami imamlarının bilgisi ve yetkisi dahilinde verilmektedir. Kurslarda Kur'an, Arapça, Fıkıh, Hadis gibi konularda dersler verilmektedir. Bu kurslar kısa vadeli olmakta ve yaz aylarında verilmektedir. Bu kursların düzenleniş amacı yeni nesillere İslam Dini hakkında temel bilgiler vermektir.

B. ARNAVUTLUK'TA BEKTAŞİ TARİKATLARI

Bektaşî tarikatının kurucusu olarak Hacı Bektaş Veli Hazretleri kabul edilmektedir. Bugünkü Bektaşîlik ise, 15. yüzyılda hurufî tesirlerin etkisi altında çeşitli yollardan Anadolu'ya sızmaya başlayan Safevîlerin sistematik propagandaları ile yoğunlaşan Şii tesirlerle şekillenen ve böylece ön plana çıkan Bektaşîlik anlayışıdır. Bunun göstergesi, daha sonraki asırlarda bile hala tesirlerini icra edecek olan ve her türlü mahalli inancı kolayca bünyesinde barındırabilecek olan bir inanç yapısına sahip

olmasıdır. Bu yüzden Osmanlının Rumelideki fetihlerine paralel olarak Bektaşî Dervişleri bu yeni topraklarda kendileri kabul ettirmek için fazla bir güçlkle karşılaşmadılar. Bunun tipik bir misalini sarı saltık zaviyeleri teşkil eder. Bu zaviyeler birçok balkan ülkelerinde olduğu gibi Arnavutlukta da, Kruja (Akça hisar) şehrinde bulunmaktadır. Bu niteliği dolayısıyla Bektaşî doktrini giderek zaman ve mekân içinde daha da zenginleştirmiş ve her çevreden, her inançtan insanlara hitap edebilen bir doktrin haline gelmiştir. “ Hak - Muhammed – Ali” tarzında ifade edilen ulûhiyet mefhumu ve On iki İmam kültü Balım Sultan tarafından (1501) Bektaşîliğin esasları arasında en baş yere yerleştirilmiştir. Mesela Bektaşîlerin “Teslim Taşı” dedikleri boyuna takılan 12 köşeli yıldız biçimindeki kolye Oniki İmamı temsil eder. Bununla beraber “teberra” ve “tevela” düsturu olmak üzere Şii unsurlar da Bektaşîliğin içerisinde sistemli hale getirilmiştir. Bu yüzden Arnavutluk ve Avrupa’daki birçok araştırmacı tarafından Bektaşîlikte bazı Hıristiyanî unsurların var olduğu ileri sürülmüş ve “ Hak-Muhammed-Ali” , “Oniki İmam” ve “Oniki Post” telakkisi ile 12 Havari arasında ilişki kurularak, Bektaşîliğin bazı unsurlarını Hıristiyanlıktan almış olabileceği iddia edilmek istenmişse de, bu iddiaların doğru olmadığı ortaya konulmuştur.⁴⁹ Bugün Bektaşî nüfusun daha çok Arnavutluğun güney bölgelerinde yaşadıkları⁵⁰ ve Müslüman nüfusun ¼’ünü oluşturdukları söylenmektedir.

1. Mistik İslamî Bir Tarikat Olarak Bektaşîlik

Bu tarikata mensup Arnavut asıllı Bektaşîlere göre, Bektaşîlik İslam’ın mistik yolu olup insanı kâmil hale getirmeyi ve böylece Allah’a yaklaştırmayı amaçlar. Bu yola giren kimse bu dünyanın bütün zevklerinden uzaklaşarak Allah sevgisini kazanır; bu yolla temizlenerek fena fillaha erişip beka billaha ulaşır. Bektaşîlere göre Bektaşîlik İslami tarikat olup bu tarikata mensup olanlar Allah’a ibadet eder ve İslam’ın emir ve yasaklarını yerine getirirler. Bektaşîliğin temeli ise Kur’an ve Sünnete dayanır.⁵¹

⁴⁹ Ocak A.Yaşar, “Bektaşîlik/Ayin ve Erkan”, DİA., T.D.V. Yay., İstanbul 1992, c.V, s. 375.

⁵⁰ Clayer, Nathalia, *Miti i Ali Pashes dhe Bektashijte*, Tirane 1999, s. 39.

⁵¹ Basha, *Neper Gjurmjet e İslamit*, a.g.e., s. 231.

Bektaşilik Hz. Muhammed'i medh eder, çünkü o İslam yolunun aydınlatıcısıdır. Hz. Ali'ye de saygı gösterir, çünkü o Peygamberden ilham almıştır. Yani Hz. Ali nurunu ve İslam'ın mistik ruhunu Hz. Muhamed'den almıştır. Bektaşiliğin temel amacı inanç, uhuvvet ve adaleti temin etmektir. Mensupları ehli beytten sayılır.⁵² İslam'ın emir ve yasakları dışında Bektaşilerin iki evradı daha vardır. Bu evratlar sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa okunur ve Allaha dua edilir. Bektaşiler, Ramazan orucu dışında matem günlerini de oruçlu geçirirler. Bu günlerde Hz. Hüseyin ve diğer şehitler anılır. Bu 10 gün içerisinde Bektaşiler hiç su içmezler. Bu davranış dini bir vecibe olmamakla birlikte, Bektaşiler bunu gönüllü olarak yaparlar. Bektaşiler Hz. Ali'nin doğum gününü de kutlarlar, çünkü o İslam'ın ilham kaynağıdır. Bütün Bektaşi ayinleri insanların huzurunda yapılır, fakat elverme törenlerine ve bazı özel dualara sadece muhipler katılabilir. Bu kural eskiden beri vardır çünkü herkesin bu kadar ince ve önemli şeyleri kavraması beklenmez.

Bektaşi tarikatında insanların değişik manevi merhalelerden geçmeleri gerekmektedir. Şartları yerine getirmeyen kişi bu tarikata kabul edilmez. Bu yüzden aday olacak kişinin davranış ve karakterine dikkat edilir ve pek çok sınamadan geçirilir. Öncelikle adaya Peygamberimizin sıfatları, hayatı, çileleri ve onun yüksek makamı anlatılarak şevki artırılır. Bundan sonra Hz. Ali'nin yüksek manevi makamı, hizmetleri ve fedailik yönleri anlatılır. Devamında ise Oniki İmamın hayatı, ehli beyt ve onların manevi makamları hakkında bilgi verilir. Bu şekilde, aday olan kişinin kalbinde manevi aşk ve onun ateşi tutuşturulur. Bu merhaleye yükselen kişi "Talip" ismini alır. Bu ideal için her şeyini feda etmeye hazır olan Talip de ayrıca "Aşık" ismini alır ve daha yüksek bir merhaleye yükselmiş olur. Bundan sonra o, bu yolda yürümeye karar vermiştir, fakat buraya kadar aşık olan kimse sadece sırların gizlenmesini ve saklanmasını ispatlamıştır. Ayrıca ondan istenen şeyler az konuşması, karşı cinse bakmaması, yalan söylememesi ve Bektaşiliğin her gereğini yerine getirmesidir. Bundan sonra kişi sık sık tekkeye çağırılarak baba ve dervişlerle sohbet eder fakat özel ayinlere katılamaz. Bu sadece ön hazırlık sayılır. Bundan sonraki her şey onun göstereceği performansa bağlıdır. Bütün

⁵² Kalıçani, Selim, *Histori e Bektaşizmit si Sekt İslam 1*, Koha, Tirane 1999, s. 8.

sınamalardan geçtikten sonra tarikata kabul edilmesi için ve teslim (el verme) gününde ayin yapılır. Teslim olduktan sonra “Can” ismini alır. Bu ismi alan kişi yine fedakârlık yapma konusunda kararlıysa birçok sınamadan geçtikten ve binbir günlük zorlu ve çileli bir hayattan sonra yine bir törenle karşılaşır ve artık “Derviş” olur. Dervişliğini ispat ettikten üç sene sonra, yine bir başka ayinle “Mücerret” ismini alır. Diğer dervişlerden fark edilsin diye sağ kulağı delinir. Bu işlem Balım Sultan Türbesinde veya Bektaşilerin merkez binasında yapılır.⁵³

Güzel performans gösteren derviş, Baba veya Dede tarafından Baba makamına yükseltilir. Başka bir ayin görürse, ki bu ayin Baş dede veya üç Dedeler tarafından gerçekleştirilirse, Dede makamına yükseltilir ve bir bölge yöneticisi olur.

Eskiden dervişler daha iyi yetişsinler diye üç sene boyunca Kerbela’ya, Hz. Hüseyin’in kabrinin bulunduğu Irak’a, Hz. Ali’nin makamının bulunduğu Necef’e, İmamların kutsal makamları olan Horasan’a, Bağdat’a, Filistin’e ve Peygamber Efendimizin Medine’de bulunan kabrine ziyaretler yaptırılırdı. Suç isleyen dervişlere de bu şekilde ceza verirdiler ve bu sayede hatalardan uzaklaşırlardı.

Bektaşilikte seyri sulukün önemli bir yeri vardır. Seyri suluk manevi yolculuk anlamına gelir. Sâlik de yolcu demektir. Yolcu olan kişi, bu yolculuk sayesinde nefsini terbiye eder ve onu kontrol altına alır, ahlakını düzeltir, hubbu cah duygusundan kurtulur, gıybet, dedikodu, yalan, cimrilik ve buna benzer manevi hastalıklardan uzaklaşıp hilim, hayâ, adalet ve saygı gibi yüksek değerleri elde eder. Bu yolcululuk dört merhalede gerçekleşir. Birincisi seyri illallah, yani bulunduğu durumdan kalkıp hak olana, mabut olana yönelmektir. İkincisi seyir fillah, yani Allah’ın güzel sıfatlarından yararlanıp onlarla ahlaklanmak. Bu yolculuğun nihai noktası ilmi ledündür, yani perdelerin kalkması ve gerçeğin olduğu gibi kavranmasıdır ki buna beka billâh denir. Üçüncüsü de Allah’la beraber yolculuk yapmaktır. Bu makam “Kâbe kavseyni ev ednâ” ayeti kerimesinde ifade edildiği gibi Hakka çok yakın olmaktır. Buna seyir meallah denir. Dördüncü merteye ise seyir anillah mertebesidir. Yani tevhit mertebesiyle bir olduktan sonra yine halkın arasına dönüp talipleri yetiştirmektir. Bu en yüksek

⁵³ Kaliçani, a.g.e., s. 36.

mertebedir. Kısacası Allah'a yaklaşabilmek için her şeyden vazgeçmeli ve bakışlar, fikirler ve gönüller hep O'nunla beraber olmalıdır.

Bektaşiler Hz. Muhammed, Hz. Fatıma, Hz. Ali ve Oniki İmama karşı sevgi ve saygı göstermekle beraber Emevilere ve onlara tabi olanlara da lanet ederler. Buna çok dikkat eder ve böylece tam Bektaşî olurlar. Ayrıca Bektaşilikte sabır çok önemlidir. Nefse karşı da dikkatlidirler çünkü nefis kötülüğü emreder ve yükselmeye engeldir. Edep de hayatın başlangıcından ölüme kadar insanın ayrılmaz parçası olmalıdır. Gerçek Bektaşî sadece Allah'a âşık olmalı ve onun için yaşamalıdır.⁵⁴

Bektaşilik doktrinine kendine mahsus hüviyetini kazandıran yapıyı bir arada tutan harç tasavvuf olmuştur. İslam dünyasında umumi olarak tasavvufa damgasını vuran vahdeti vücut sistemi Bektaşiliğin tasavvuf anlayışını da tesir altına almış, ancak bu sistem Bektaşilikte hulul itikadıyla birleştirilerek esas mahiyetinden uzaklaşmıştır. Bektaşilik doktrini günümüzde de yeni yorum ve tevillerle kendisini zamana uyarlama çabası içinde bulunmakta, bunda da eskiden olduğu gibi fazla güçlük çekmemekte ve yine canlılığını sürdürmektedir.

Bütün bunlara rağmen, Bektaşiliğin ta başından beri Sünni İslam'ın itikat ve ibadet esasları karşısında genellikle kayıtsız bir tutum içinde olduğu tarihi bir gerçektir. Bu konuyla ilgili ipuçlarına muhtelif Bektaşî menakıbnamelerinde ve nefeslerinde rahatça rastlanabilir. Bektaşilik, İslam'ın mükelleflerini mecbur tuttuğu namaz, oruç gibi ibadetlerini açıkça olmasa dahi çeşitli tevillerle red yolunu tercih etmiş, buna karşılık İslam öncesi dinlerin bakiyelerine dayanan bir takım ayin, usul ve erkân geliştirmiştir. Bunlara İslami bir çehre kazandırmak maksadıyla bazı tasavvufi mefhum ve telakkiler kullanılmış, Hz. Peygamber zamanına kadar götürülen bazı menkıbeler oluşturulmuştur.⁵⁵

⁵⁴ Kaliçani, a.g.e., s. 40.

⁵⁵ Ocak A.Yaşar, "Bektaşilik/Ayin ve Erkan", DİA., T.D.V. Yay., İstanbul 1992, c.V, s. 375.

2. Bektaşilerin Hiyerarşik Yapısı

Bektaşî tarikatına giren kimsenin: 1. Şeriat, 2. Tarikat, 3. Marifet, 4. Hakikat kapılarından geçmesi gerekir.⁵⁶ Bütün bunlar bir ağacın gövde, dal, yaprak ve meyveleri durumundadır. Bektaşîlik İslam'ın sırlarını da taşır. Onun gerçek formülü sırdır. Bu yüzden bazı törenler gizli yapılır. Bektaşîliğin manevi adaylarına ise muhip denir. Muhipler bir âyin esnasında Allah'a, Peygambere ve Hacı Bektaş-ı Veliye biat ederek bağlılıklarını ifade ederler. Manevi adaylar Bektaşîliğin temel taşlarıdır. Bektaşîliği temsil eden bu kimseler bu tarikatın ışığını hep açık tutarlar. Bektaşîliğin bütün kurallarını yerine getiren onlardır. Onlar: 1. Hizmet eden ofiqler (hizmetçiler), 2. Dervişler, 3. Babalar, 4. Dedeler (Başdede) şeklinde tasnif edilir.

Bektaşîliğin merkez binası Tiran şehrindeydir. Arnavutluk Diyanetinden bağımsız olarak hareket ederler ve resmi olarak devlet tarafından tanınmış durumundadırlar. Bektaşîliği temsil edecek kişiler Arnavut asıllı, 15 yaşından büyük ve devlete karşı bir suç işlememiş olmalıdır. Bektaşîliği temsil edecek kişilerin makamları kurallara uygun olmalı ve devletin kanunlarına ters düşmemelidir. Muhiplere derviş, veli, baba ve dede unvanları Başdede tarafından verilir. Fakat Muhipler, Bektaşîliği temsil eden adamlar sınıfına giremezler.

Bektaşîler 8 Eylül 1929 senesinde (Korça'da) gerçekleşen üçüncü kongrelerinde alınan kararlara dayanarak, kendilerini tarikat olarak tanıtmış, Arnavutçayı resmi dil olarak kabul etmiş ve hukuki haklarını o dönemin devlet yetkililerine kabul ettirip onaylatmışlardır. Bu tarikat dini temsil açısından: 1. Kruja bölgesi dedeliği, 2. Elbasan bölgesi dedeliği, 3. Korça bölgesi dedeliği, 4. Permet bölgesi dedeliği, 5. Berat bölgesi dedeliği, 6. Gjirokastra bölgesi dedeliği şeklinde altı bölgeye ayrılmıştır.⁵⁷ Bu tarikatın organları da: 1. Başdede, 2. Kutsal dedelik kurulu, 3. Karışık kurul, 4. Bölgesel dedelik kurulları, 5. Veliler Kurulu, 6. Hizmetçiler Kurulu şeklinde sıralanabilir

Dedeler, dedeler kurulu tarafından seçilir ve Başdede tarafından imzalanan bir sertifika ile onaylanır. Kutsal Dedelik Kurulu, başdede ve diğer dedelerden oluşur.

⁵⁶ Gündüz, a.g.e., s. 63.

⁵⁷ Hysi, a.g.e., s. 179-181.

Karışık Kurul ise 12 kişiden meydana gelir. Her dedelik bölgesinden iki aday seçilip biri veli veya dede, diğeri de muhip olur. Bütün seçimler gizli oyla yapılır. Karışık kurul her üç senede bir seçilir. Dedeler Kurulu dört muhip tarafından oluşturulur ve dede tarafından yönetilir. Veliler ise muhipler tarafından seçilir ve her tekke kendi velilerini seçme hakkına sahiptir. Veliler kurulu da, velinin yönetimi altında bulunan iki muhip tarafından oluşmaktadır. Her dedeliğin, dervişlik ve velilik dergâhının kendi mührü bulunmalı ve baş dedelik tarafından onaylanmış olmalıdır. Dini merasimlerde devlet başkanına, vatana ve orduya dua edilir. Baş dedeliğin gelirleri: 1. Bütün tekkelerin gelirleri senede bir defa merkezde toplanarak, 2. İnsanlar veya devlet tarafından verilen hibe, hediye veya yardımlar yoluyla sağlanır.

Bektaşiler devletin izni olmadan hiçbir şekilde yabancıların yardımlarını kabul etmez. Hiç bir vakıf kutsal dedeler kurulu tarafından onaylanmadan değiştirilemez veya satılamaz. Böyle bir işlem geçersiz kabul edilir.

Bektaşiler 22 Mart Nevruz gününü kutlarlar ve bu gün onların resmi tatil günüdür. Nevruz gününü Hz. Ali'nin doğum günü olarak kabul ederler. Bu günlerde Bektaşiler tekkelerinde toplanır ve Hacı Bektaş Velinin "Makalatını" okurlar. Mesela Kruja'da katıldığımız Nevruz kutlamalarında Baba yönetiminde "Makalat" okunmuştur. Makalat Arnavutça okunur ve Baba'nın kendisi okumak zorunda değildir. İyi okuyan birisi okur ve diğerleri de dinler. Ara verildiğinde şerbet ikram edilir. Odaya giren kişiler ellerini kalblerinin üzerine koyar ve baş eğerek Babayı "Eyvallah" diyerek selamlarlar. O da aynı şekilde selamı alır. "Selamün aleyküm" şeklinde pek selam verilmez. Ayrıca Kur'an, mevlit veya herhangi bir dua okumazlar. Bu merasim iki, üç saat devam eder. Bu günde mahalli devlet erkânı ta tebrik ziyaretinde bulunurlar. Tiran şehrindeki merkezlerinde ise kutlamaya devletin en yüksek ricali katılır ve orada büyük bir seremoni organize edilir. Başdede konuşmalarına besmele ile başlar ve ehl-i beyti, Hacı Bektaş-ı Velii ve Oniki İmamı medhettikten sonra, devlet ricali, vatan ve ordu için dua eder. Birlik ve beraberlik mesajları verir. Bu seremoniye devlet adamlarının yanında diğer dinlerin temsilcileri de katılarak önemli birlik ve beraberlik mesajları verirler. Bu merasim her sene Tiran'daki Bektaşilik merkezi bahçesinde gerçekleşir. Ondan sonra milli şarkı ve danslar programı takip eder.

Aşure günü de Bektaşilerin önemseydiği ve tekke ve zaviyelerinin yanında, kendi evlerinde de yoğun bir şekilde kutladıkları önemli bir gündür. Bu günde Tekkeye gelen misafirlere aşure ikram edilir. Davetliler sırayla Babanın veya Dedenin elini ve hırkasını öper. Aşure tatlısı Türkiye’de yapılanın benzeridir. Aşure gününde bayram havası yaşanır. İnsanlar küçük büyük akın ederek tekkelere koşarlar. Herhangi bir merasim icra etmeden sadece aşure tatlısını yer ve birbirlerini tebrik ederler. Tekkeye gidenlerin büyük bir kısmı sadaka verir ve mum yakar. Mum yakma âdeti eskiden kalmış olup ölene sevap olur düşüncesiyle yakarlar. Bazılarına göre de mum yakmak adet olmuş ve tekkeye giden herkesin mum yakmasının gerektiğine inanırlar. Bektaşi türbelerini ziyaret eden Bektaşiler, kabirlere de büyük hürmet gösterirler. Ölen yakınlarının kabirlerini her ziyaret edişlerinde mum yakarlar. Bektaşi türbelerini ziyaret edenler kabir taşını öper ve dua eder. Orada yatan kişinin büyük bir zat olduğuna inanır ve ondan korkarlar. Kabirde yatan kişiye saygısızlık edildiğinde beddua edeceğinden çekinirler. Saygı gösterilirse de yardımcı olacağına ve işlerin iyi gideceğine inanırlar. Bu türbelerde Kuran-ı Kerim ve dini kitaplar görmek mümkündür. Kabirlerin üzeri örtülerle kapatılır ve üzerlerinde açık Arnavutça meal veya Arapça Kur’ân-ı Kerim bulunur. Ziyaretçiler, kabirlerde yatanlara karşı saygılı olmaları hususunda orada hizmet edenler tarafından uyarılır. Bu tekke ve türbelerde görevli olanlar hareket ve davranışlarına dikkat ederler. Kapıdan çıkarken geri geri giderek çıkarlar.⁵⁸ Tekke veya türbeye girerken de sağ el kalbin üzerine konularak ve hafifçe eğilerek saygıda bulunulur. Kabir taşlarına, onları üçer defa öperek alınlarını dayarlar. Tekkelerde bulunan baba ve dervişler genelde namaz kılmazlar ve çoğu Kur’ân-ı Kerimi Arapça olarak okumayı bilmez. Eğitim aldıkları herhangi bir okulları da yoktur. Eğitimlerini daha çok görenek ve gelenek yoluyla edinirler. Öğretilen şeyleri pratik ederek doğru olduklarını tartışmaksızın kabul ederler. Kur’ân-ı Kerim okumasını bilen ve ezberlerinde sureler olan az sayıda baba ve derviş mevcuttur. Buna rağmen bayram namazlarında kıyafetlerinden de belli olduğu gibi, ön saflarda bulunur ve birlik mesajları verirler.

⁵⁸ Jacques, a.g.e., s. 326-329.

Arnavutluk'taki Bektaşilerin bir diğeri önemli günü Abaz Ali'yi anma günüdür. Her yıl Ağustos ayının 20-25. günleri arasında yüzlerce hatta binlerce Bektaşî, Berat şehri yakınındaki Baba Tomori Dağında buluşur. Tomor Dağı ziyareti hac niyetiyle yapılır. Bu ziyaret günü Bektaşiler için çok önemlidir. Arnavutluğun farklı yerlerinden gelen Bektaşiler o gün bu dağda buluşurlar. Hatta yurtdışında yaşayanlar da tatillerini bu günlere göre ayarlayarak orada bulunmayı bir ayrıcalık sayarlar. Buraya gelenler yüzlerce kurban keserler. Genellikle koyun ve koçu tercih ederler. Kurbanını ya herkes kendisi keser veya vekâlet yoluyla başkasına kestirir. Fakat niyet onlar için önemli değildir. Bu günde kurban kesmek onlar için gelenekten gelen bir adet olarak kabul edilir. Kesilen kurbanların derileri tekkelere hediye edilir ve onlar için bir gelir kaynağı olur. Etler de orada kızartılarak yenir. Bu büyük merasimlere katılanlar rahatça içkilerini içer ve hiç kimsenin tenkidine de uğramazlar. Bektaşiler de zaten bu konuda liberal olduklarını açıkça ifade etmektedirler. Kendilerinin müsamahalı kimseler olduklarını ifade ederler. Bu yüzden içki içen baba ve dervişlerin sayısı çoğunluktadır. Ayrıca içki içmek yasaklanan veya ceza gerektiren bir suç olarak da kabul edilmez. Tekkelerde de içkinin rahat bir şekilde içildiği bilinmektedir. Günümüzde Arnavutluk'ta yaklaşık 137 Bektaşî tekkesinin olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁹ Her tekkenin yanında oda şeklinde bir cem evi mevcuttur. Bektaşilerin büyük tekkelerinde dervişlerin zikir ve ritullerini yaptıkları meydanlar vardır. Tiran'daki Başdedelik merkezinde misafir odaları, mutfak ve yatakhaneler bulunmaktadır. Bu odalarda misafirlere ikramlarda bulunulur, Makalat kitabı okunur, toplantılar yapılır ve değişik hizmetler için de kullanılır. Duvarlarda Hz. Ali, Hacı Bektaş-ı Veli ve önemli dedelerin resimleri bulunur. Genellikle bu odalar halkın gelirleri ile yaptırılır.

3. Bektaşilerin Kıyafetleri

Bektaşilere göre kıyafetlerinin bir sembolik yönü ve hatıra değeri vardır. Bu kıyafetler onlara ananevi olarak gelmiş ve peygamberler tarafından kutsanmıştır. Miraç gecesinde bu kıyafetler Hz. Cebrail tarafından Peygamber Efendimize hediye edilmiştir. O da daha sonra bu kıyafetleri Hz. Aliye özel bir seremoni eşliğinde emanet etmiştir.

⁵⁹ www.forumishqiptar.net.

Hz. Âliden sonra ise sırasıyla Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Oniki İmam ve Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veliye kadar ulaşmıştır. Dini kıyafetler daimi ve değişmezdir. Taç, hırka ve kemer şeklinde üç kısımdan oluşur. Taç başı örter, yünden ve beyaz renktedir. Dört kısımdan oluşan taç, şeriat, tarikat, marifet ve hakikati temsil eder. Taç on iki kısma ayrılır ve onlar “terke” olarak isimlendirilir.

Bu on iki terke sırasıyla şu anlamları taşır: 1. Karanlık elbiselerini bırak kâmil olanı al, 2. Günahları terk et ve güzel sıfatlar edin, 3. Faydasız zevklerden uzak dur, 4. Malayaniyi terk et, zikirle meşgul ol, 5. Tamah duygusundan uzaklaş, kanaat et çünkü o tükenmez hazinedir, 6. Korkudan uzaklaş, Kuran’ın öğrettiği gibi Allaha dayan, 7. Bu dünyanın zenginliklerinden uzak dur, temiz olanı al, 8. Hayvani zevklerden uzaklaş, koruma (takva) elbisesini giy, 9. Kibirten uzak dur, tevazu sahibi ol, 10. İntikam duygusunu terk et, hikmet elbiselerini giy, 11. Acele etmekten sakın, sabırlı ol, 12. Kederli olaylardan uzak dur, Allah’ın kaderine sığın.⁶⁰

Hırka: Bu elbise boyundan ayak topuklarına kadar bütün bedeni örter ve bu dünyanın kirli elbisesini terki ve pak olan manevi elbiseyi giymeyi temsil eder. Orijinal hırka beyaz renkte olur, gönül temizliğini ve günahlardan arınmayı temsil eder. Aynen Hz. Âdem’in ilk giysisi gibi, insani hataları örten ve silen elbise gibidir. Hırka şu dört kısımdan oluşur: 1. Ön kısım: Allah’ın emirlerini ve nebinin tavsiyelerini temsil eder, 2. Arka kısım: Kıyamet gününü temsil eder, 3. Sağ kısım: Hedefe götüren zorlukları ve faaliyetleri temsil eder, 4. Sol kısım ise: İradeyi ve bu giysileri giyenin isteklerini temsil eder. Bunların dışında kıyafetin iç ve dış kısmı da vardır. İç kısmı başkalarının hatalarını örtmektir. Dış kısmı ise tevazuu simgeler.

Kemer: Yünden yapılmış olup bele bağlanır ve Hz. Ali’nin 17 fedaisine emanet ettiği biat gününden kalma olduğuna inanılır. Onlara biate kemer denmiş ve bunlar İmam Hasan, İmam Hüseyin, İran’dan Selen, Ebu Bekr’in oğlu Muhammed, Amr b. Yasir, Zevcan’da Zeyd ve Malik bin Ester’dır. Bu sembol, Oniki İmam ve 14 pak çocuktan Hacı Bektaş-ı Veliye ulaşmış ve ondan bugün bütün Bektaşiler emanet almıştır. Kemer şeyh ve talip arasındaki bağı simgeler.

⁶⁰ Kalıçani, a.g.e., s. 64-66.

Teslim taşı: Bu taş on iki köşeli olup, özel bir taştan yapılmıştır. Boyuna gümüş bir zincirle bağlanır. Bu taş Hz. Musa'nın on iki çeşmesini ve Oniki İmamı simgeler. Bektaşilere göre dini temsil edenler ayakkabılarını bağısız ve boya sürmeden kullanmalı. Aynı zamanda parmaklarında da zümrüitten bir yüzük taşımalarıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

I. ARNAVUTLUKTA YAŞAYAN HİRİSTİYANLAR

A. BAĞIMSIZ ARNAVUTLUK ORTODOKS KİLİSESİNİN KURULUŞU

Arnavutluk Ortodoks Kilisesi (AOK) ilk bağımsızlık çabasını yurtdışında başlatmıştır. Diasporadaki Arnavutlar 22 Mart 1908 senesinde Boston şehrinde ilk Arnavutça liturjilerini (âyin) yapmışlardır. Bu tarihten sonra bu doğrultuda Arnavut piskoposları yetiştirilmeye başlanmıştır. Rus asıllı Piskopos Platon tarafından, ilk Arnavut asıllı Papaz Fan. S. Noli tayin edilmiştir. Yine 22 Mart 1908 senesinde Amerika’da bu piskopos tarafından Pazar günü ilk Arnavutça dini ayin gerçekleştirilmiştir. Noli yazı ve yaptığı önemli tercümelemlerle Arnavut Ortodoks Kilisesine büyük katkılarda bulunmuştur.⁶¹

25-26 Şubat 1919 senesinde, kurallara göre Noli’nin başka bir başpiskopos tarafından AOK başpiskoposu olarak tayin edilmesi gerekiyordu, fakat bu mümkün olmayınca 26 Ağustos’ta kendi kendini bu makama tayin ettiğini ilan etti. Bu gelişme Arnavutlukta Ortodokslar için bir fikir ve güç kaynağı oldu.⁶² Daha sonra Noli, 1923 senesinde, Yoretheu ve Kristofori papazları tarafından kutsanarak bütün Arnavutluğun metropoliti unvanını aldı.⁶³

28 Mart 1937’de, İstanbul’a giden Kristofor Kissi ve Josif Kedhi, Fener Patrikhanesinin iki temsilcisiyle antlaşma imzalayıp AOK’nın bağımsızlığını ilan ettiler.

⁶¹ Moroco dela Roka, a.g.e., s. 49; Nesimi, a.g.e. s. 82.

⁶² Beduli, Kristofor, *Nje Dite ne Shkollen Teologjike*, “Ngjallja”, Korrik 1998, s. 3, Nesimi a.g.e., s. 83.

⁶³ Delvina, Sherif, “*Tentative e Pasuksesshme Dhune Fetare*”, *Rreth Perhapjes se İslamit tek Shqiptaret* (Sempozyum Bildirileri), Shkoder 1997, s. 4.

Antlaşma birinci Benjamin Patriği ve onbir dini lider tarafından tamamlanmıştır. 12 Nisan 1937 senesinde Fener Patrikhanesinin kutsal sinodu AOK'nın bağımsızlığını resmi olarak tanımıştır. Bu sayede AOBK kendini organize etme ve papaz tayin etme hakkını kazanıp, Arnavutça ritüel, liturji ve dini seremoni veya daha başka kiliseye ait etkinlikleri gerçekleştirme hakkını kazanmıştır.⁶⁴ Fener Patrikhanesinin resmi kanadı Tomos olarak isimlendirilmiş ve Orthodoksia resmi gazetesinin 111-113. sayfalarında, Patrikhaneye bağlı olan gazetede yayınlanmıştır.⁶⁵

1. Ortodoksların İnanç Esasları

AOK inanç esasları Tanrı, İsa Mesih, Kutsal Ruh, Theotocos (Tanrı doğuran Meryem), Kurtuluş (Satareoloji) ve İlk günah inancı, Eskatoloji (Ölüm ve ölüm sonrası), Kilise gibi inanç esaslarından meydana gelir. AOK diğer Ortodoks Kiliseleri gibi iman esaslarının tamamını kabul etmektedir. Ortodoks anlayışa göre temel inanç esasları: Baba Tanrı kendisini İsa Mesih ile açıkladığı ve insanın İsa Mesih sayesinde kurtuluşa erdiği şeklinde formüle edilebilir.

Ortodoks kilisesinin bu şekilde formüle ettiği inanç esasları, 1. İznik Konsili (MS. 325) kararıyla alınan ve 1. İstanbul Konsili (MS. 381) ile devam ettirilen esaslardan oluşmaktadır. Bu esaslar imanın sembolü veya İznik kredosu şeklinde isimlendirilmektedir. Hıristiyan kiliselerinin iman esaslarının özünü Tanrı inancı oluşturmaktadır. Yani her türlü eksikliklerden arındırılmış bir Tanrı anlayışı şeklinde görülmektedir.⁶⁶

a. Tanrı Anlayışı

Ortodoks Tanrı anlayışı, Tanrı'yı her türlü kusur ve eksiklikten münezzehe kılmak demektir. Tanrı görünmez, değişmez ve sınırsızdır. Ezeli ve ebedidir çünkü böyle olmasaydı Tanrı olamazdı. Güçlü Rab Hâkimdir, Kutsal ve günah işlemez, âdil ve iyilik

⁶⁴ Beduli, a.g.e., s. 26-27.

⁶⁵ Delvina, Sherif, *Pa Pavaresi Fetare Nuk Ka Pavaresi Kombetare*, Tirane 1998, s. 4.

⁶⁶ Yıldırım, Münir, *Yunanistanda Ortodoks Kilisesi*, Aziz Andaç Yay., Ankara 2005, s. 95.

sahibidir çünkü onun arzusu herkesin kurtulmasıdır. Bütün varlıklardan üstün olması, onun benzersiz ve mükemmel olduğunu gösterir. Onun sıfatları insanlara benzemez. İsa ona baba diyebilir çünkü o Tanrı'nın biricik oğludur. Hıristiyanlar da ona baba diyebilir çünkü ondan Hz. İsa ile kutsal ruhu almış ve Tanrı'nın oğulları olmuşlardır. Tanrı görünen ve görünmeyen her şeyi yaratmıştır. Dünya ve göğü yarattığı gibi görünmeyen melekleri de yaratmıştır.⁶⁷ Onlar durmadan Tanrı'yı kutsanmış diye zikrederler. En meşhur melekler Hz. İsa'nın doğacağı müjdesini veren Cebrail ve Tanrı ordusunun başkumandanı olan Mikail'dir⁶⁸. Ortodokslara göre şeytanlar da Tanrı'nın yarattığı ve kötülük işleyen varlıklardır. Ayrıca Tanrı insanı en güzel surette yaratmış ve O'na en çok benzeyendir.⁶⁹

b. İsa Mesih

Hıristiyanlara göre İsa Mesih gerçek insan ve aynı zamanda gerçek tanrıdır.⁷⁰ Madem onun oğludur sonradan olma değildir. Onlara göre İsa Tanrı ile beraberdir, sonradan yaratılmış değildir. Böyle bir şey düşünülemez. İsa Mesih ilahi bir güç olup Tanrı'nın oğludur ve teslis inancının önemli unsurlarındandır. İsa Mesih'in Tanrı oğlu oluşunun delili İncil'deki şu ayetlerdir: “Ve O (Meryem) bir oğul doğuracak ve ona İsa ismini vereceksin çünkü kendi halkını günahlardan kurtaracaktır”⁷¹.

Hıristiyanlıkta İsa insan şeklinde bir ilahtır. Tanrı İsa'da bedenleşmiştir. Tanrı insanlara sevgi ve merhametini göstermek için, İsa Mesih suretinde yaklaşmış ve aralarında yaşamıştır. İsa'ya tapınmak, ona kul olmak, baba Tanrı ile temas kurmaktır. Çünkü o Baba Tanrı ile aynı cevherdendir ve o da mükemmeldir. O gerçek tanrıdır. Çünkü çeşitli mucizeleriyle olması ve sonradan dirilmesiyle Tanrı olduğunu

⁶⁷ Hopko, Thomas, *Besimi Orthodhoks-Doktrina*, c.I, Tirane, KOASH 1997, s. 68-69.

⁶⁸ Daniyel, 11: 13, 12: 1.

⁶⁹ Tekvin, 1:26-27.

⁷⁰ Gündüz, Şinasi (editör), *Yaşayan Dinler Tarihi*, Diyanet İşleri Bakanlığı Yay., Ankara 2007, s. 96.

⁷¹ Matta, 1/21.

göstermiştir. Tanrı oğludur ve aynı zamanda gerçek insandır.⁷² O ışıktan doğmuş ışıktır. Tanrı'dan doğmuş tanrıdır. O ilahi sözdür. Madem İsa'yı Meryem doğurmuştur, Meryem de Tanrı'nın anasıdır.⁷³ “Beni görmüş olan Babayı görmüştür. Ben ve baba biriz”⁷⁴ şeklindeki İncil ifadelerine göre, Tanrı'nın yaratılmamış ezeli mesajı bedenleşmiş ve İsa şeklinde insanlar arasında yaşamıştır.⁷⁵

c. Kutsal Ruh

Hıristiyanlıkta teslisin üçüncü unsurudur. Onlara göre Kutsal Ruh Tanrı olmakla beraber sadece Ortodokslara göre Baba Tanrı'dan çıkmıştır. Katoliklere göre ise hem Baba Tanrı hem de Oğul'dan çıkmıştır. Kutsal Ruh baba ile aynı cevherden fakat ayrı bir mahiyet olarak kabul edilmektedir. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh tek bir cevherde toplanmış ayrı ayrı şahıslardır fakat hepsi de ebedidir.⁷⁶ Tanrı gibi her yerdedir. Yaratılmamış ebedi ve kutsaldır. İbadet edilir ve takdis edilir. Onun olmadığı zamanlar olmamıştır. Kutsal Ruh Azizlere, iyilere, krallara ve papazlara Tanrı'nın sözlerini ilham eder. Kiliseyi Allah'ın inayeti ile doldurur ve hatalardan korur.

İncillerde zikredildiği üzere Kutsal Ruh, İsa Mesih'in üzerine beyaz güvercin şeklinde inmiştir: “... ve dua ettiği esnada gök açıldı ve kutsal ruh üzerine bir güvercin şeklinde indi”.⁷⁷ Hıristyanlara göre Kutsal Ruh Tanrı'nın dünyadaki krallığıdır. Kutsal Ruh insan varlığının var oluş şartıdır çünkü o teselli verendir.⁷⁸ Ortodokslara göre vaftiz esnasında Kutsal Ruh iner ve tövbe edin ve herkes İsa Mesih adına vaftiz olsun, günahların affedilmesi için ve siz Kutsal Ruhun hediyesini alacaksınız.⁷⁹ Bütün bu zikredilenlere

⁷² Tümer, Günay a.g.e., s. 284.

⁷³ Nesimi, a.g.e., s. 162.

⁷⁴ Yuhanna, 10/30.

⁷⁵ Yıldırım, Münir, a.g.e., s. 97.

⁷⁶ Tümer, a.g.e., s. 285.

⁷⁷ Luka,3/21-22, Markos, 1:9.

⁷⁸ Rom. 3/23, 5/ 11.

⁷⁹ Rom. 3/ 23, 5/ 11.

göre diyebiliriz ki Hıristiyanlıkta Baba Tanrı yaratıcı, İsa Mesih kurtarıcı ve Kutsal Ruh da takdis edicidir.⁸⁰

d. Tanrı Anası Meryem

Ortodokslara göre madem Tanrı Meryem tarafından doğurulmuştur, öyle ise o Tanrı anasıdır. Aynı zamanda kutsal bakiredir, çünkü hiç bir erkekle ilişkiye girmemiş ve oğlunu Kutsal Ruh vasıtasıyla doğurmuştur. Bu manada Meryem Tanrı anası olarak Tanrı ile insanlığı, dünyayı ve göğü birleştirendir. Ortodokslara göre, Katoliklerden farklı olarak, Meryem masum değildir, yani ilk günahdan korunmuş değildir. Çünkü onlara göre sadece İsa günahlardan korunmuştur⁸¹.

Katolik Kilisesine göre ise Meryem doğumdan önce hayatı boyunca hiç günah işlememiştir, dolayısıyla ilk günah onun için söz konusu değildir. Bu ilk günahla hiç ilişkisi olmadan İsa'yı günahsız ve yanılmaz olarak doğurmuş ve o bu şekilde kurtarıcı olmuştur. Mademki İsa Tanrı'dır, günahsızdır. O halde onu doğuran da masum ve günahsızdır. Ortodokslar ise buna karşı çıkmışlardır.⁸²

e. Keffaret

Keffaret, günahdan ve ölümden kurtuluş demektir. Hıristyan inancına göre insanlığın babası olan Âdem Tanrı ile yaptığı ahdi bozmuş ve itaatsizliğiyle Tanrı ile insanlığın arasını açmıştır. İsa ise kanıyla Âdem'in Tanrı'ya itaatsizliğinin bedelini ödemiş ve bu şekilde Tanrı ile insanlığın uzlaşmasını sağlamıştır. İsa'nın, çarmıha gerilişinin üçüncü gününde ölümden dirilmesi bu evrensel kefaretin ve ölüme galip gelmenin delilidir. İsa Mesih gönüllü olarak çarmıha gerilmiş ve tüm insanların günahlarına kefaretin kanını akıtmış ve insan nesliyle Tanrı arasındaki uzlaşmayı sağlamıştır.⁸³ İsa'dan sonra gelenlerin de, günahlarının kefareti için İsa Mesih adına

⁸⁰ Nesimi, a.g.e., s. 163.

⁸¹ Gündüz, a.g.e., s. 44, Rom. 3/ 23, 5/ 11.

⁸² Hopko, a.g.e., s. 136-137.

⁸³ Gündüz, Şinasi (editör), *Yaşayan Dinler Tarihi*, s. 97.

vaftiz olmaları gerekir. Bunun için üç devreden bahsedilebilir. 1. Günahlara tövbe etmek, 2. İsa Mesih adına vaftiz olmak, 3. İlahi güzelliğe Kutsal Ruhla ulaşmaktır.

Genel Hıristiyan telakisine göre Hz. İsa insanlığı Âdem'den beri devam edegelen ezeli günahı kurtarmak üzere haç üzerinde kurban edilmeyi göze almıştır. Günaha ilk sebebiyet veren kişi Âdem olduğuna göre, İsa'nın kurban edilmesinde Âdem'in rolü de vardır.⁸⁴ Hıristiyanlara göre ilk günahı kurtulmak ancak kendini feda etmekle mümkün olur, yani ölümler. Kısaca İsa'nın ölümü, "günah için bir kurban" ve "Tanrıya kurban" şeklinde nitelendirilmiştir. Çünkü günahın kefareti ölümdür, fakat Tanrı'nın isteği sonsuz hayattır ve o Tanrı İsa Mesih'te gerçekleşmiştir. İsa Mesih haç üzerinde ölmeyi kabul ederek kefareti ödemiş ve insanı Tanrı ile barıştırmıştır. Bunun için insanın kurtuluşu inançla ve İsa Mesih adına vaftiz olmakla mümkün olur.⁸⁵

Hıristiyanlara göre alsında İsa Mesih günahlardan arınmış olarak doğmuştur fakat insanlığın bütün günahlarını üzerine almasının sebebi insanlığın Âdem'in günahı yüzünden kurtulmalarıdır. Bu yüzden çarmıha gerilmiş ve kendini feda etmek olan en önemli görevini bu şekilde insanlığın kurtuluşu adına yerine getirmiştir. İşte bundan dolayı Yahya, İsa'dan "dünyanın günahını kaldıran Allah kuzusu" diye söz etmiştir.⁸⁶

Diğer taraftan İsa Mesih'in şeytanın günahını ödemek için geldiğini iddia eden Hıristiyan doktrinleri de zikredilebilir. Çünkü insan kendini şeytana satmıştır. Bu anlamda İsa şeytana gerekeni ödemiştir. Sonuç olarak Hıristiyanlıkta günahın bir kefareti gerektirdiğine, kan akıtılmadan bağışlanmanın mümkün olmadığına vurguda bulunulmuştur. Bu da günahın bağışlanmasında kanın oynadığı rolü ön plana çıkarmıştır. Özellikle İsa'nın günahkârlar için dökülen kanının ne kadar önemli olduğu hususu hatırlatılmıştır.⁸⁷

⁸⁴ Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, Düşünce Yay., İstanbul 2003, s. 272.

⁸⁵ Nesimi, a.g.e.,s. 170.

⁸⁶ Güç, a.g.e., s. 269.

⁸⁷ Güç, a.g.e., s. 28.

f. Ölüm ve Sonrası

Hıristiyan inancında ölüm ve ölüm sonrası önemli bir yer tutmaktadır. Onlara göre insan öldükten sonra hesaba çekilecek ve amellerine göre mükâfatını alacaktır. İnsanlar dirilecek fakat bu dünyada olduğu gibi değil, farklı yapılara sahip olacaklardır. İsa Mesih'e inananlar cennete, kötüler ise cehenneme gireceklerdir.⁸⁸ Hesaptan sonra dünya yok olmayacak, değişikliğe uğrayacaktır. İnsanlar da bundan sonra İsa Mesih krallığı dönemini yasayacaklardır. "Ve ben size krallığımı, babamın bana takdir ettiği gibi takdir edeceğim".⁸⁹

g. Kilise

Hıristiyanlıkta kilise, İslam'daki cami karşılığında değil, daha ziyade ümmet veya Hıristiyan cemaati karşılığında kullanılmıştır.⁹⁰ Kilise, tıpkı Tanrı, İsa Mesih ve Kutsal Ruh inancı gibi Hıristiyan inanç esaslarından biridir. Ortodokslara göre kilise aynı zamanda bir mabet, kutsal yer ve ilahi bir gerçektir; kilise Mesih'e inanmış inançlı bir cemaattir. Bu yüzden bu cemaat İsa Mesih'in söylediklerini tatbik etmek zorundadır.

Ortodokslar kutsal yazılara dayanarak kiliseyi "İsa'nın vücudu" (Rom., 12; Kor. I, 10, 12, Kol., 1); "İsa'nın eşi" (Efes. 5; Apokalipsa, 21); "Diri olan Tanrı'nın mabedi", "Gerçeğin koruyucusu ve direği" (Tim, 3: 15) olarak görmektedirler.⁹¹ Buna göre İsa on iki havarisini toplayıp telkinlerde bulunduktan sonra, Kutsal Ruhunu onlara vermiştir. Havariler de dünyanın her tarafına dağılarak Kutsal Ruhunu yaymış ve kiliseyi güçlendirmişlerdir. Ortodokslara göre kilise kutsal, bir, cihanşümül ve apostolik'tir. Kilise birdir çünkü Tanrı, Oğul ve Kutsal Ruh ayrılmaz birdir. Bu birlik beşeri değil ilahidir çünkü Tanrıdandır. Kilise birliği zaman ve mekâna bağlı değildir, sınırları yoktur. Kilise kutsaldır çünkü İsa Mesih onu kendi kanıyla kutsamıştır. İnsanlar da

⁸⁸ Küçük, Tümer, a.g.e., s. 438.

⁸⁹ Luka, 22/28-30.

⁹⁰ Michel, Thomas, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, Orhan Yay., İstanbul 1992, s. 87.

⁹¹ Nesimi, a.g.e.,s. 175.

kutsaldır, çünkü onlar da kutsanmış olarak Tanrı ile beraber yaşamaktadırlar. Kilise cihanşümüldür çünkü onun hayatı Yerusalemlerdeki (Kudüs) apostolik kilisede başlamıştır. Ortodokslara göre Antakya, Efes, Korint ve Roma'daki kiliseler de cihanşümüldür.

Kilise havariler tarafından kurulduğu için apostoliktir. Kilise yöneticileri ise piskoposlardır ve başlarında İsa Mesih bulunmaktadır. Onların görevi insanlara Tanrı'nın sözünü öğretmek, dini törenleri yönetmek ve insanları dini meselelerde aydınlatmaktır.⁹² Dolayısıyla "Hıristiyan imanını veya Hz. İsa tarafından dünyaya takdim edilen ve onun üzerine kurulan din" diye tanımlanan Hıristiyanlığın başlıca ibadet yerine kilise adı verilmektedir.⁹³

2. Ortodoks Liturjisi

AOBK 'ne göre, inanç esaslarında olduğu gibi liturji ve temel sakramentlerde de diğer Ortodoks Kiliselere göre fark yoktur. Litürji Arnavutça yapılır. Litürji bir ibadet şekli olup bir papaz gözetimi altında gerçekleşir. Papaz da tek başına bu ibadeti yerine getiremez. AOK' ye göre liturji genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılır. Genel olan liturji herkes tarafından her zaman yapılandır. Özel liturji ise arzu ve ihtiyaca göre, belirli zamanlarda şahsın isteğine göre icra edilendir. Bunun yanında Hıristiyanlıkta duanın da ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bu dua teslis adına yapılır ve bir arzunun gerçekleşmesi için veya teşekkür ve övgü amacıyla yapılır. Dua söz ve davranışla olur; gizli ve kısa, tam bir teslimiyet içinde Tanrı'ya yönelir. Kilisede yapılan dualar evdekinden daha değerli ve makbuldür.⁹⁴

Liturjiler günlük, haftalık ve senelik olmak üzere üçe ayrılır: Günlük liturji yedi farklı zamandan oluşur: Saat 9 liturjisi, akşam, yatsı, gece yarısı, sabah ve birinci, üçüncü ve dördüncü saat liturjisi. Bunların her biri İsa Mesih'in hayatını, haça

⁹² Nesimi, a.g.e., s. 177.

⁹³ Güç, Ahmet, *Dinlerde Mabet ve İbadet*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 165.

⁹⁴ Thomas, Hopko, *Besimi Othodhoks-Doktrina*, cilt 1, Tiran, K.O.A.SH, 1997; s. 90-99.

gerilmesini ve ölümünü hatırlatır veya önemli kutsanmış şahısları hatırlamak için yapılır. Haftalık liturji haftanın bütün günlerini kapsar. Pazar günü litürjisi, Hz. İsa'nın göğe yükselişini hatırlamak için yapılır. Pazartesi günü liturjisi, tövbe için yapılır. Salı günü liturjisi, peygamberlerin Tanrı tarafından gönderilişini hatırlamaktır. Çarşamba günü liturjisi, Yuda'nın Yahudilerle olan ihanet antlaşmasını hatırlamaktır. Perşembe günü liturjisi, San Nikolas günü olarak kutlanır çünkü o bütün geçmiş havarilerin temsilcisi kabul edilir. Cuma günü liturjisi, haç gününü ve insanların kurtuluşunu simgeler. Cumartesi günü liturjisi âhiret gününü hatırlayıp, bu dünyada Tanrı'nın emrettiklerini yerine getirmek gerektiğini hatırlatır.⁹⁵

Bunların yanında bazı Ortodoks Kiliselerin bölgesel bayramlarının kutlandığı ve bu vesileyle onlara ait kutsanmış insanları hatırlamak için yapılan liturjiler de vardır. Mesela sadece AOK'aya ait olan 6 Temmuz gününün liturjisi Shen Asti'yi hatırlamak için yapılır.⁹⁶ AOK tarafından kabul edilen yıllık liturjiler şunlardır: 1. 25 Aralık: Hz. İsa'nın doğum günü kutlanır, bundan 40 gün önce oruç tutulur ve onun için ilahi söylenir, 2. 6 Ocak: Tanrı Oğlunun, insanların kurtarıcısının gözükmesidir, 3. 2 Şubat: Hz. İsa'nın doğumdan 40 gün sonra Yerusalemlere girmesidir, 4. 6 Ağustos: Hz. İsa'nın havarilere bu dünyadan ayrılışını haber verdiği ve onların gözü önünde Tanrı'yla görüşmesi, 5. 25 Mart: Hz. Meryem'i hatırlama günü olarak ve Hz. İsa'nın doğumundan 9 ay önce kutlanır. 6. 8 Eylül: Hz. Meryem'in doğum günü olarak kabul edilir. 7. 15 Ağustos: Hz. Meryem'in ölüm günü olarak kabul edilir. 8. 21 Kasım: Hz. Meryem'in Yerusalemlere girdiği gündür. 9. 14 Eylül: Haçın 4. asırda Kostandin'in annesi Sen Helen tarafından bulunduğu gündür. Bunların dışında AOK'nın kabul ettiği yıllık bayramlar arasında bir de Diriliş Günü, İsa'nın Göğe yükseldiği gün ve Kutsal Ruhun indiği gün de sayılabilir.⁹⁷

⁹⁵ A.g.e., s. 145-147; Nesimi, a.g.e., s. 183 .

⁹⁶ “Shen Asti, Episkop i Durresit”, “Ngjallja”, Korrik 1998, s.5.

⁹⁷ Hopko, Thomas, *Besimi Orthodhoks-Adhurimi*, cilt 2, Tirane 1997, s.107.

3. Ortodoks Sakramentleri

Sakrament (gizli, gizemli), insanın kutsal/ilahi ve Kutsal Ruhla olan gizli birlikteliğini simgeler. Kilise gerçeği sakramentler yoluyla bulur, çünkü onlar Hz. İsa'nın davranışdır ve insanın hayat kaynağı olarak kabul edilir.⁹⁸ Yunan Ortodokslar da gizli dini ritüeller veya sakramentler için "mysterium" kelimesini kullanırlar.⁹⁹ AOK tarafından kabul edilen yedi sakramen şunlardır: 1. (Vaftiz) Kutsama, 2. Konfirmasyon, 3. Evharistiya, 4. Tövbe, 5. Papazların gizemliliği, 6. Evlilik 7. Yağlama.¹⁰⁰

1. *Vaftiz*: Birinci gizemdir ve diğer gizemlerin kabulü için temel şarttır.¹⁰¹ AOK'ye göre vaftiz kutsal bir gizem olarak, İsa'nın cemaat ve kilisesine aday olmak anlamına gelmektedir. Hıristiyan olmak isteyen bir kimsenin önce inanması daha sonra vaftiz olması gerekir. Ortodokslara göre vaftiz olmadan ölen kimse mümin sayılmaz.¹⁰²

Ortodokslara göre vaftizin gerçekleşmesinde aranan şartlar şunlardır:¹⁰³ 1. Vaftiz gizeminin kurucusu İsa'nın kendisi olduğu bilinmelidir. 2. Bu gizemi havariler gerçekleştirmiş ve kutsal insanlar devam ettirmiştir. 3. Yaş farkı olmaksızın vaftize herkes davetlidir. 4. Vaftiz olmak isteyen kimse İsa Mesih'e olan inancını ifade etmelidir, çocuklar için ise onun vekili (Nun) bu görevi yerine getirir. 5. Vaftiz olacak aday üç defa suya batırılır ve Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz edilir. 6. İnsanların, vaftiz vasıtasıyla günahlardan arınmış olduklarına inanmaları gerekir. İncil'de:

⁹⁸ Erbaş, Ali, *Hristiyan Ayinler*, Nun Yay., İstanbul 1998, s.70.

⁹⁹ Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay., Ankara 1998, s. 329.

¹⁰⁰ Michel, a.g.e., s. 88.

¹⁰¹ Sarıkçioğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Kardelen Yay., Erzurum 1982.

¹⁰² Aydın, Mehmet, *Dinler Tarihine Giriş*, Konya, Din bilimleri Yay., 1996, s. 116.

¹⁰³ Erbaş, a.g.e., s. 70.

“Sizlerden bazıları da böyleydi fakat Tanrı İsa adına bırakıldınız, kutsandınız, günahlardan temiz çıktınız” denilmiştir.¹⁰⁴

Vaftize şeytanı inkâr ederek başlanır. AOK vaftizi kilisenin koridorunda gerçekleştirilir, çünkü henüz vaftiz olmayanlar kilisenin adayları değildir. Papaz koridora çıkar. Vaftiz adayının yüzüne üç defa üfler, kafasına üç defa su serper ve daha sonra elini adayın kafasının üzerine koyarak, çocuğun Tanrı hizmetinde bulunması için Tanrı’ya duada bulunur. Bunu yine şeytanın inkârı ve Hıristiyan Kredosu olan ve İznik Konsilinde kabul edilen sözlerin zikredilmesi takip eder. Bazı Hıristiyanlar da vaftiz olmak için göl ve nehirleri tercih eder.¹⁰⁵

Vaftiz olacak aday, Kredoyu söylerken papaz tarafından doğruya doğru çevirilerek, kilisenin adayı olarak ilan edilir. Papaz adayın alınına, göğsüne, sırtına, kulaklarına, el ve ayaklarına yağ sürdükten sonra şöyle der: “Falan kişi Baba adına vaftiz oluyor, Âmin. Oğul adına, Âmin. Kutsal Ruh adına, Âmin.” Sonunda adayı üç defa suya batırır. Suya batırılması Baba, Oğul ve Kutsal Ruh hatırlatmak için yapılır. Ortodokslara göre suya batırılması ölümü ve manevi dirilişi sembolize eder. Yani bu şekilde aday manen ölmüş ve dirilmiş sayılır. Arnavut Ortodokslarda çocuğun vekili (Nun - Kirve) ailenin manevi adayıdır. Onunla ve ailesiyle karşılıklı evlilik gerçekleşmez. Yani iki ailenin çocukları birbirleriyle evlenemezler¹⁰⁶. Vaftiz, önceden mevcut olan günahların affedildiği ve şahsi hataların bağışlandığı bir sakramentir. Vaftiz sayesinde Tanrı’nın oğulları ve kilisenin adayları olunur. Kutsanmış olur ve diğer sakramentleri kazanma hakkı elde edilir.¹⁰⁷

2. *Konfirmasyon*: Güçlendirme, İsa Mesih’in insanlar için Tanrı’ya şahitlik ettiğini gösterir. Bundan dolayı vaftizi güçlentiren ve mükemmelleştiren bir sakrament olarak kabul edilir. Aynı zamanda güçlendirme vasıtasıyla, insanın Kutsal Ruhun gücünü

¹⁰⁴ 1.Kor., 6/9-11.

¹⁰⁵ Michael, a.g.e.,s.89.

¹⁰⁶ Nesimi, a.g.e., s.190 – 191.

¹⁰⁷ Aydın, Mehmet, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Ankara, s. 72.

kazandığına inanılır. Güçlendirme ilahi bir mister olarak, Kutsal Ruhun gücü vasıtasıyla gerçek dinin yaşatılması adına bir silah olarak görülür. Bugün uygulanan şekliyle vaftiz olan kişinin iyi bir dindar olabilmesi ve hayata uyumluluk sağlayabilmesi için, Tanrı'dan yardım dilemek maksadıyla papaz tarafından dua edilir. Vaftizde çocuk adına verilmiş olan sözler gençlik yaşında, vaftiz olan kişi tarafından yeniden tekrarlanır.¹⁰⁸ Daha sonra papaz vaftiz olan kişinin kemerini çözerek “doğru ol, kutsandın, temizlendin. Bütün bunlar, İsa Mesih ve Tanrı'nın ruhu adına gerçekleşti” der ve vaftiz adayını yağlayıp üzerine su serper. Sonra: “Tanrı olan İsa Mesih ve Tanrı'nın ruhu adına vaftiz olundun, kutsandın temizlendin” dedikten sonra ıslak bir süngerle vaftiz olan kişinin bazı kısımlarını siler. Sonra da papaz şu sözleri söyleyerek bu sakramenti bitirir: “Sen artık suçsuzsun, günahların affedilmiştir, sen vaftiz edildin, vücudun kutsal su ile kutsanmıştır, sen terbiye edilmişsin, manevi ahlakı kazandın, güçlendirildin, onun faydalarını kazandın, sen temizsin.” Bu sakrament sayesinde Hıristiyanlar kutsal ruhu elde eder ve onun sayesinde dinini yaşar ve şahit olurlar.¹⁰⁹

3. *Evharistiya* (Ekmek-Şarap Ayini): Şükran anlamına gelen Evharistiya, Hıristiyan ayinleri arasında merkezi bir role sahiptir. Bu sakrament için kullanılan diğer isimler ise “Komünyon, Kutsal Komünyon, Mass, Rabbin Akşam Yemeği ve Ekmek Şarap Ayinidir”.¹¹⁰ Bu ayin Hıristiyanlar için İsa Mesih'in eti ve kanıyla bütünleşmek anlamını taşır ve bu olay hatırlanmış olur. Bu sakrament aynı zamanda hem gizem hem de kendini feda etmeyi ifade eder.¹¹¹ Evharistiya aslında Hz. Âdem'den bugüne kadar işlenen bütün günahlar için bir çeşit kurban olarak görülmüştür. Evharistiya, ilk dönemlerden beri, İsa ile birlikteliğin Tanrı tarafından ihdas edilmesi vasıtası ve her defasında tekrarlanan kurban olarak kabul edilmiştir. Ekmek ve şarabın Hz. İsa'nın beden ve kanını nasıl temsil ettiği hususu ortaçağların ilk dönemlerinde tartışılmaya başlamıştır. Katolik ve Ortodoks Kiliselerinin inanışına göre Son Akşam Yemeğinde kullanılan şarap ve ekmeğin İsa'nın et ve kanına dönüştürülmesi doktrinine yol açmıştır.

¹⁰⁸ Güç, a.g.e., s. 206.

¹⁰⁹ Nesimi, a.g.e., s. 191-192.

¹¹⁰ Gündüz, a.g.e., s. 122.

¹¹¹ Luka 22 / 15-20.

Evharistiya'nın kurbansal yönü de, kefarete kabilinden bir kurban olarak kabul edilmeye başlanmıştır.¹¹²

Ekmeğin ve şarabın onun kanına dönüştüğü inancı, kilisenin merkezi inanç doktrinini oluşturmaktadır. Ortodoks Kilisesi Evharistiya sakramentinin yapılış zamanını: İsa Mesih'in doğumu, Büyük Merasim Günü, Havarilerin Günü ve Ölüm gününde Hz. Meryem'in uyuması şeklinde dörde ayırmıştır. AOK'ye göre Evharistiya âyini için bazı hazırlıklar gerekmektedir. Evharistiya'ya katılacak olan kimse öncelikle tövbe etmeli, günahlarını itiraf ve kabul etmeli, oruç tutmalı ve dua etmelidir. Yapılış şekline gelince ise, önce şu dua edilmelidir: "Ey Tanrı, bize güç ver. Senin vücut ve kanını alabilmemiz ve başkalarına da teslim etmemiz için bizi uygun kıl". Ayini yöneten kişi ise yüksek sesle şöyle der: "Alın ve yiyin, bu benim bedenimdir. Hepiniz bundan için çünkü bu benim kanımdır". Daha sonra papaz elinde bir bardak dolusu Tanrının bedeni ve kanından Güzel Kapının önüne çıkararak, Evharistiya ayini için yüksek sesle insanlara şöyle der: "Tanrıya karşı korku, inanç ve sevgiyle yaklaşın". Sonunda İsa Mesih, diğer insanlarla beraber Tanrı'ya Evharistiya için dua eder.¹¹³ Ayinde iki unsur daima mevcuttur: 1. Kutsal kitaptan okunan iki veya üç parça ve 2. Birlik (Komünyon) yemeği.

Ayinde okumalar ve Komünyon dışında ilahiler, rica ve şükran duaları, kutsal kitaptan okunan kısımlar ve Hıristiyanların günlük yaşamlarında uygulamaları gerekenlerle ilgili bir vaaz ve barış selamı yer alır. Ortodokslarda Evharistiya ayini Pazar ve Bayram Günlerinde icra edilir. Katolikler ise Evharistiya'yı Tanrı'ya günlük ibadetin kalbi saydıklarından bu ayini her gün yenilerler.¹¹⁴ Aynı zamanda bu sakrament İsa Mesih'i kalbe yerleştirme ameliyesidir.

¹¹² Güç, a.g.e., s. 284; 1. Korintoslular, 10/16-21.

¹¹³ Nesimi, a.g.e., s.195.

¹¹⁴ Michel, a.g.e., s. 94-95.

4. *Tövbe*: Tövbe sakramenti sözlü, fiilî ve aklen yapılan günahların telafisine bir fırsattır. İncil’de: “...Tövbe edin, çünkü göklerin krallığı yakındır”¹¹⁵; “...Zaman doldu ve Tanrı’nın hükümrânlığı yakındır” denir.¹¹⁶ Tövbe ilk asırlarda açıkça yapılıyordu. Daha sonraki dönemlerde ise günahların itirafı şekline dönüştürülmüştür. Günümüzde bu gizemin topluluk açısından taşıdığı anlam daha fazla vurgulanmaktadır.¹¹⁷ Tanrı veya kiliseye karşı günah işlemiş olan kimse Tövbe yoluyla barışma yollarını arar. Yuhanna, 23. bapda şöyle söylenir: “Kimin günahlarını bağışlarsanız onlara bağışlanmış olur ve kimlerinkini alıkoyarsanız alıkonulmuş olur”

Tövbe liturjisi bir papaz nezaretinde yapılır. Öncelikle günahkâr olan kişi işlediği günaha karşı üzüntü duymalı ve kalben rahatsız olmalıdır. Daha sonra da günahını itiraf etmeli ve bu günahın affı için dua etmelidir. Hıristiyan bu gizemin farkındadır ve günahların sadece Tanrı tarafından bağışlandığının bilincindedir. Papaz itirafta bulunan kişi ile ayakta veya oturarak karşılıklı ayine başlar. Papaz kişinin edeceği dualar, yalvaracağı şeyler hakkında ona yardımda bulunur. Orada aynı zamanda şahit olarak da yer alan papazın, Tanrı’dan, günahkâr kulu için bu şekilde af dilemesiyle tövbe sakramenti son bulur.¹¹⁸ Kısacası tövbe, İsa Mesih’in kalbe yerleştirilmesidir.

5. *Rahip Takdisi*: Bu sakrament insana papaz tarafından verilen bir gizemdir. Bu ayin sayesinde insanlar Tanrısal bir güç kazanmış olur. Kişi bu sayede hayatını Hıristiyan topluluğuna ve tüm insanlığa adar. Ruhbanlık gizemi İsa Mesih’ten havarilere taşınmış ve onlardan sırasıyla kesilmeksizin bugüne kadar gelmiştir. Kilise hiyerarşisinde üç rütbe mevcuttur: 1. Piskopos: “Diosez” bölgesinde öğreten, ayinleri yöneten ve hizmet eden kişi olarak İsa’yı temsil eder. 2. Papaz: Münferit topluluk

¹¹⁵ Matta, 4/17.

¹¹⁶ Markos 1/15.

¹¹⁷ Thomas, a.g.e., s. 92.

¹¹⁸ Yıldırım, a.g.e., s.140.

düzeyinde bu üç görevde Piskoposa yardımcı olur. 3. Diyakos: Tanrı kelimini okur, yayar, yoksullara, hantallara, ölmek üzere olanlara yardım eder.¹¹⁹

Kilise hiyerarşisinde üst makama yükselecek olan din görevlisi kendisinden daha yaşlı ve rütbece üstün kişilerin huzurunda İsa Mesih ve Kutsal Ruh adına dua edilerek bir üst dereceye atanır. Bu sakramentle yeni bir makam elde eden din görevlisi artık geriye kalan hayatını insanlığa ayırır.¹²⁰

6. *Evlilik*: Evlilik Tanrı'nın insanlığa olan sevgisini simgeleyen bir yaşam halidir. Evlilik, Tanrı'nın Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı yaratmasıyla birlikte kurulmuştur. Hıristiyanlar, evliliklerini, Tanrı'nın insanlığa ve İsa'nın şakirtlerine olan sevgisinin canlı bir simgesi haline getireceklerine dair söz verirler. Hıristiyanlar evliliğin yaşam boyu süren bir taahhüt olduğunu savunur ve boşanmayı onaylamazlar. Boşandıktan sonra tekrar evlenen kişi zina yapmış sayılır.¹²¹

Kilisenin tavsiyesi iyi geçim ve çocuk doğurmak yönündedir. Evlilik dışı ilişkiler ve çocuk kürtajı yasaktır. Annenin hayatı tehlikede olursa ancak o zaman kürtaj yaptırılabilir. Evlilik merasimi şöyle yapılır: Halkın huzurunda bulunan bir masanın üzerine bir mum konulur. Mumun üstünde İncil ve haç tutulur, çünkü onlar kurtarıcıyı simgelerler. Aynı zamanda yeni gerçekleşecek olan evliliğin paklığını simgeleyen bir çiçek de bulunur. Duadan sonra papaz yüzükleri evlenen çiftin sağ ellerine takar. Evlenen çiftin yüzük değiş tokuşu sevginin işaretidir. Sonunda "Tanrı bu nikâhı kabul etmiştir" sözüyle seremoni papaz tarafından bitirilir.¹²² Bu sakrament sayesinde iki kişinin hayatı, biri erkek ve diğeri bayan olmak üzere, ölüme dek birleştirilmiş olur.¹²³ Ortodokslara göre papazlar evlenebilir fakat piskopos, patrik ve keşişler evlenemez.¹²⁴

¹¹⁹ Michel, a.g.e., s. 91.

¹²⁰ Yıldırım, a.g.e., s. 142.

¹²¹ Michel, a.g.e., s. 91; Nesimi, a.g.e., s. 201.

¹²² Nesimi, a.g.e., s. 202.

¹²³ www.forumikatolik.net

¹²⁴ Küçük, Tümer, a.g.e., s. 272.

7. *Yağlama*: Yağlama sakramentinde kullanılan yağ şifa niyetiyle, günahların bağışlanması dileğiyle ve kişinin acı çekmeden ölümü tatması arzusuyla sürülür. Son Yağlama ile hastaya yalnız olmadığı, İsa'nın onun yanı başında olduğu, Tanrı'nın huzuruna varıncaya kadar yanında olacağı ve kendisiyle birlikte dua edeceği anlatılmaktadır. İncil'de: "Bunun için size diyorum ki, duayla dilediğiniz her şeyi daha şimdiden almış olduğunuza inanın, dileğiniz yerine gelecektir" denilmiştir¹²⁵

Papaz dua esnasında hastanın vücuduna yağ sürerek kutsar ve önce alnı, yüzü, ağzı, parmakları ve daha sonra bütün vücudu kutsar. Daha sonra papaz Kurtarıcıdan şifa diler. Bu duaya yedi papaz katılır, fakat âcil durumlarda bir papaz yeterli olur ve yedi kişinin işini yapar.¹²⁶ Yağlama hastaların sakrament yolunu, ruh ve beden iyiliğini amaçlayan bir gizemdir.¹²⁷ Arnavut Ortodokslar hastanın vücuduna yağ sürmeyi dua sürmek olarak kabul etmektedirler.

4. Arnavutluk Ortodoks Kilisesinin Faaliyetleri

Bugün Arnavutluk Bağımsız Ortodoks Kilisesi kutsal sinodu başkanı Başpiskopos Anastas Yanulatos'tur. Bunun yanında bu sinod Berat Metropoliti Ignatis, Korça Mitropoliti Johani, Gjirokastra Mitropoliti Dhimitri, Apollonia Episkopu Nikolla, Kruja Episkopu Andoni, Baş sekreter Protoperviter Jani Trebicka tarafından oluşur. Diğer taraftan, Kleriko-Laik Kurulu da Anastas Yanulatos başkanlığında 11 kişiden oluşur. Bu Kurula dâhil 142 klerik (din adamı) vardır. Tiran ve Durres başpiskoposu da başkan sıfatıyla Anastasi'dir. Apollonia ve Kruja bölgesi episkoposları da yardımcıları konumundadır. Ortodoksların merkezi ise Tiran şehridir. Bu merkezde başpiskopos bürosu, Arşiv, Sekreterlik-Vakıf Müdürlüğü, Maliye, Müfettişlik, Personel, Hukuk daireleri, Basım Evi, Bilgisayar odası gibi bürolar faaliyet göstermektedir. Ortodoks Kadınlar Birliği merkezi de burada olup haftada üç defa fakirlere yemek ikram edilir. Gençlik Merkez Bürosu ve Çocuk Merkez Büroları da bulunmaktadır. Arnavutluk'ta

¹²⁵ Markos 11/24.

¹²⁶ Küçük, Abdurahman, *Ermeni Kilisesi ve Türkiye*, Ankara 1997, s. 163.

¹²⁷ www.forumikatolik.net.

yardımcı konumundaki dört arkihieratik merkez ise sırasıyla şunlardır: Tiran, Durres, Elbasan ve İşkodra'dır. Kutsal Metropolitlikler ise Berat, Gjirokastra ve Korça'dır. Her Metropolitliğin kendi merkezi binası mevcuttur. Bunlar Korça, Berat ve Gjirokastra'da bulunur.¹²⁸

a. Faaliyetleri

Komünist bloğun çökmesiyle birlikte Arnavutluk'ta din ve dine ait olan her şeyde bir uyanış ve canlanma olmuştur. Az sayıdaki cami ve kiliseden sadece bir kısmı bu din dışı sisteme dayanabilmiş ve az sayıdaki din adamı da kendi dini görev ve faaliyetlerine geri dönebilmiştir. Komünist sistem boyunca yasaklanmış birçok kitap, broşür, dergi, gazete, dini yazı vs. arşivlerden, kütüphanelerden gün ışığına çıkarılmaya başlanmıştır. İlk başta mabetlerin restorasyonuna önem verilmiştir. Lise seviyesinde dini okul ve fakülteler açılmıştır. Böylece dini hayat her yönden gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmeler sadece Arnavut halkının katkısıyla değil, diğer milletlerin de yardımlarıyla gerçekleşmiştir. Bu yardımlarda iyi niyetli olanların yanında, siyasi arka planı ve kültürel asimilasyonu amaçlayanlar da olmuştur.

1992 senesinden itibaren Arnavutlukta Teknik Büro yönetiminde yeni 145 kilise inşa edilmiş ve 60 kilise ve manastır da kültür mabetleri olarak restore edilmiştir. Ayrıca 158 diğer kilise de gözden geçirilmiştir. Şu halde, 1990 sonrası dönemde onlarca yeni bina inşa edilmiş ve bir o kadar da yeni bina satın alındıktan sonra restore edilerek halkın hizmetine sunulmuştur. Bunlar toplam 70 bina olup ana okul, okul, gençler için kültür merkezi, misafirhane, çalışma yeri, fakirler için lokanta vs. olarak faaliyet göstermektedirler.¹²⁹ Berat ve Tiran'da "Nazarat" ismiyle faaliyet gösteren iş yerleri vardır. Bu iş yerlerinde basım evi, mum fabrikası, ahşap işçiliği ve marangozluk iş yerleri, ikonografi stüdyoları ve restorasyon merkezleri bulunmaktadır. Tamamı 425 binadır.

¹²⁸ Kalendar Orthodhoks, KOASH 2010, s. 40-44.

¹²⁹ Kalendar Orthodhoks, KOASH Tirane, 1999.

AOK'ya bağı olarak faaliyet gösteren bir büro daha vardır. Bu büro “Sherbimi i dashurise” (Sevgi hizmeti) olarak bilinir ve acil yardımlar konusunda faaliyet gösterir. AOK'nın sosyal faaliyetleri de önem arz etmektedir. 1997 senesinde sosyo-ekonomik sıkıntılarla boğuşan Arnavut halkına, köy ve şehirlerde ilaç, gıda ve giyecek dağıtılmış, yol ve su hatları döşenmiştir. Kilise, Tiran Tarım Üniversitesinin tamiratını, ilkokul ve doğuştan engelli olan hasta çocukların kreşlerini de tamir etmiştir. Gjirokastra Üniversitesinin bazı ihtiyaçlarını karşılamış ve yetimhane ve hastanelere yardımda bulunmuştur.¹³⁰ AOK, Dünya Kiliseler Birliğinin gözetimindeki faaliyetlere de katılmaktadır. Ayrıca o, Avrupa Konferansı ve Dünya Kiliseler Birliğine de üyedir.

“Ungjillezim” adı altında faaliyet gösteren 7 katlı sağlık merkezinin yapımı 1998 senesinde tamamlanmış ve 1999 senesinde hizmete kazandırılmıştır. Açılan yedi kreş milli eğitim bakanlığına bağı olup kilise tarafından tayin edilen öğretmen ve yardımcılarla özellikle psikolojik ve sosyal sıkıntıları olan çocuklara hizmet sunulmaktadır. Bu işin en kaliteli şekilde yapılabilmesi için de çok sayıda seminer düzenlenmektedir. Örneğin 4-9 Ocak 1998 senesinde Shen Vlashta'ki teolojik akademisinde böyle bir seminer düzenlenmiştir.¹³¹

b. Okulları

Ortodoks okul ve kiliselerinin açılmasına Anastas Janullatos'un gelmesiyle başlanmıştır. Kiliselerin gelirlerini vakıflardan sağlamak mümkün olmadığından Janullatos gelirleri, arkadaşları, dostları ve kiliseler birliğinden sağlamıştır. Bunların arasında Durres'taki Shen Vlash manastırı, içindeki teolojik akademi kompleksi ile birlikte faaliyet göstermektedir. Bu akademi de, “Ngjallja e Krishtit” (Mesih'in Dirilişi) ve Shtepia Ortodokse e Shpreses (Ortodoks Umut Evi) adı altında faaliyet göstermektedir. Böylece 1992 senesinde bu şehirde bir bina kiralanıp 3 aylık kurs seviyesinde ilk dini Ortodoks okul açılmıştır. 1996 senesinde aynı okul fakülte olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Bu fakültede Janullatos, Dhimiter Beduli, T. Papapavli

¹³⁰ Nesimi, a.g.e., s.130.

¹³¹ Nesimi, a.g.e., s. 126-129.

gibi Profesörlerin yanında Athos dağından gelen önemli papazlar da derslere katılmışlardır. Bunlar arasında Patheni, Ignati, Damaskini, Justini ve Amerika'dan gelen Martini ve Ilia Ketri isimli papazlar da vardı.¹³² 1999 senesinde Ortodoks Teoloji Fakültesinde, 16 kişi birinci, 15 kişi ikinci ve 10 kişi de üçüncü sınıfta olmak üzere Arnavutluk genelinden 45 öğrencisi vardı. Bunların arasında 8 tanesi de bayandı. 2010 senesinde ise 34 burslu talebe okumaktadır. Toplam 21 öğretim üyesi ve 12 yardımcı personel vardır.¹³³ Bu okulda sınıfların yanında, 4 bilgisayar odası, mutfak, dinlenme salonu ve kilise de mevcuttur. Bu şekilde talebelere gereken her şey sağlanmıştı. Bugün bu fakülteye lise kısmını bitirmeyenler kabul edilmemektedir. Bu okul modern bir okul olup başka fakülteleri bitiren öğrenciler de burada eğitim görmektedir. Bu okulda işlenen dersler şunlardır: Dogma, Patroloji, Kilisenin Kanonik Hukuku, Etik, Kiliselerin Tarihi, Tevrat-İncil, Bizans Müziği, Liturji, İngilizce-Yunanca ve Bilgisayar Dersi. Teorik derslerin yanında, pratik dersleri de yakın olan kiliselerde yapmaktadırlar. Mesela öğrenciler sabah ve akşam ritüellerini kilisede öğrenmektedirler. Arnavutlukta bu uygulama yenidir. Ortodokslar, okumuş kızlar, çocuklar ve kadınlarla daha verimli çalışmalar yaptıklarını söylemektedirler.¹³⁴ Teorik ve pratik dersler yanında bu okulda seminerler de önemli bir yere sahiptir. Kamp organizasyonu da eksik değildir. Okul yöneticilerine göre bütün bunlar Anastas Janullatos sayesinde mümkün olmaktadır.

Gjirokastra, Durres ve Saranda'da lise kısmında eğitim yapan "Kryqi i nderuar" (Kutsal haç) okulları da mevcuttur. Tiran ve Durres şehrinde ortaokullar da vardır. 14 şehirde Ana Okulu seviyesinde eğitim veren okul mevcuttur. Aynı zamanda sağlık merkezleri "Ungjillezimi" adı altında Tiran şehrinde fondasyon olarak faaliyet göstermektedir. Buradaki sağlık personeli sayısı 52'dir. Yardımcı personel olarak çalışanların sayısı ise 44'dür. Kavaja, Lushnja, Korça, Gjirokaster gibi başka şehirlerde de sağlık merkezleri vardır. Oralardaki yardımcı personel sayısı 20'dir. Tiran ve Gjirokastra gibi merkezlerde mesleki eğitim de verilmektedir. Eğitim merkezleri ise

¹³² Beduli, Kristofor, *Nje Dite ne Shkollen Teollogjike*, "Ngjallja" 1998, s. 3.

¹³³ Kalendar Orthodhoks 2010, KOASH, s. 45.

¹³⁴ Nesimi, a.g.e.,s. 128.

Lushnja ve Tirandadır. Lushnja’da AOK faaliyetleri arasında bu şehirde bulunan rahibe okulu, ruhi hastalıklar merkezi, gençlere tahsis edilmiş merkezler ve misafirhaneler de sayılabilir. Gençlere yönelik misafirhaneler Korca, Elbasan, Kavaja, Lushnja ve Tiran’da bulunmaktadır.

AOK faaliyetlerinde yayınevleri, atölye, iş arama büroları ve yerleri de mevcuttur. Önemli bir yerde vakıfları yeniden kazandırmak ve faaliyete geçirmek için Hukuk Daireleri kurulması da AOK’nın önemli faaliyetleri arasında sayılabilir. 1995 senesinden sonra bir tane de mimarlık kursu açılmış olup her sene yaklaşık 40 kişi mezun olmaktadır. Bu okulda okuyan talebeler kilise mimarisi ve mühendislik hakkında bilgi edinmektedirler. AOK’ya bağlı olarak faaliyet gösteren bir büro daha vardır. Bu büro “Sherbimi i dashurise” (Sevgi hizmeti) olarak bilinir ve acil yardımlar konusunda faaliyet gösterir. Son dönemlerde açılan ‘LOGOS’ Üniversitesi de Maliye, Bilgisayar İşletme ve Tıbbî Laboratör Bölümlerinde eğitim vermektedir.

c. Yayınları

AOBK, ilk dergisini 1 Mart 1930’da yayınlamıştır. Bu derginin ismi “Kisha Ortodokse Shqiptare”dir. Dergi 15 günde bir, Ortodoks idealini geliştirme amacıyla çıkarılıyordu. Fakat aynı sene kapatılmıştır. 27 Temmuz 1930’da ise, Tiran’da “Kisha kombetare” (Milli Kilise) dergisi çıkmaya başlamıştır. Bir süre sonra bu derginin devamı olarak Gutenberg Yayınevi tarafından yine Tiran’da başka bir çıkarılıyordu. 30 Eylül 1934’de maddi sıkıntılardan dolayı o da kapatılmıştır. Daha sonra 17 Mart 1935’de “Predikimi” dergisi çıkmaya başladı. Haftada iki defa yayınlanan bu dergi 43. sayıdan sonra Milli, Sosyal ve Manevi yönü temsil ediyordu. 1940’da ise, “Jeta kishtare” dergisi çıktı. 1944 senesinde komünizmin gelmesiyle birlikte bu dergi de kapatıldı. Komünist rejimden önce AOBK’nın bir de kütüphanesi mevcuttu. Bu kütüphane 1936’da kurulmuş olup “Bibloteka Predikimi” adıyla biliniyordu.

1990 sonrası dönemde dini faaliyet ve yayınlar canlanmaya başladı. Böylece AOBK’ye bağlı periyodik yayınlar çıkmaya başladı ve Mayıs 1992’de ilk defa

“Ngjallja” gazetesi çıktı. Aynı sene Janullatos’un katkısıyla Ortodoks mesajlarını taşıyan bir gazete olarak faaliyet gösterdi. Böylece haber gazetesi değil, dini içerikli bir gazete hüviyetine dönüştürüldü.¹³⁵ AOBK’nın periyodik yayınları arasında çocuklar için çıkarılan “Gezohu” dergisi ve İngilizce yayınlanan “New from Orthodoxy in Albania” isimli bülten de vardı.¹³⁶ Bir de “Ngjallja” adı altında yayın yapan radyoları mevcuttu. Bu radyo 14.30–17.30 arasında Ortodoksluğun propagandasını yapıyordu. 88.5 frekanslarında yayın yapılıyordu. Bütün bunlara rağmen, bu faaliyetler birçok Ortodoks tarafından antikanonik ve Yunan çıkarları doğrultusunda yapılan faaliyetler olarak değerlendiriliyordu.

B. KATOLİK KİLİSESİ

1. Katolik Kilisesinin Hiyerarşik Yapısı ve Teşkilatı

Hz. İsa kiliseyi meydana getirecek cemaati oluşturduğunda, havarilerin, getirdiği inanca sahip çıkabilmeleri için, Petrus’u onların başına halef tayin etmişti. Bu sıralamaya göre Roma Katolik Kilisesi bugün de aynı şekilde bir hiyerarşiye sahip olup Petrus’un halefi olarak Papa en başta bulunur ve havarilerin takipçileri olan piskoposlar da onu takip eder. Piskoposlar buldukları bölgelerin dini meselelerini yönetmekle görevlidir. Bu hiyerarşik sıralamaya göre Papa, bütün ipeşkvilerin başına getirilmiş ve Hz. İsa’nın kurduğu kilisenin başı olarak, Pavlus’un halefi ve Roma’nın da ipeşkvisidir. O bütün batının patriğidir. İtalya’da bulunan Vatikan Devleti’nin başkanı, başpiskoposu ve Roma bölgesinin metropolitidir. Adeta Vatikan Devleti’nin halifesidir. Aynı zamanda Papa, Hz. İsa’nın yeryüzündeki halefidir ve onun yerine geçmiştir.

Başpiskoposlar ve piskoposlar, hiyerarşide hemen Papa’dan sonra gelirler. Katolik Kilisesi bölgesel kiliselere ayrılarak, baş diosez yönetimi altında bütün diosezleri organize eder. Piskoposlar rutin konferanslar veya ekonomik kurullar vesilesiyle toplanırlar. Bu kurul da Papa tarafından onaylanmış olmalıdır. Papa herhangi bir piskoposa yazı yazdığı zaman (Kerim Kardeş) unvanını kullanır.

¹³⁵ Beduli, a.g.m., s. 4.

¹³⁶ Kalendar Ortodoks, KOASH 1999.

Kardinaller resmi olarak kilise hiyerarşisinde görünmezlerse de onların özel statüleri vardır. Onların en önemli görevleri Papa'nın danışmanlığını yapmak ve onun ölüm halinde yeni Papayı oybirliğiyle seçmektir. Bazıları merkezde görevliken diğerleri başpiskopos ve piskopos olarak dünyanın farklı yerlerinde görev yaparlar. Diğer taraftan, haberciler ve piskopos yardımcıları, doğu kilisesiyle Roma Kilisesi arasındaki ilişkileri düzenler ve yabancı ülkelerle diplomatik ilişkiler kurarlar. Papazlar, İpeşkviler, papazlar tarafından yardım görürler. Papazlar ilim, araştırma, resmi işler vs. gibi pek çok işle meşgul olurlar. Diakon ise, papazdan daha aşağı mertebede ve onun yardımcısı durumundadır. Onun, Tanrı'nın kelamını tebliğ etme, evlilikleri kutsama vs. gibi görevleri vardır.

Arnavutluk Katoliklerinin diosez haritası şöyledir: 1.Tiran Durrës metropolit arkipeşkvisi, 2. İşkodra-Pult metropolit arkipeşkvisi, 3. Sapa ipeşkvisi, 4. Lezha ipeşkvisi, 5. Rreshen ipeşkvisi, 6. Güney Arnavutluk Apostolik Yönetimi. Tiran-Durrës arkipeşkvisi 13. asırdan beri Epirus Novus arkipeşkvisi adıyla biliniyordu. 26 Ocak 2002'de bu arkipeşkvi Metropolitan ismini almıştır. İşkodra-Pult metropolit arkipeşkvisi 1867'de Tivar arkipeşkvisinden ayrılarak metropolit arkipeşkvisi unvanını almış ve İzmot Karl Pooten tarafından yönetilmiştir. Tivar arkipeşkvisi ise (bugün Karadağ topraklarında) Arnavutların en eski dini merkezi durumundadır. Sapa ipeşkvisi ise 5. asırlarda zikredilmiştir. Lezha ipeşkvisi İzmot Gjoni tarafından ilk defa 6. asırda kurulmuştur. Rreshen ipeşkvisi ise XII. asırdan beri bilinmekte olup 1996'da Papa II. Jan Paul tarafından yeni Rreshen diosezi faaliyete geçirilmiştir. Mirdita, Mati ve Dibra bölgeleri sorumluluk alanına girmektedir. Güney Arnavutluk apostolik yönetimi bütün bu bölgeyi kapsar. Merkezi Vlora şehri olup 1939'da kurulmuştur.

2. Katoliklerde En Önemli Litürjik Günler

Katolik Kilisesi tarafından kabul edilen en önemli litürjik günler şunlardır: 1.

1 Ocak Noel kutlamalarının 8. günü, 2. 6 Ocak Epifani günü, 3. 23 Mart-25 Nisan Katolik Paskalyası, 4. 13 Haziran San Ndoi, 5. 6 Aralık San Koli, 6. 24 Aralık-25 Aralık Noel kutlamaları günü.

3. Katolik Dergileri

Katoliklerin çok sayıda dergi, gazete ve yayın evleri vardır. Bunların arasında şunlar zikredilebilir: 1. “Kisha dhe jeta” (Kilise ve hayat). Tiran-Durrës arkidiosez metropoliteninin resmi sayfasıdır. 2. “Zeri i Shen Nikolles” (San Nikollanın sesi). Dini-Kültürel içerikli bir dergidir. Velesha famullisinin yayınıdır. 3. “Kumbona e se djeles” (Pazar çanı). İşkodra-Pult arkipeşkvisinin yayınıdır. 4. “Lajmetari Graz”. Graz şehrinde Don Kol Gjergj tarafından yayınlanan bir broşürdür. 5. “Jeta liturgjike” (Liturjik hayat). Aylık Liturjik dergidir. İçeriğinde haftalık Liturjik yazılar ve günlük konuşmalar içerir. Priştina dekanlığı tarafından Don Albert Demaj gözetiminde çıkartılır. 6. “Shpresa” (Ümit). Dini-kültürel bir dergidir ve gençlere yönelik yazılar içerir. Pristina şehrinde çıkar. 7. “Bashkesia Jone” (Cemaatimiz). Franceskanlar tarafından dini-kültürel bir dergidir. Gjakova şehrinde basılıyor. 8. “Fjala” (Söz) gazetesi İtalya’nın Torino şehrinde çıkar ve Arnavut Katoliklere yönelik haber bülteni durumundadır. 9. “Sherbesa e fjales” (Sözüün hizmetçisi). 10. “Misioni” (Misyon).

4. Katolik Misyonlar

Amerika’daki Katolik Misyon bunlardan biridir. Daha çok Ney York ve Detroit şehirlerinde faaliyet gösterir. İsviçre’deki Katolik Misyon 1991’de kurulmuştur. Bugün Luzern, Sironoch ve Aarau şehirlerinde merkezleri mevcuttur. Almanya’daki Misyon. Hırvatistan’daki Katolik Misyon resmi olarak 1981’de kurulmuştur. Hırvatistan genelinde 15000 Arnavut asıllı aday toplamıştır. Bunların dışında Arnavutluk’ta Tiran şehrinde büyük bir Katolik Katedrali ve Katolik Üniversitesi (Zoja e Keshillit te Mire) mevcuttur. Çok sayıda enstitü, hastane, okul, gazete, Demokristyan Partisi ve Radyo Maria faaliyet göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARNAVUTLUKTA DİNLERARASI DİYALOG VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

I. ARNAVUTLUKTA DİNLERARASI DİYALOG

İnsanlar birbirlerini tanısınlar diye Allah tarafından birbirinden farklı olarak yaratılmışlardır. Bu farklılıklar nefret değil saygı gerektiren hususlar olmalıdır. Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlerin hedefi cihanşümül olmaktır, insanlara bu dünyada barış ve huzur, ahirette ise mutluluk getirmektir. Bütün emir ve yasaklarında her şeyden önce Kur'ân ve sünnete dayanan İslam Dini de, getirdiği dini ve ahlaki kurallarla, teorik ve pratik yönden din özgürlüğünü ve hoşgörüyü esas alır. Çünkü İslam'da pratiksiz teori düşünülemez. Din özgürlüğü konusunda Kur'ân'da: "Dinde zorlama yoktur" buyrulmuştur.¹³⁷ Başka bir ayette de: "Allah isteseydi yeryüzündeki herkes iman ederrdi. O zaman insanları dinde zorlamanın ne gereği var"¹³⁸; "De ki, gerçekler Allah katındadır. Bu yüzden isteyen inansın istemeyen inanmasın"¹³⁹ denilmiştir. Görüldüğü üzere İslam Dini, din özgürlüğünü ön planda tutmaktadır. Peygamberin vazifesi ise Allah'ın sözünü sadece tebliğ etmektir. Getirdiği dini başkalarına zorla kabul ettirmekle görevli ve sorumlu değildir.

Sünnetten de bu konuda örnekler vermek mümkündür. Mesela Peygamber Efendimiz, Necranlı Hristiyanlara gönderdiği mektubunda: "Necran ve çevresinde

¹³⁷ Bakara, 2/256.

¹³⁸ Nahl, 16/125.

¹³⁹ Yunus, 10/101.

olanlar, Allah ve onun Resulü tarafından, malı mülkü, kiliseleri ve onlara ait olan her şeyi koruma altına alınmıştır” buyurmuştur ¹⁴⁰ Aynı zamanda veda hutbesinde verilen mesajlar da zikredilebilir.¹⁴¹

Arnavutluk toplumu bugün İslam ve Hıristiyanlık gibi iki İbrahim’i dine mensuptur. Her ne kadar devlet resmi olarak laik bir yapıya sahipse de, toplumun dini duygu ve düşüncelerini göz ardı etmesi mümkün değildir. Dolayısıyla Arnavut halkı Müslüman, Katolik ve Ortodoks olmak üzere balkan halkları arasında dini hoşgörü bakımından tarih boyunca iyi bir örnek sergilemiştir. Farklı din ve inanışlara mensup olmakla beraber halk birbirinin tamamlayıcısı ve destekleyicisi olmuş ve halen de bu hoşgörü anlayışı devam etmektedir. Mevcut cami, kilise ve manastırlar bu hoşgörünün şahitleridir. Arnavutluk tarihi boyunca hiçbir zaman karşı dinlere mensup mabetlerin yakılıp yıkılması gibi olaylara şahit olunmamıştır. Arnavutluk’taki halkın geleceği de geçmişten bugüne emanet edilen bu hoşgörü ortamı ve iyi ilişkilere bağlıdır. Bu hoşgörü, en önemli kültürel değerlerden birisidir.¹⁴²

Dolayısıyla, Arnavutlukta dini farklılıklar, kavga ve çatışmaya sebebiyet teşkil etmez. Aksine bu farklılıklar aralarındaki karşılıklı ilişkileri dengeli ve düzeyli kılar.¹⁴³ Tabii olarak burada: Arnavutlar arasındaki hoşgörü anlayışı nasıl ortaya çıkmıştır? Bunu gerektiren tarihi faktörler nelerdir? gibi sorular da akla gelebilir.

Birçok araştırmacıya göre Arnavutlardaki din duygusu ile milli duygular birbirine karıştırılmamıştır. Mesela Lord Byron, bu konu ile ilgili olarak: “Arnavutları seviyorum çünkü onların hepsi Müslüman değildir; onların bazı boyları (kabileleri) Hıristiyan’dır. Din onların geleneklerini farklı kılmaz” demiştir. İngiliz din adamı Hugens de: “Muhammedan olan Arnavutlar donmuş fikirli değildir. Sık sık Hıristiyan kadınlarla

¹⁴⁰ Krasniqi, Milazim, *Profeti Muhamme –Meshira dhe Dashuria Universale*, KMSH, Tiran 2007, s. 109.

¹⁴¹ Ramiq, Jusuf, *Hutbe te Zgjedhura te Muhammedit (s.a.s.)*, KMSH, Tiran 2008, s. 100.

¹⁴² Dervishi, Zyhdi, *Vulnetarizmi*, albPAPER Yay., Tirane 1999, s. 31– 45.

¹⁴³ Dervishi, Zyhdi, *Faktet Rrjedhese te Mirekuptimit Nderfetar te Shqiptareve*, Revista “Univers”, No.10, 2008.

evlenir, oğullarını camiye götürür, kızlarının da anneleriyle beraber kiliseye gitmelerine müsaade eder ve kendisi de sırayla her iki mabede de gider”¹⁴⁴ diyerek aynı gerçeğe işaret etmiştir. Miss Edit Durham da, “Brenga e Balkanit” isimli kitabında: “Rumeli’den geçerken halka sordum. Sen nesin? Katolik dedi birisi, başkası Protestan. Bulgaristan’da ise sen nesin diye sorduğumda, Ortodoks diye cevap verdi. Arnavutluk’a girerken, siz nesiniz diye sorduğumda birisi Arnavut’um diye açıkça söyledi. En sonunda şöyle dedim: Burada manyaklardan kurtuldum.”¹⁴⁵

Aile hayatı ile ilgili olarak da Peygamber Efendimizin Yahudi asıllı olan Hz. Safiye ile evlenmesi ve ona söylediği şu sözler zikredilebilir: “Hiç kimse seni İslam’ı kabul etmek için zorlayamaz fakat Allah’ı ve Resulünü tercih edersen seninle evlenirim. O da kararını verir ve Efendimizle evlenir. Onu ‘Yahudi’nin kızı’ diye aşağılayan kimselere karşı da Efendimiz: “Onlara neden benim babam Musa ve amcam Harun’dur demedin”¹⁴⁶ diyerek eşine sahip çıkmıştır. Diyalog konusunda Hudeybiye antlaşması da zikredilebilir.

Diyalog ilişkileri hiçbir zaman Müslümanlar tarafından kesintiye uğratılmamış ve onlar tarih boyunca bu konuda bütün insanlara güzel örnek olmuşlardır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Balkanlarda hoşgörünün en güzel örnekleri serdilenmiştir. Tarihçilerin çoğuna göre İslam dini Balkanlarda tabii olarak yayılmış ve insanlar dinlerini değiştirme konusunda hiçbir zaman zorlamamıştır. İsteyenler kendi iradeleriyle İslam’ı seçmiştir. Farklı dine mensup olanlar da hiçbir zaman hakarete veya zulme uğramamıştır. Arnavutların İslam’ı kabulü ile birlikte, Avrupalı seyyahların ifadelerine göre, Hıristiyan din adamları Müslümanlar arasında çok özgür bir şekilde hareket etmişler ve mabetlerine vs. hiçbir zaman dokunulmamıştır. Fransız Palerin, Hıristiyanların 1582’de Arnavutluk topraklarında çok zengin ve koruma altında olduklarını söylemiştir.¹⁴⁷ Diğer taraftan İslam’ı kabul eden bir Arnavut, bir taraftan

¹⁴⁴ Bkz.Kruja, a.g.e., s.136.

¹⁴⁵ Bkz.Kruja, a.g.e., s.137.

¹⁴⁶ Canan, İbrahim, *Diyalogun Dini ve Tarihi Temelleri*, Işık yayınları, İstanbul 2006, s.121.

¹⁴⁷ Ulçini, Karaman, *Zakone e Tradita te Lures*, Shkoder 2000, s.3.

geleneğine sahip çıkarak, kendisi ve aile hayatını ve yaşam tarzını değiştirmiş, sünnet olmuş, namaz kılmış, bayramları kutlamış, oruç tutmuş, domuz eti yememiş, içki içmemiş; diğer taraftan kabirlerin şeklini değiştirmiş, selam vermeyi değiştirmiş; fakat meclislerde savaş ve görüşmelerinde yine Hıristiyan kardeşleriyle dertleşmiş, Arnavutça konuşmuş ve haksızlığa karşı mücadele etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, batılı yazarların şahit olduğu bu hoşgörü ortamının kaynağında Osmanlı yönetiminin adalete ve dini hoşgörü ve saygıya dayalı tutum ve davranışları vardır. Osmanlı devleti, yönetimi altında bulunan topraklarda düzeni, barış ve hoşgörü içerisinde bir yönetim anlayışını hakim kılarak sağlamıştır. Devletin egemenlik sürecindeki gelişmelere bakıldığında bu durumu daha açık olarak görülmektedir. Elde bulunan somut belgeler de, bu tespitleri doğrular niteliktedir. Bunu en açık biçimde de, merkezi yönetimin yaptığı yazışmalarda (Ferman ve beratlarda) görmek mümkündür. Bu bakımdan Fatih Sultan Mehmet'in gönderdiği şu ferman, hoşgörü anlayışının boyutlarının anlaşılması açısından dikkat çekicidir. "Ben ki Sultan Mehmet Han'ın. Halkımın tamamına ve devletimde üst düzeyde bulunanlara malum olsun ki, iş bu fermanımla Bosna rahiplerine lütfümü artırıp yeri ve göğü yaratan Allah'ın hakkı için, ulu Peygamber hakkı için, 124 bin peygamber hakkı için ve kuşandığım kılıç hakkı için şöyle buyurdum: Bu kişilerin yaşadığı yerlere ve kiliselerine kimse mani olmayacak, kimseye sıkıntı vermeyeceğim ve herkes yerinde kalacaktır. En başta Yüce Hazretin olmak üzere vezirlerimden ve kullarımdan ve halkımdan hiç kimse bu kişilerin canlarına, mallarına ve kiliselerine taarruz etmeyecek, onları incitmeyecek; yabancıların buraya yerleşmek üzere gelmelerine karşı çıkılmayacaktır. Yukarıda bahsi geçen kişiler için himmet buyurup lutfettiğim bu fermanımla yazılı olanlara muhalefet etmeyenler bana iyi bir şekilde hizmette bulunmuş ve emirlerime uymuş olacaktır"(28 Mayıs 1463).¹⁴⁸ Bu ve benzeri fermanlar hoşgörü ortamının nasıl sağlandığını göstermektedir. Bu durum 19. asra kadar sürmüştür. Arnavut halkı bu güzel hoşgörü iklimini kutsal bir şey gibi devam ettirmiş ve korumuştur.

¹⁴⁸ Aytaş, Gıyasettin, "Osmanlı Dönemi Belgelerinde Hoşgörü", *Osmanlıdan Arnavutluk'a Tarihi Hoşgörüyle Yazdık*, TİKA., Dajti Yay., Tiran 2005, s. 276.

Osmanlı döneminde halife ve Bab-ı Ali dini hoşgörüye önem vermiş ve Avrupa'ya bu konuda unutulmaz dersler vermiştir. Farklı dini cemaat ve gruplar sadece özgür değil, bir anlamda otonom bir yapıya da sahiplerdi.¹⁴⁹ Bu güzel uygulamanın izlerini bugün Müslümanların yaşadığı bütün Balkan topraklarında görmek mümkündür. Nitekim, Arnavutların yaşadığı ve çoğunluğu Müslümanların teşkil ettiği bölgelerde hiçbir dini çatışma veya savaş olmamıştır. Bütün din adamları ve siyasilere bu ortamı korumak için somut adımlar atmış ve çaba göstermişlerdir. Din adamları ve papazlar her zaman kan kardeşliğini öne sürerek, milli çıkarlar doğrultusunda önemli mesajlar vermişlerdir.

1937'de yapılan resmi sayıma göre Müslümanlar Arnavut nüfusunun %70'ini oluşturuyordu. Müslümanlar Sünni ve Bektaşî olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Ortodokslar %20, Katolikler de halkın % 10 nu oluşturuyordu. İkinci dünya savaşından sonra farklı demografik değişimlere rağmen bu dinlere mensup olan insanların sayısında önemli bir değişiklik olmamıştır.¹⁵⁰

Komünist döneminden sonra da bu hoşgörü ortamını görmek mümkündür. Başta siyasilere olmak üzere, yurtiçinde ve yurtdışında farklı konferans ve panellerde hoşgörüyü ayakta tutabilme adına Arnavutluk'taki bu güzel ortamı hep ifade etmişlerdir. Ülkenin başbakanı Sali Berişa, 2005 yılında Brüksel'de yaptığı konuşmasında, Müslüman Arnavutların diğer Avrupa halklarından farklı olduklarını ve onların potansiyel bir tehlike olarak değil, Avrupanın bir kültürel değer ve zenginliği olarak kabul edilmeleri gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵¹

Arnavut halkından güzel bir imaj arayan herkes için, hiç şüphesiz hoşgörü ve tolerans en dikkat çekici değer durumundadır. Bu değer modern ve çağın gerektirdiği hususlardan değil, kökü ve kaynağı geçmişindeki asırlarda arınmalıdır. Sadece Arnavut Hıristiyanlara karşı değil, Yahudilere karşı sergilenen tutumlar konusunda da

¹⁴⁹ "Drita", Ferizaj, No. 7 – 8 / 1991, s. 3.

¹⁵⁰ Dervishi, Zyhd, *Sociolojia*, Tiran, 2003, s. 99.

¹⁵¹ Kruja, a.g.e., s. 137 .

söylenecak çok Şey vardır. Mesela, ikinci dünya savaşında bütün hükümetler gibi Arnavut hükümeti de faşist rejimlere Yahudi kökenli olan insanların listelerini ve yerlerini bildirmek yerine gizlemeyi uygun görmüşlerdir. Arnavutlar dünyada örneği görülmemiş Şekilde, işgal altında iken bile hiçbir Yahudi'yi teslim etmemiş ve öldürmemiştir. Bu Yahudi kökenli insanlar yerli değil, başka ülkelerden gelmiş olup sayıları üç bini geçiyordu. Ülkeye gelen bu insanlar halkın tartışmasız korumasını ve himayesini görmüşlerdir.

Şu halde hoşgörü, Arnavutların etno tipik özelliğidir. Belki de bunu gerekli kılan jeopolitik konumudur. Her iki medeniyetin kavşak noktasında yer alan Arnavutlar, her iki kültürden de bir Şeyler alıp vermişlerdir. Fakat kendi özlerini kaybetmemişlerdir. Böylece bir köprü vazifesi görüp kendileri de başkalarını etkilemiştir. Bu sayede Arnavutlardaki ırk, din, bölgesel milli ve kültürel farklılıklar potansiyel bir tehlike değil bir zenginlik olarak kabul edilmiştir. Böyle bir inanç ve Őuur hoşgörü duygusuna Őekil vermiş, medeniyetini açık hale getirmiştir. Bugün Müslümanlar, Katolikler ve Ortodokslar devlet yetkililerinin dini özgürlükleri yerine getirmeleri ve sağlamaları adına ortak hareket etmektedirler. Bunun için kanuni olan her Şeyi resmi olarak istemekte ve onlara ait taşınmaz bütün mülk ve vakıfların geri verilmesini istemektedirler.

Şüphesiz Avrupa'nın da Arnavut hükümetinden beklediği Şey, onun farklı dinlere mensup bütün insanlara ve temsilci konumunda olan kuruluşlara eşit davranması ve her birinin dini kurum ve değerlerine, dini pratik ve isteklerine saygılı olmasıdır. Herhangi bir sıkıntı karşısında çözüm getirmek adına herkesin üzerine düşen görevi yerine getirmes beklenmektedir.

II. MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

1990 sonrası dönemde komünist sistemin çökmesiyle beraber, dinin serbestçe yaşanması ve ibadet ve ayinlerin mabetlerde eda edilebilmesi serbest bırakılmıştır. Yani insanlara cami ve kilisenin yolu açılmıştır. İsteyen herkes inancını yaşama ve ifade etme

konusunda serbest bırakılmıştır. Dolayısıyla, özellikle 1991-1994 yılları arası, dini müesseselerin güçlenmesi ve aynı zamanda misyonerlik faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yapılması açısından iyi bir fırsat olmuştur. Hür düşünce ve hür inanç adı altında, Arnavutlukta kargaşa yaratacak kadar farklı teorilerin girmesine ve yavaş yavaş yerleşmesine sebebiyet verilmiştir. Komünist dönemde insanların dini inanç ve düşünceleri adeta sisli bir perde ile kapalı durumdaydı. Uzun süre dinin yasaklanması insanların doğal olarak bu konularda bilgisiz kalmalarını sağlamıştır. İnsanlarda iman ve inanç büyük bir sarsıntı geçirmiştir. Öyle ki bu dönemde Müslüman halkın farklı kesimlerine (entelektüel, emekli, talebe, çiftçi, tüccar) “Müslüman ne demek” diye sorulduğunda, yüzde doksanı farklı cevap veriyordu veya sadece Allah’a inanmak şeklinde cevap verenler de vardı. Fakat namaz, oruç, hac, zekât gibi dinin temel prensiplerinin insanı Müslüman yapan dayanaklar olmasına rağmen, bunların sadece mana olarak değil, lafız olarak da bilinmediği tespit edilmiştir.¹⁵²

Bu durum karşısında kendilerini şanslı hisseden ve insan avına çıkan özellikle Arnavutlukta yayılmayı ve mesajını insanlara ulaştırmayı hedefleyen bütün Hıristiyan misyonerler, dini inanç ve öğretilerini diğer insanlara iletme konusunda kendileri açısından iyi bir fırsat yakalamışlardır. Hıristiyanlıkta misyonerlik temel olarak İncil metinleriyle Hıristiyanlık teolojisinin temelini oluşturan kurtarıcı tanrısal oğul İsa Mesih anlayışına dayanır. İsa’nın talebelerini gönderirken onlara “gidin” ve “deyin ki” sözleri Hıristiyan misyonerliğinin temel referansı kabul edilir. Matta İncilinde şöyle demiştir: “Şimdi gidin, bütün milletleri talebelerim edinin; onları Baba, Oğul ve Kutsal ruh adıyla vaftiz edin ...”¹⁵³. Markos İnciline göre de: “...Bütün dünyaya gidin, İncili bütün yaratılmışlara vaaz edin”¹⁵⁴ demiştir. Görüldüğü gibi misyonerlik bağlamında İsa’nın emrinden açıkça anlaşılacağı üzere misyonerlikte hedef mesajın insanlara iletilip

¹⁵² Gjuzi,a.g.m., s. 58.

¹⁵³ Matta, 28 : 19.

¹⁵⁴ Markus , 15 : 16.

ulaştırılmasından çok “insanların vaftiz edilmesi yani Hıristiyanlaştırılması istenmektedir”.¹⁵⁵

Nitekim Kur’ân’da bu çerçevede gerek Peygamber gerekse Müslümanlar, insanlara doğruları beyan etmekle, açıklamakla ve onları uyarmakla görevlendirilirler. Kuran’da Peygambere ve Müslümanlara yüklenen görev bu kadarla sınırlıdır; yani onların, insanları Müslümanlaştırmak ve bunu gerçekleştirebilmek amacıyla her yolu denemek gibi bir görev ve sorumlulukları bulunmamaktadır.¹⁵⁶

Amerikan devletinin yıllık raporuna göre Arnavutluk’ta 3,6 milyon insan yaşamaktadır. Misyonerlik faaliyetinde bulunan 24 vakıf ve dernek mevcuttur. Bu sayı 2006’da Amerikan departmanının araştırmasına göre tespit edilmiştir. Bu vakıflar hakkında devlete karşı son bir sene içerisinde hiç bir vaka ve suç duyurusunda bulunulmamıştır. İnsanlar arasındaki birlik ve beraberliğe atıfta bulunarak, farklı dinlere mensup olan insanların evliliklerine de yer verilmiştir. Devletin ise, dini kuruluşlara ait vakıf ve taşınmaz mal varlıklarının geri verilmesi adına yeterince destek olmadığı vurgulanmıştır.

Devlete bağlı olan Devlet Din Komitesi verilerine göre Arnavutlukta 245 vakıf ve dernek kaydedilmiştir. Bu sayıya Müslüman, Ortodoks ve Katoliklerin geleneksel vakıf ve cemaatleri dahildir. Bunlardan 34’ü Müslüman olarak Tiran adliyesinde kayıtlıdır. Diğer 189 ise Hıristiyanlara aittir. Sıralamada en çok vakıf ve derneğe sahip olanlar Amerikalılardır. Onları Avrupa’dan İngilizler, İtalyanlar, Yunanlılar takip etmekte ve en az sayıyı ise orta doğudan gelenler oluşturmaktadır. Buna göre sadece 2004 senesinde ülkede kalması için 1084 misyonere izin verilmiştir. Bütün bu vakıflar aynı muameleye tabi olmuş ve adaletli bir şekilde davranılmıştır.

¹⁵⁵ Gündüz, Şinasi, “*Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri*”, Türkiye’de misyonerlik faaliyetleri, Harman, Ömer Faruk (editör), İSAV, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s.349.

¹⁵⁶ Gündüz, a.g.m. s. 356.

Arnavutlukta dini okullarda okuyan öğrencilerin sayısı 2600'dür. Devletin koyduğu kanunlara göre ise devlet ve açık öğretimin yapıldığı okullarda din eğitimi kanunen yasaklanmıştır. Bu yüzden misyoner dernekler 101 eğitim merkezi kurmuştur. Bunlardan 15 i tamamen dini ve Ortodoks ve Bektaşilere aittir.

Ülkede görülen problemler ise devletin yeterince geleneksel dini müesseselere vakıf ve mal varlıklarını verilmemesi ve yeterince desteklememesi eleştiriliyor. Ortodoksların başkanı Anastas Yanullatos Arnavutluk vatandaşlığı verilmemesi devletin dini müesseselere arşivlerini geri verilmemesi, yahova şahitlerine karşı başında görülen subjektif tutum izlenmesi ve katoliklere ait “ vellazeria ungjillore shqiptare “ (Arnavut İncil kardeşliği) okulunun açılmasına izin verilmemesi eleştirilen konulardan sadece bir kısmını teşkil eder. Bu rapora göre 3.6 milyonluk nüfusun % 70 Müslüman'dır. Bu muslumanlar Sünni ve sufii Şii olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bektaşiler Müslüman nüfusun 1/4 oluşturduğu iddia ediliyor. Bu tarikatın liberal tarafı vurgulanıyor ve Arnavutluğun Bektaşi dünya merkezi olduğu hatırlatılıyor.

Halkın %20 ise Ortodokslar oluşturuyor. Ülkede ise Arnavutluk autosefal kilisesi olarak biliniyor. Başkanı ise Anastas Janullatos. Halkın % 10 ise Katolik Arnavutlardan oluştuğu ve daha çok kuzey Arnavutluk bölgesinde yaygın ve yetkili fakat bu nihai bir sonuç değildir. Diğer taraftan komünist dönemde yaşayan insanların %20 - % 40 ve özellikle yaşlılar din ile alakalarını kesmediklerini iddia edilmiştir. Fakat veriler tamamen doğru olmayabileceğini de zikrediyor. Sonuç olarak 1990 senesinden beri Arnavutlukta hiçbir dini motifli sorun olmamış ve dini liderler arasında da karşılıklı suçlama veya çatışma olmadığı belirtiliyor. Arnavutluğun herhangi bir resmi dini yoktur fakat bütün dinler eşittir. Yabancı misyoner, vakıf ve dernekler devlet tarafından 2003 senesinden sonra vergilerden muaf tutulmuştur. Ülkede 689 ortodoks kilise ve manastır bulunuyor.

Katolik kilisesi: Beş diosez şeklinde organize edilmiş ve bir apostolik yönetimle yönetiliyor. Her diosez ve apostolic yönetim bir ipeskvi tarafından yönetilir. İpeskvi ise direk Vatikana bağlıdır. İpeskviler özel ipeksvi konferansına birleşmiş ve başkanlarını

geçici bir süreliğine seçimle seçerler. Bugün Arnavutluk ipeskvi başkanı Imzot Rok Mirdita'dır. Diosezler de famullilere ayrılır. Her famulli direk bir ipeskviye bağlıdır. Arnavutluk'ta 135 katolik kilisesi vardır. Bu kiliseye bağlı faaliyet gösteren 12 dernek vardır ve herbiri yardım kuruluşları, eğitim ve sağlık sahalarında faaliyet gösteriyorlar. Diğer taraftan en önemli misyonerlik faaliyetleri de bulunan “ Vellazeria Unggjillore Shqiptare “ (Arnavut İncil Kardeşliği) fondasyonudur. Ona bağlı hareket eden 189 protestan kilise, dernek ve cemaat içerir. Bunlardan 71 Arnavutluk gelişim projesine üyedir.

Diğer taraftan Arnavutluk'ta 12 tarikattan 8'ini alevi tarikatlar oluşturuyor. Aleviler, “Kryesia Aleviane Shqiptare” (Arnavutluk Alevi Başkanlığı) adı altında birleşmişlerdir. Onun başkanı Seyh Ali Pazari'dir. Arnavutluk'ta 185 alevi tekke, türbe ve zaviyesi olduğu düşünülüyor.

Yahova şahitleri: Arnavutlukta dernek adı altında faaliyet gösteriyor. Bu dernek 80 grup halinde Arnavutluğun en önemli şehirlerinde ve daha küçük şehir ve köylerde ise 18 grup halinde faaliyet gösteriyorlar. Liahona fondacion veya İsa Mesih son günlerin kutsal kilisesinde 54 kişiden oluşuyor ve 19-23 yaşlarında Amerikan vatandaşlardan oluşuyor.¹⁵⁷ Bunların dışında Arnavutluk'ta misyonerlik faaliyeti yapan şiiler, vebabiler, kadiyani, bahai, evangelistler de zikredilebilir. Bahailer manevi milli ansamblesi de 20 grup halinde faaliyet gösteriyor. Misioni Shteteror Eleonor grubu da hukuki şahıs olarak kayıtlı “ Vakfi i shenjt i lidhjes hyjnore” adı altında bir fondasyon şeklinde, Eleonora Bregu başkanlığında yönetiliyor. Bunların dışında 8 Müslüman vakfi da faaliyet gösteriyor ve bunlardan 14 yabancı ve 4 yerli vakıflardır.

Katolik misyonerlerin yönetiminde bugün Arnavutluğun birçok şehir ve bölgelerinde faaliyet gösteren barıştırma milli komitesi, insanlar arasındaki hasımlık, kan davaları ve mülkiyet anlaşmazlıkları gidermek için 1990 senesinden itibaren güçlenerek ve daha etkin bir şekilde faaliyet göstermektedir. 10 sene gönüllü faaliyetler gösterdikten sonra mecliste kabul edilen barıştırma kanunu bu kuruluşu yasal hale

¹⁵⁷ www. Ballkanweb.com/gazeta5artikul php?id=19144

gelmiştir. Bu faaliyetler 2000 senesinde Tiran adliyesinde onay almış ve ilk konferansını organize etmişlerdir. Cumhurbaşkanı ile görüşen temsilciler zikredilen bu komiteyi kurup, Arnavutluğun en önemli siyasi, bilimsel ve sosyal yönde etkili olan insanları dâhil etmişlerdir. Bu komitenin hedefi insanları barıştırmak, hoşgörü, cinayet teşebbüslerini durdurmak, kan davalarını durdurmak, kadın erkek eşitliklerini sağlamak ve Arnavutları medeni dünya ile bütünleştirmektir. Bunun için birçok şehirde bu komiteye bağlı hareket eden çok sayıda bürolar açılmıştır. Faaliyetlerini polis, yerel ve mahalli devlet temsilcileriyle ve eğitim merkezleriyle beraber yürütmektedirler.

2001 ve 2004 senelerinde bu komite ilk ve ikinci kongrelerini yaptılar. Bu faaliyetlerin sonucu olarak 17 sene içerisinde Arnavutluğun köylerinde 3680 evin düşman saldırısı ve intikamdan kurtarmış ve toplam 2090 ailenin düşmanlığı son bulmuştur. Ailelerin çekingen tutumlarına rağmen 2160 çocuğun güvenilir bir şekilde eğitimlerine devam etmelerine imkân sağlamıştır. Mülk anlaşmazlığı sonucu insanlara kanunlara göre hareket edilmesi tavsiye edilmiş ve %50 bu çözümü kabul etmiştir. Barıştırmaya faaliyetlerinde ise bu komite genellikle din adamlarını ve misyonerleri kullanıyor. Bu komitede danışman durumunda çok sayıda önemli Müslüman simalar da bulunuyor. Ayrıca bu komitenin bir de “ kanun ve hayat “ dergisi de çıkıyor ve Arnavutluğun her yerinde ve bütün kesimlere hitap ediyor. Bu komitenin beraber yürüttüğü çalışmalar şu kurumlardır: 1. Bilim Akademisi. 2. Emniyet Müdürlüğü. 3. Diğer barış misyonerlikler. 4. Çatışmaları çözme fondasyonu. 5. Hür düşünce forumu. 6. Yes Albania. 7. Helsinki insan hakları. 8. Belediyeler. 9. Bazı Bakanlıklar. Bununla beraber yurtdışı ve yurtiçi birçok aktiviteler organize etmişlerdir. Bu komite genellikle gönüllü yardımlarla geçiniyor ve bazen de Norveç Dışişleri Bakanlığından, USAID gibi kuruluşlardan yardım alıyor.

SONUÇ

Arnavutluk toprakları tarih boyunca stratejik konumunu koruyan bir bölgede bulunmuştur ve bu durum halen devam etmektedir. Milattan önce bu toprakları işgal eden Roma İmparatorluğu ile devam eden akın ve saldırılar, durmaksızın devam etmiş ve bu bölgeyi de önemli kılmıştır. Buralarda yaşanan hadiseler Arnavut halkının devamlı surette etkilenmesine ve bazen de farklı tepkiler göstermesine sebep olmuştur. Bu etkileşimler bu günde varlığını sürdürmektedir. Roma döneminin milâdi birinci yüzyılına kadar putperest inanca sahip olan İliiryalılar (Arnavutların ataları kabul edilen eski bir halkın ismi), havarilerin çalışmaları sonucu, yeni bir din olan Hıristiyanlıkla tanışmışlardır.

İlerleyen asırlarda, Hıristiyanlık içerisinde meydana gelecek ayrışmalar, Arnavutlar üzerinde de etkilerini göstermiştir. Batı Katolik, Doğu Ortodoks şeklinde kiliselerin ayrışmaları Arnavut halkın iki farklı inancı kabul etmesine yol açmıştır. Ortodoksların merkezi olan İstanbul kilisesi bünyesinde yeni bir takım kiliseler ortaya çıkmıştır. Bunların içerisinde Arnavut kilisesi de vardır.

Arnavutluk, tarihi-kültürel özellikleri ve stratejik konumu itibariyle ve aynı zamanda İslam ve Hıristiyanlık dinlerinin birleştiği nokta ve sınır olması sebebi ile de önem arz etmektedir. Arnavutluk topraklarında köklü ve sistematik bir şekilde İslam'ın kabul edildiği dönem 14. asırdan sonra Osmanlı dönemi olmuştur. Tarihçilere göre halk İslamı kendi hür iradeleri ile kabul etmiş ve bu konuda hiç bir zaman zorlanmamıştır. Zaten böyle bir durum İslam'a da ters düşmektedir. Çünkü dinde zorlama yoktur. Osmanlı döneminde bu bölge her açıdan büyük bir açılım elde etmiş ve din, milliyet, dil, kültür, okul, ticaret, sanat alanlarında büyük mesafeler kat etmiştir. Halk barış ve refah içinde yaşamıştır. Osmanlının son dönemlerinde ve bağımsızlık ilanından sonra Arnavut halkı arzu ettiği barış ve refahı bir türlü bulamamıştır. Ülkede iç çekişmeler ve

dışarıdan gelen saldırılar 1912–1923 yıllarına kadar kargaşaya sebep olmuştur. Bu dönemde ülkenin başına geçen Kral I. Ahmet ZOG, Arnavutların kendi bağımsız dini kurumlarını oluşturmalarına zemin hazırlamıştır. 1922’de Arnavutluğun Berat şehrinde yapılan büyük kongrede Arnavutluk Ortodoks Kilisesi Otosefal ilan edilmiş ve 1937’de Fener Patriği 1. Benyamin tarafından, 11 din adamının imza atmasıyla resmi olarak tanınmıştır. Sunni Müslümanlar da, Tiran’da düzenlenen ilk kongrede alınan kararla 1923’de Arnavutluk İslam Birliğini kurarak İstanbul’daki Şeyhu’l-İslam’dan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bektaşiler de aynı dönemlerde önemli değişiklikler yapmışlardır. Yoğun çabaların sonucu Prishte’de gerçekleştirilen birinci kongrelerinde ve 1929’da düzenlenen 3. kongrelerinde alınan kararlarla ve Kral Zog’un resmi olarak tanınmasıyla Tiran’daki Dünya Bektaşiler Birliği ilan edilmiştir.

1945’den başlayıp 1990’na kadar devam eden uzun ve sert komünist rejim de, halk ve kurumlar üzerinde silinmez izler bırakmıştır. Ülkede uygulanan reformlarla önemli değişiklikler yapılmıştır. Okullar dinden ayrılmış, vergiler de dini kurumlar tarafından ödenemez hale gelmiştir. Öte yandan dindar ve entellektüel kesime bazı iftiralar atılarak tutuklamalar, sürgünler hatta öldürmeler gerçekleştirilmiştir. Bu durum ilerleyen senelerde komünist partinin güçlü ve daha etkin olması ile daha da şiddetlenmiş ve baskı, zulüm ve işkence açıkça uygulanmaya başlamıştır. Görsel ve yazılı medyada din gereksiz, uyuşturucu özelliğe sahip ve gericilik mekanizması olarak gösterilerek özellikle genç nüfus üzerinde önemli etkiler meydana getirilmiştir. Halk din, ibadet ve dini duygulardan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. 1967’de din tamamen yasaklanmış, 1976’da ise Arnavutluk Halk Cumhuriyeti kendini dünyada resmi olarak ateist ilan eden tek ülke olmuştur. Bu durum 1990 yılına kadar devam etmiştir.

Bu dönemden sonra ise Arnavutluk’ta yaşayan insanlar dini müesseselerini yeniden oluşturmaya başlamışlardır. Müslümanlar Arnavutluk İslam Birliğini, Bektaşiler Arnavutluk Bektaşiler Birliğini, Ortodokslar Arnavutluk Ortodoks Bağımsız Kilisesini ve Katolikler de Vatikan’a bağlı eski Organizasyonlarını kurmuşlardır. Her biri mensuplarının dini ihtiyaçlarını gidermek adına faaliyetler başlatmışlardır.

Arnavutlukta Müslümanların dini hayatı daha çok gelenekten edinilen davranışlarla devam etmektedir. Ancak yurt dışında eğitim gören gençlerin İslam'ı daha şuurlu bir şekilde ve sorgulayarak yaşadıkları görülmektedir. Genellikle Müslümanlar kitap okumak ve İslam'ı araştırmak yerine daha çok medya ve din kültürüne sahip olan kimselerden edindikleri bilgilerle yetinmektedirler. Bazı dini bilgileri de Arnavutçaya tercüme edilen çok sayıda kitap yoluyla edinmek mümkündür. Diğer taraftan, Müslümanların ibadetlerini yerine getirme oranı oldukça düşüktür. Daha çok bayram namazlarını eda ettikleri görülmektedir. Oruç, hac, kurban gibi ibadetler ise yeterince yerine getirilmemektedir.

Hristiyanların da kendi dini pratiklerini gereği gibi yerine getirmediikleri görülmektedir. Onlar da Müslüman Arnavutlar gibi kendi ibadetlerini sadece önemli bayramlarda eda etmektedirler. Bununla birlikte Hristiyanların, Müslümalara nazaran kendi dinlerine daha sıkı ve şuurlu bir şekilde bağlı oldukları göze çarpmaktadır. Medyanın bu konuda her iki dine eşit şekilde yer vermediği de bir gerçektir. Daha çok Hristiyanlığa yer verilerek insanlar ve özellikle gençler üzerinde etkili olmaktadır. Bu durumun misyonerliğin bir parçası olduğunu düşünmek mümkündür. Buna rağmen, farklı dinlere mensub insanlar arasında gözle görülür bir hoşgörü, saygı, birlik ve beraberlik ortamının mevcut olduğu bilinen bir gerçektir. Devlet de bu ortamı sağlamak ve devam ettirmek adına kendisine düşen görevi yerine getirmeye yönelik mesajlar vermektedir.

BIBLIOGRAFYA

- Abdullahu, Faton, *Dimensionet e Identitetit Qyteterues, Kultura, Feja, Politika-Rilindja*, Prishtine 1998.
- Abdurahman bin Hasan, *Fethu'l-Mecid*, el-Mektebetu's-Selefiije, Medine 1977.
- Anastasi, Aurela, "*Statuti i Kishes Ortodokse Autoqefale Shqiptare dhe Evolimi i Tij*", 70 vjet Kisha Aotuqefale Ortodokse,KOASH, Tirane 1993.
- Arkivi Qendror Shteteror i RSH, Fondi 89, 1945, Dosja 295.*
- Aydın, Mehmet, *Dinler Tarihine Giriş*, Konya, Din bilimleri Yay., 1996 .
- , *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, Ankara.
- Basha, Ali, *İslami në Shqipëri Gjatë Shekujve*, Biblioteka Islame, Tiranë 2000.
- , *Neper Gjurmet e İslamit*, Tirane 2005.
- Beduli, Dhimiter, *Kisha Ortodokse Autoqefale e Shqiperise gjeri ne vitin 1944*, Kisha Ortodokse Shqiptare 1992, Tirane.
- Beduli, Kristofor, "*Nje Dite Ne Shkollen Teollogjike*", Ngjallja 1998.
- Canan, İbrahim, *Diyaloğun Dini ve Tarihi Temelleri*, Işık Yay., İstanbul 2006.
- Clayer, Nathalia, *Miti i Ali Pashes dhe Bektashijte*, Tirane 1999.
- Dalliu, İbrahim, *Patriotizma ne Tirane*, İmazh Yay.,Tirane 1995.
- Delvina, Sherif, *E Verteta Mbi Epirin* ,Fllad Yay., Tirane 1999.
- , *Pa Pavaresi Fetare Nuk Ka Pavaresi Kombetare*, Tirane 1998.
- , "*Tentative e Pasuksesshme Dhune Fetare*", Rreth Perhapjes se İslamit tek Shqiptaret,Shkoder 1997.

- Dervishi, Zyhdi, *Faktet Rrjedhese Te Mirekuptimit Nderfetar Te Shqiptareve*, Revista “Univers” 2008.
- , *Vulnetarizmi*, albPAPER Yay., Tirane 2004.
- , *Sociologjia*, Tirane, 2003.
- Ebu Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, *Süneni Ebu Davut*, Tercüme ve Şerhi, Hazırlayan: Necati Yeniye, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yay., İstanbul 1998.
- Erbaş, Ali, *Hristiyan ayinler*, İstanbul Nun Yay., 1998.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Birleşik yay., İstanbul 1999.
- Gazeta Zyrtare No.75,tarih 30.11.1945,Ligje No.155,9.11.1945.*
- Gjuzi, Nexhat, *“Ateizmi dhe Feja ne Shqiperine Paskomuniste”, Roli i Besimit Musliman ne Shqiperine Paskomuniste*, (Uluslararası Seminer), Toena Yay., Tirane 1994.
- Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, Düşünce Yay., İstanbul 2003.
- , *Dinlerde Mabet ve İbadet*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Gündüz, Şinasi (editör), *Yaşayan Dinler Tarihi*, DİB Yay., Ankara 2007.
- , *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay., Ankara 1998.
- Harman, Ömer Faruk (editör), *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İSAV, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.
- Hopko, Thomas, *Besimi Orthodhoks-Adhurimi*, c. II, KOASH, Tirane 1997.
- , *Besimi Orthodhoks-Doktrina*, c. I, KOASH, Tirane 1997.
- Hysi, Shyqyri, *Histori e Komuniteteve Fetare Shqiptare*, Mesonjetorja Yay.,Tirane 2006.

- , *Muslimanizmi ne Shqiperi ne Periudhen 1945-1950*, Mesonjetorja, Tirane 2006.
- İbrahimi, Nexhat, *İslami në Balkan Para Shekullit të XV*, Zëri İslam Yay., Prizren 2000.
- Jacques, Edwin, *Shqiptaret I-Populli Shqiptar nga Lashtesia deri ne vitin 1912*, Karte e Pende Yay., Stamboll 1996.
- Kalendari Orthodhoks* , KOASH, Tirane, 2010.
- Kaliçani, Selim, *Histori e Bektashizmit si Sekt İslam I*, Koha ,Tirane 1999.
- Krasniqi, Milazim, *Profeti Muhammed – Meshira dhe Dashuria Universale*, KMSH Yay., Tiran 2007.
- Kruja, Genti, *Shqiptaret Perballe Sfidave te Mirekuptimit Nderfetar*,Prizmi Yay.,Tirane 2008.
- Küçük, Abdurahman, *Ermeni Kilisesi ve Türkiye*, Ankara 1997.
- Michel, Thomas, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, Orhan Yay., İstanbul 1992 .
- Morina, Qemal, *Feja, Kultura dhe Tradita Nder Shqiptaret*, Prishtine 1992.
- Moroco dela Roka, Roberto, *Kombi dhe Feja ne Shqiperi 1920-1944*, Çev.Luan Omari, Elena Gjika Yay.,Tirane.
- Nesimi, Qani, *Ortodoksizmi te Shqiptaret*, Tetove 2005.
- Ocak, A. Yaşar, “*Bektaşilik/Ayin ve Erkan*”, *DİA., T.D.V. Yay., İstanbul 1992, c. 5.*
- Ramiq, Jusuf, *Hutbe te zgjedhura te Muhammedit(s a.s)*, KMSH, Tiran 2008.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Kardelen Yay. Erzurum 1982.
- Shpuza, Gazmend, “*Arnavutlarda Dinler Arası Bir Arada Yaşama*”, *Osmanlıdan Arnavutluk’a Tarihi Hoşgörüyü Yazdık*, TİKA Yay., Tiran 2005.
- Statuti i Komunitetit Mysliman te Shqiperise*, K.M.SH. Tirane 2007.

- Tümer, Günay - Küçük, Abdurahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara 2002.
- Taştan, Vahap, *Kimlik ve Din*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay., Kayseri 1996.
- Ulçini, Karaman, *Zakone e Tradita te Lures*, Shkoder 2000.
- Ünver, Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1999.
- [www. Ballkanweb.com/gazeta5artikul php?id=19144](http://www.Balkanweb.com/gazeta5artikul.php?id=19144)
- www.forumikatolik.net
- www.forumishqiptar.net
- Yıldırım, Münür, *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*, Aziz Andaç Yay.,Ankara 2005.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, İstanbul 1998.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : Arnavutluk 21.04.1975

Öğr.Gördüğü Kurumlar :

	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise :	1993	1996	Derince Lisesi
Lisans:	1996	2001	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yüksek Lisans:	2007	2010	Uludağ Üniversitesi

Doktora:

Medeni Durum : Evli

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi: Türkçe,Arnavutça,Aapça(orta) İyi

Çalıştığı Kurum (lar) :

	Başlama Tarihleri	ve	Ayrılma	Çalışılan Kurumun Adı
Has ve Kruja Müftülüğü	2002	-	2009	Uludağ Üniversitesi
Korça İmamhatip Lisesi	2009	-		

Yurtdışı Görevleri :

Kullandığı Burslar : Türkiye Diyanet Vakfı

Aldığı Ödüller :

Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar :

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :

İslam HOXHA